

caiete critice

1 (339) / 2016

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

*Neagoe Basarab.
Modelul „omului
desăvârșit
și întreg” (I)
de Eugen Simion*

*Națiune culturală
și națiune politică
la români
în epoca modernă
de Al. Zub*

***EMINESCU**
de Tudor Nedelcea,
Lucian Chișu,
Viorel Coman,
Dana Lizac*

*Fructele mâniei.
Considerații
despre un roman
marginalizat
de Paul Cernat*

CUPRINS

1/2016

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Neagoe Basarab. Modelul "omului desăvârșit și întreg" (I)
Neagoe Basarab. "The thorough and whole man" as a model (I) 3

A GÂNDI EUROPA

- Al. ZUB: Națiune culturală și națiune politică la români în epoca modernă
Romanian's cultural and political nation in the modern era 14

CRONICI LITERARE

- Tudor NEDELCEA: Maladia lui Eminescu și maladiile imaginare
ale eminescologilor
Eminescu's disease and Eminescologists' imaginary diseases 21
- Constantin COROIU: Enogastronomia, literatura și cafeneaua literară
Enogastronomia, literature and literary café. 26
- Bianca BURȚA-CERNAT: Provocările și surprizele unei ediții critice
The challenges and the surprises of a critical edition 31

EMINESCU

- Lucian CHIȘU: Eminescu – între admirație și tăgadă (I)
Eminescu – between admiration and disproof (I) 40
- Viorel COMAN: Eminescu – bolile lui și bolile noastre
Eminescu – his diseases and our diseases 48
- Dana LIZAC: "Rugăciunea unui dac" sau blestemul receptării
"A Dacian's Prayer" or the curse of a poet's reception 52

COMENTARII

- Paul CERNAT: Fructele mâniei. Considerații despre un roman marginalizat
Grapes of wrath. Remarks about a marginalized novel. 57

Ștefana-Oana CIORTEA NEAMȚIU, Lucian-Vasile SZABO:

Grigore H. Granda: Politics, Journalism and War

Grigore H. Granda: Politică, jurnalism și război 63

CULTURĂ ȘI ECONOMIE

Caius Traian DRAGOMIR: În fața conspirației

Confronting Conspiracy 72

Luminița KÖVARI: Texte ale literaturii române vechi accesibile on-line

Texts of old Romanian literature available online 76

Ilustrăm acest număr cu lucrări ale pictorului

Johannes VERMEER

(1632-1675)

Eugen SIMION

Neagoe Basarab. Modelul „omului desăvârșit și întreg” (I)

Abstract

Prezentul fragment este prima parte a unui studiu de mai mari dimensiuni asupra Învățăturilor lui Neagoe Basarab..., scrise în slavonă și traduse în românește la începutul secolului al XVI-lea. Analiza de față vizează aspecte precum istoricul receptării documentului, autenticitatea lui și chestiunea paternității, epoca și influențele de interpretare a dogmei sau de relevare a modele după alte scrieri (Machiavelli, Baldassare Castiglione). Cea mai consistentă parte a primului fragment se focalizează asupra analizei documentului din punctul de vedere al valorilor artistice aflate într-o limbă românească în forma ei incipientă de uz literar. Scrise după regulile literaturii medievale, Învățăturile... se prezintă ca un manual pentru uzul celor destinați să conducă, dar și ca unul de morală practică, termeni în care opera poate fi considerată, în ansamblu, un triptic etico-moral, ale cărui componente sunt conturate în „tabloul” (viziunea) asupra lumii, parabolele de esență biblică și, nu în ultimul rând, în tâlcuirea acestora.

Cuvinte-cheie: literatură română veche, dogmă, diplomatie, morală, modele

The present fragment is the first part of a large scale study on The teachings of Neagoe Basarab..., written in Slavic and translated into Romanian at the beginning of the 16th century. This review targets aspects as the reception history of the document, its authenticity and the issues regarding the paternity, the era and the influences of dogma interpretation or modelling after others writings (Machiavelli, Baldassare, Castiglione). The most substantial part of the first fragment is focused on analysing the document from the point of view of the artistically values found in an Romanian language in its incipient form of literary usage. Written by the rules of medieval literature, The teachings of Neagoe Basarab... It is presented as a manual for those use intended by lead, but also like a moral practice one, terms in which the work can be considered, overall, a triptych ethical-moral, whose components are shaped in the “Painting” (vision) of the world, Biblical parables essence and not in the least, in their interpretation.

Keywords: old Romanian literature, dogma, diplomacy, moral, models

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie este un manual de morală scris întâi în slavonește în perioada 1512-1521 și tra-

dus în românește, probabil, de un cărturar din preajma lui Udriște Năsturel, în timpul lui Matei Basarab¹. Ioan, ecleziarh al Curții,

Eugen SIMION, Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu” Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugen.simion@fnsa.ro.

¹ Datele și istoria acestui manuscris esențial pentru literatura noastră morală și religioasă au fost reconstituite de Dan Zamfirescu (în *Studiu introductiv* la ediția *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1971) și Dan Horia Mazilu (DGLR, 2012).

editează cu mari erori și intervenții neinspirate, copia românească a scrierii, provocând – după cum arată cei care se ocupă de această temă – nemulțumirea lui Hasdeu. Cartea fusese tradusă în parte (partea a doua) în grecește, se presupune, de un Manuil din Corint. S-a pus, de la început, chestiunea paternității acestei scrieri moralistice în care religia se amestecă în chip curent cu înțelepciunea răsăriteană... O dezbatere ce a trecut, timp de aproape 200 de ani, de la o generație la alta de istorici, filologi și istorici literari. Hasdeu, o autoritate în toate aceste discipline, crede că autorul nu poate fi decât Neagoe Basarab, domnitorul-cărturar, și că prima variantă a cărții a fost scrisă în românește. Alții, foarte mulți și cu mare autoritate în materie (Ioan Bogdan, D. Onciu, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu etc.) recunosc că autorul este, într-adevăr, Neagoe – mare sprijinitor al culturii românești –, dar că opera este redactată, nu în română, ci în slavonă și că ea a fost tradusă în română în secolul al XVII-lea. Adversarii paternității lui Neagoe asupra acestei opere care transcrie sfaturile

creștine și de ceremonie sunt, și ei, foarte importanți: A. Philippide, Demostene Russo, P.P. Panaitescu. Aceștia consideră *Învățăturile...* o compilație religioasă compusă de un călugăr greu de identificat, oricum nu domnitorul este creatorul acestui ghid moral și religios sau, mai degrabă, ghid de morală religioasă și de comportament ortodox. Literații propriu-ziși s-au arătat mai circumspecți în privința valorii estetice a textului original sau compilat sau tradus din grecește, text “mozaic” – cum îi spune Demostene Russo. De-abia generațiile mai noi de istorici literari (Al. Piru, Dan Zamfirescu, Dan Horia Mazilu) au încercat să găsească în el note de literaritate autentică. G. Călinescu nu-i acordă cărții decât câteva rânduri, zicând că adaptarea (din Hrisostom) este făcută “cu spontaneitate și ondularii proprii, pline de patos”. Prea puțin, trebuie să recunoaștem, pentru a impune un text, indiferent cine l-ar fi scris, în literatură.

Adevărul este că, citite azi, *Învățăturile...* – scrise direct sau dictate cuiva, un om învățat oricum, bun teolog, la curent și cu scrierile morale ale Antichității și cu literatura bizantină – lasă o impresie mai puternică decât spontaneitatea, ondularia și patosul frazelor... Este, cum au observat mulți comentatori (Hasdeu este cel mai entuziast dintre toți, văzând în *Învățăturile...* “falconic moment de literatură, politică, filosofie și elocvență”), o operă de meditație religioasă și morală în mediul medieval răsăritean și cu mentalități în care regăsim și ceva din tradițiile spiritualității noastre. Comentatorii mai noi (Dan Zamfirescu și Dan Horia Mazilu) recunosc, de pildă, “omenia” în pedagogia recomandată de *Învățăturile...*, element esențial în codul moral românesc. “Omul dezăvârșit și întreg” – modelul de care vorbește Neagoe – trebuie să aibă, pe lângă alte virtuți, cum ar fi “mințea slobodă și chibzuitoare”, și pe aceea de a fi omenos, adică om bun, milos, cinstit și drept. Toate acestea definesc omul din om și întregesc calitatea lui esențială ca ființă și model uman și social.

Învățăturile... cuprind, după cum se știe, două părți. Prima este o teologie, dar mai ales o pedagogie pentru uzul celor meniți să cârmuiască, iar cea de a doua – cea mai inte-

resantă sub raport spiritual și moral, după gustul meu – este, cum am zis, un manual de morală practică. Destinatarul principal este Teodosie, fiul care va prelua, într-o zi, povara domniei, dar cel care păstorește azi și a acumulat deja o vastă experiență (Neagoe) se adresează și altora (boieri, slujitori, dregători etc.). Sursa acestor reflecții și sfaturi folositoare pentru cei care vor să se apropie de modelul „omului desăvârșit și întreg” este, se vede limpede, *Biblia*, cu precădere *Noul Testament*. Omul întreg, desăvârșit este, înainte de toate, un bun creștin. Desăvârșirea și întregirea lui pornesc, așa-dar, de la ceea ce recomandă textele sacre. În afara credinței în Dumnezeu și a moralei creștine, nimic nu se poate gândi și nimic nu se poate face pentru om. Și omul însuși nu poate reflecta la *desăvârșirea* lui, sub toate aspectele, dacă se îndepărtează de divinitate. De aici pornesc toate și la capătul divinității se opresc toate.

Biblia și scrierile sfinților părinți (izvoarele principale ale filosofiei și moralei medievale în toată lumea creștină) nu sunt, totuși, unicele puncte de referință în *Învățăturile lui Neagoe...* Cei care au studiat tema semnalează textele isihastice, omiliile lui Ioan Hrisostom, *Cuvântul de laudă* întocmit de Eftimie al Târnovei în cinstea împăraților Constantin și Elena, precum și alte surse de înțelepciune laică, cum ar fi, de exemplu, *literatura sapiențială* a Renașterii. Fiind vorba de formarea spirituală și morală a monarhului desăvârșit, comparația *Învățăturilor* cu *Principele* lui Machiavelli (contemporan cu Neagoe, *Principele* este scris în 1513 și publicat în 1532) și *Curtezanul* diplomatului Baldassarre Castiglione (1478-1529) se impune aproape de la sine. Acesta din urmă face elogiu omului perfect de la Curte în epoca Renașterii. Vorbește mai întâi despre modul în care se constituie un principat și despre tipurile de principate, între ele și acelea în care sunt reunite *Statele Bisericii*. Important pentru consolidarea și puterea unui stat este ca el să aibă nu mercenari, ci forțe armate proprii. Mercenarii sunt primejdioși, nedisciplinați, infideli, ambițioși. În timp de pace, zice Machiavelli, te fură, în timp de război te pot trăda și atunci te fură dușmanii. În capitolele XV-XXIII, deseori citate, aflăm și

un portret al *principelui*, nu ideal, perfect virtuos, după modelul propus de religie, ci al conducătorului realist, eficient, altul decât cel pe care îl imaginează filosofii și scriitorii. Machiavelli ironizează pe acești utopiști și propune, în tratatul său, un model de conducător în care intră, masiv, logica faptelor sau logica realului, nu aceea a imaginarului. Este mai bine, scrie el, ca Principele să fie crud – dacă este necesar să fie – decât inutil mizericordios; este mai util pentru stat și pentru el să fie temut și respectat, decât iubit și nu suficient ascultat și respectat; este necesar ca Principele să știe să fie vulpe și leu în același timp, să nu-și țină jurământul, când este mai profitabil să uite de el; să știe, de asemenea, să fie milos, fidel, sincer, pios, uman, când este necesar să fie, să nu se despartă de bine, dacă se poate, dar să nu ezite să îmbrățișeze răul dacă este necesar s-o facă, pentru că în acțiunile omului și, cu precădere, ale Principelui, contează totdeauna scopul final...

Este ușor de observat că modelul principelui din opera lui Machiavelli a circulat în toată Europa medievală și s-a impus în bună măsură. El nu pune accentul, necondiționat, pe ideea de virtute, morală, perfecțiune, credință incoruptibilă, ci pe ideea de forță și eficacitate în exercițiul puterii de adaptare la circumstanțe și pe diplomatie, inteligență politică. Principele lui Machiavelli este, în genere, modelul conducătorului politic cinic, îndepărtat de virtuțile recomandate de Biserică sau, mai aproape de adevăr, conducătorul-despot care folosește toate mijloacele pentru a-și atinge scopul, pentru că scopul scuză mijloacele...

Cum se situează modelul omului desăvârșit și întreg, propus de *Învățăturile lui Neagoe...* față de modelul occidental prefigurat de Machiavelli?

Păstrând proporțiile și respectând structura într-adevăr mozaicală a operei, putem spune că, simțind în coaste împunsătura sulitei otomane și, cum se va vedea, un acut sentiment de instabilitate politică, domnitorul valah încearcă, ajutat de oamenii învățați din vremea lui, să alcătuiască un ghid al *principelui* răsăritean. Aflat sub presiune, el trebuie să țină bine cârma corabiei, să știe când trebuie să fie înțelept și să cedeze (să plece capul până trece urgia) și când să se apere

cu curaj și dibăcie... Chiar dacă *Învățăturile* nu reprezintă integral sau parțial creația lui, ci este doar o compilație – cum cred unii specialiști –, opera în sine, transpusă în limba română, merită luată în seamă și prețuită cum se cuvine pentru că ea reprezintă o opțiune, propune un model de existență (modelul, repet, al “omului desăvârșit și întreg”) și un model de domn (principe) înțelept, în condițiile răsăritului european. Ea n-a circulat și, din această pricină, n-a avut urmări în lumea românească, așa cum s-ar fi convenit să aibă, dar acest fapt nu ne împiedică s-o citim și să-i prețuim frumusețea limbii și, de multe ori, finețea meditației.

Cum este de așteptat de la un cârmuitor creștin din secolul al XV-lea, aici, într-o istorie tulbure, amenințată din toate părțile, *Învățăturile...* lui către viitorul domnitor, fiul său, încep cu îndemnul de a cinsti și lauda “și zioa și noaptea și în tot ceasul și în tot locul” pre Dumnezeu. “Cu glas necurmat și cu cântări nepărăsite”, adaugă domnitorul-moralist... “Cântări nepărăsite”, splendidă precizare. Cugetările sunt, în genere, luate din Biblie și, deci, cunoscute. Limba în care sunt expuse este deseori încântătoare. O limbă ce încearcă, într-o fază în care vocabularul este redus și sintaxa încă nesigură, să cuprindă noțiuni mai complexe și reflecții cu subiecte mai abstracte. De aici pleacă frumusețea estetică a textului ce vrea, de pildă, să spună că Dumnezeu “au întocmit și firea ființei noastre” omenesci și, în acest scop, ne-a dat “minte și cuvânt și suflet îmbrăcate în trup” [...] ne-au înfrumusețat cu chip și cu podoabă și ne-au tocmnit cu toate dichisile cele bune”... *Dichisile cele bune* sunt, apoi, enumerate, nu singure, ci însoțite de îndemnuri sănătoase, cum ar fi, de exemplu, acela ca omul să deschidă gura, nu să slobozească “cuvinte spurcate și vorbe scârneve, care nu să cad și nici să cuvin”, nici să bârfească, nici să răspândească vorbe deșarte ori “patimele cele drăcești”, ci să laude și să cinstească pe Creator (“făcătoriul și dătătoriul tuturor”). Printre patimele drăcești și cuvintele necuvenite se află și cele ce ațâță, sunt avertizați cei ce urmează acest curs de morală a spiritului, “pohteale trupești”. Toate acestea (și încă altele ce vor fi denunțate, afurisite în capitolele următoare) sunt înșirate într-un fel de mitologie a negativităților ce amenin-

ță pe omul care aspiră spre desăvârșire. Pe poarta ei se află o propoziție, ca în *Infernul* descris de Dante, luată din Cartea Apostolilor: “vorbele cele rele strică și putrezescu năravurile cele bune”.

Să observăm că *Învățăturile...* pe care le analizăm aici, pentru a surprinde semnele de finețe a gândirii și, inerent, notele lor de literaritate, pun accent pe valoarea cuvântului bun, potrivit, rodnic și repudiază, cu insistență, cuvintele *deșarte, spurcate, scârnavе*, acelea ce strică moravurile (năravurile) bune. Stricăciunea omului, vrea să spună (și spune cu o suspectă frecvență și vehemență!) acest înțelept pedagog medieval, începe cu vorba urâtă, vorba ce atacă și roade (putrezește) gândul bun și purtarea cuviincioasă...

După calitatea cuvântului, în epica cârmuitorului drept și cinstit cu aspirație spre desăvârșire și completitudine, vine *milostenia*. Aceasta vrea să spună că domnitorul (în cazul de față, iubitul fiu Teodosie care va ajunge într-o zi domnitor) trebuie să fie “milostiv tuturor oamenilor și tuturor gloadelor, care ți le va da Dumnezeu pre mâna ta”... *Mila* este o virtute creștină și, alături de *cumpătare, dragoste de divinitate și de vecini* (“în dragostea cea desăvârșită către Dumnezeu și către vecini și-au petrecut viața aceasta cu obiceiuri și tocméle îngerești”), *blândețe și nemânie, curăție, mintea cea întreagă, înțelepciunea cea plecată și plângerea smerită*, intră în ecuația morală a omului desăvârșit și întreg și, totodată, intră în codul moral al celui care are puterea. Adică al domnitorului. Și el trebuie să-și petreacă viața și să-i conducă pe cei pe care-i păstorește cu “obiceiuri și tocméle îngerești”. Numai astfel își va face un nume bun într-o lume pe care Neagoe, ca orice om pățit, trecut prin multe, o vede sfârtecă de patimi urâte. Imaginea acestei lumi înșelătoare și nestatornice, dominată de rele și îndepărtată de un ideal moral absolut (acela întruchipat de Dumnezeu), este sugerată, cu posibilitățile limbii de atunci, într-o proză morală densă și colorată, cu sintagme uluitoare, uneori. Proza începe cu o descripție a tabloului (tabloul lumii în care stăpânește invidia și minciuna), după care descripția vizionară este pusă, pentru a-i da mai multă autoritate, într-o parabolă formulată în ter-

meni biblici și, la urmă, vine *tâlcul* acestei închipuiri despre înșelăciunea lumii și desfrâul provocat de rău. Iată cum începe acest triptic epic-moral în închipuirea naratorului Neagoe:

“Iară lumea aceasta cu adevărat iaste rea și înșălătoare și pizmătarită și urătoare. Că cât dăruiaște pre priiatenii ei, apoi iar cu mânie și cu urgie întoarce și ia înapoi și-i trimite goli de toate bunătățile și îmbrăcați în rușine și însărcinați cu toate greutatețile în scârba cea de veci, și pre cei ce-i înalță iarăși degrab’ îi supune suptu picioare și-i smerește cu sărăciia cea mai de apoi și sunt bucurie tuturor vrăjmașilor lor. Așa și într-acesta chip sântu darurile ei. Așa sântu milele ei, și iaste vrăjmașă priiatenilor ei și făcătoare de rău tuturor celor ce fac voia ei și cu mânie aruncă-i jos pre toți cei ce să razimă de dânsa, și slăbește pre toți ceia ce să nădăjduescu spre dânsa. Cu cei nebuni să sfătuiască și face făgăduiale mincinoase, numai ca să-i tragă cătră sine. Deacii ei, deaca să apropie cătră dânsa, ia să află / fără înțelepție și mincinoasă și nu umple făgăduialele ce le-au

făgăduit. Că astăzi unge gârtanul lor cu unsori de bucate dulci, iar mâine ia-i pune de-i mănâncă vrăjmașii lor. Astăzi pune pe vreunul dentr-înșii împărat, iar mâine ia-l dă în rea robie. Astăzi iaste îndăstulit cu de toate bunătățile fără’ de număr și fără’ de seamă, iar mâine ia-l mână de cere pre ulițe, den ușă în ușă. Astăzi coruna slavei pune în capul lui, iar mâine ia-l pune cu capul jos pre pământu. Astăzi înfrumusețează grumazii lui cu gherdanuri de aur curat și cu pietri scumpe, iar dimineață ia-l smerește și-l leagă cu lanțuri de hier. În puținea vreme cu toate bunătățile îl face, iar apoi, curând îl uraște și pune pizmă pre dânsul. Astăzi îl veselește, iar mâine cu plângere și cu suspini îi plătește. Ca acesta sfârșit pune ia pre ceia ce o iubescu și totdeauna așa voiaște și într-acesta chip priiaște și nu-i iaste grijă de cei ce au trecut, nici îi iaste milă de cei ce au rămas. Ce pre ceia cu hicleșug i-au înșălat, iar pre ceștea iar să nevoiaște cu meșteșugul ei să-i vâneze. Și muncește ca să nu scape nimeni din cursele ei cele ficlene”, după care urmează parabola omului urmărit de

un înfricoșător inorog și căzut într-o groapă în fundul căreia se află un șarpe mare și groaznic, patru capete de aspidă, un copac din care se scurge miere și doi șoareci – unul alb și altul negru – care au rostul lor... Omul căzut în groapă și pândit de inorog devine prizonierul acestor elemente/simboluri. Așadar, cei care trăiesc fără credință, conduși de poftele ticăloase ale trupului, cad în groapa păcatului și ce-i așteaptă nu-i deloc bine: "Deci cei ce-și alătură cugetele și-și petrec viața și traiul după voia acestii stăpâne rele și fără credință, iar de bunul și iubitoriul de oameni Dumnezeu ei cu neînțelepția lor s-au depărtat și s-au amestecat cu mare bucurie în lucrurile lumii și de cele ce vor să fie n-au socotit, nici ș-au adus aminte, ci au petrecut tot în voia și în poftele trupului, iar pre ocaianicul și ticălosul suflet l-au părăsit, de s-au topit de foame și au pățimit întunerece de nevoi și de răutăți, aceștea să aseamană unui om ce fugea de un inorog și nu putea nici cum să rabde și să târpească strigarea și zbieretul glasului lui cel groaznic și înfricoșat, ce fugiia tare, ca nu cumva să-l ajungă și să-l mănânce. Și așa fugind, căzu într-o groapă mare. Și, deaca căzu într-însa, el află acolo un copaci și să apucă de să urcă într-însul și stătu cu picioarele pre niște ramuri și gândea că va fi în pace și fără' de nici o grijă. Iar deaca să urcă, el căută la rădicina acelu copaci și văzu doi șoareci: unul era albu, iar altul era negru. Și rodea totdeauna acel copaci, în care era el, și atâta-l rosesse, cât / puținel era să cază jos. Deacii căută în fundul acei gropi și văzu un șarpe mare și groaznic și unde sufla și eșa din gura lui pară de foc și venea cu gura căscată și cu dinții rânjiți, numai să-l înghiță. Deacii iar căută spre partea încătro sta el cu picioarele, și văzu 4 capete de aspidă, unde să iviia din malul acela ce era. Și iar căută în sus, și văzu unde pica dintr-o ramură [a acelu copaci] câte o picătură de miiare. Și, deaca văzu acea puțină miiare, uită de-a-și mai aduce aminte de acele răutăți multe ce-l încungiurase, că denafară de acea groapă sta inorogul gata să-l mănânce, iar în fundul gropii rânjiia acel șarpe groaznic, ca lă-l înghiță, iar copaciul în care să urcase era puținel numai să cază, iar picioarele și le pusesse pre niște ramuri uscate și putrede. Și uită aceste răutăți și greutateți toate, și să

porni spre acea ramură ce pica puținică miiare."

Și, după ce înfățișează această parabolă înfricoșătoare, naratorul, spre a fi mai sigur că parabola este înțeleasă cum trebuie, în adevărata ei semnificație, o tâlcuiește, adică traduce în limbaj mai direct simbolurile închipuirii:

"Aceasta iaste închipuire celor ce să înșală cu înșălăciunea lumii aceștia, care acum ț-o voi tâlcui: inorogul semnează moartea, care gonește să ajungă pre tot neamul lui Adam; iar acea groapă mare iaste lumea aceasta / care iaste plină de cursele morții; iar copaciul acela, carele rodea acei 2 șoareci totdeauna, de carele să apucase de să ținea acel om, acela iaste viața a fieștecăruia om, și să scurtează trecând ziua și noaptea, și să apropie de săvârșit; iar acele 4 capete de aspidă, semnează 4 stihii, din care să tocmește trupul omului, care de le va purta cineva rău și cum nu să cade, deacii i să va răsipi tocmirea trupului; iar focul acela ce eșa den suflarea acelu șarpe, acela semnează groaznecele și cumplitele mațe ale iadului, care așteaptă să înghiță și să mistuiască pre cei ce iubescu mai vârtos frumusețile și cinstea lumii aceștia decât bunătățile vecului ce va să fie; iar acea picătură de miiare semnează dulcele lumii aceștia, cu care amăgește ia și înșală pre priiatenii săi și nu-i lasă să să grijască de spăseniia și mântuirea sufletelor lor."

Morala fabulei este simplă și, sub alte forme, revine în *Învățăturile...* acestea în care sunt adunate înțelepciunile și închipuirile evului de mijloc răsăritean. Omul, fugărit de moarte (inorog), dominat de stihiiile ființei interioare și pândit de focul iadului (șarpele), trebuie să se îngrijească în cursa vieții sale (groapa înfricoșătoare) de mântuirea sufletului...

Și, pentru a consolida această *etică a spăseniei și mântuirii* (o putem numi astfel), *Învățăturile...* aduc o nouă parabolă (*parabola priiatenilor fățarnici*, i-am putea zice) în care este vorba de *griji, scârbe, inimi rele*, de oameni care umblă *cu fățării și îndoiri*, iar în partea frumoasă și trainică a lumii se află "cridința, dragostea, nădejdea, milosteniia, dreptatea, iubirea de oameni, curăția, ruga și alte bunătăți multe"... Adică toate însușirile omului care aspiră spre întregire și

desăvârșirea sufletului; pe scurt: *modelul medieval* de existență. Impresia pe care o avem, când citim această proză moralistică și simbolică este, repet, că limba română are, acum (secolele al XVI-lea-al XVII-lea), într-o bună măsură, capacitatea de a cuprinde și exprima valorile umanismului european, cu un accent pus pe *milostenie*, o noțiune pe care, s-a reținut, Machiavelli o folosește cu mare circumspecție atunci când definește morala Principelui său, iar, mai târziu, Nietzsche o va respinge categoric din codul moral al omului superior. În limbajul lui Neagoe sau al aceluia ce-i traduce gândurile, omul bun, plăcut lui Dumnezeu și folositor, aici, pe pământ, umblă “cu adevărintă și desăvârșit”, nu cu “întristăciuni”, nici “fățării” (infidelități cinice). Când vede suferința fratelui său (vecinul) sau când el însuși are un mare necaz, trebuie ca inima să i se umilească (“i se umili inima”) și *să se căiască...*

Nu lipsește din acest ghid de viață spirituală și de morală practică ideea biblică a zădărniceii zădărniciilor și a prăbușirii mărilor lumesti. O găsim și aici într-o pagină memorabilă ce cuprinde, în imagini sublime prin frumusețea lor naiv împodobită, o cutremurătoare imagine a risipirii inevitabile a lumii materiale. O viziune escatologică amplă ce îmbrățișează toate planurile existenței, de la marile împărății transformate în pulbere până la dispariția frumosului chip al femeii iubite: totul a devenit țărână. Cine a compus-o a citit bine cărțile sfinte și a știut, poate, să combine imaginile apocalipselor din alte scrieri, laice, unind rugăciunea cu patosul înfricoșării, filosofia nălucirilor omenești cu ideea salvării prin credința în divinitate. Un fragment – nu singurul – de veritabilă literatură de meditație pe marginea unei teme majore (moartea individului și efemeritatea puterilor și strălucirilor vieții pământene) și, în interiorul acestei enorme aglomerări de imagini ale trecerii și pulverizării universului material, aflăm un discurs melancolizat, liric, în note grave, despre destinul omului și despre salvarea lui prin credință și milostenie. *Milostenia*, zice naratorul iscusit din *Învățăături...*, ne va duce spre porțile cerului. Ce se întâmplă când porțile cerului se deschid, nu spune sau nu știe, dar ce lasă în urmă știe și spune

cu o febrilă resemnare și o gravitate pasionată:

“Vedeți împărății și nu vă mai înșălați, vedeți domnii și nu vă mai uluiți, că deaca să dăspart de viața aceasta și deaca să îngroapă, deacii cine mai poate cunoaște pre care au fost împărat și puternic? Iar de moarte / nicicum nimeni nu să poate mântui, ci toți vor să să cutremure de păharul ei. Iată că iaste și el ca fieștecă om și-i iaste frică și să cutremură de dânsa. Cel ce era mai nainte puternic și înfricoșat, iar acum, iată, să duce ca un osândit; și de cel ce să cutremura eri cei urgisiți, iată acum cu totul să ia, și toată înțelepciunea și puterea lui piiare. Și pre dreptate să spăimântează, că văzu puterile îngerești și-și uită toată oblauduința sa. Văzu chipul stăpânului Hristos și să schimbă fața sa. Unde iaste acum puterea și măriia cea domnească? Că multe povațe ne trebuescu să ne povățească și să ne treacă prin vămile cele din văzduh. Dar de vreme ce, când vom să mergem vre într-o lature de loc, sau vom să intrăm vre într-o cetate streină și neștiută, noi cătăm și cercăm să aflăm vreo povață, să ne poată povățui bine, cu cât mai mult încă ni să cade să avem atunci povață și ajutoriu acolo, unde și când să va întoarci și va trece slava noastră ceastă trecătoare și înșălătoare în moarte. Ca să acopere și să dăpărteze puterile și biruitorii cei mari ai lumii aceștia cei nevăzuți, din văzduh, pre cari-i nemerescu și le zic sfintele scripturi, că sunt vameși și ispititori și vrăjmași. Atuncea bun ajutor și bună povață ne va fi noao milostenia și ne va duce drept prin porțile cerești. Acolo vom avea procreatori buni, săracii pre carii i-am miluit, mai nainte de moartea noastră, într-această lume. Pentru aceia să silim să miluim pre toți mai nainte, până ce nu ne ajunge moartea. Și toți câți suntem împărați, domni, boiari și slugi, veniți și căutați în mormânturi și vedeți ce vă faceți, și vă cutremurați! Veniți și voi, cei ce aveți griji și vrajbe unul pre altul, și căutați de vedeți cum vă răsițiți, și vă împăcați. Caută cu tot de-adinsul în mormânt și vezi pre cei ce zac acolo într-însul și cunoaște care au fost împărat și care sântu oase de domn. Vezi groaznecul și înfricoșatul chip și față a oaselor și zi dar: dentr-aceștea, care au fost împărat și care au fost domn, sau care au fost boiariu, sau care

au fost slugă, sau bogat, sau sărac, sau bătrân, sau tânăr, sau care au fost harap și care au fost om frumos? Au doar nu sântu toți țărână? Au nu sântu toți pulbere? Au nu sântu toți plini de împuțiciune?. Au nu / ne sântu acum urâtă oasele celora ce ne era odată dragi? O, mare nevoe și greutate! Unde iaste acum [frumusețea] obrazului? Iată, s-au negrit. Unde iaste rumeneala feței și buzele cele roșii? Iată, s-au veștejit. Unde iaste clipeala ochilor și vederile lor? Iată, să topiră. Unde iaste părul cel frumos și pieptănat? Iată, au căzut. Unde sântu grumazii cei netezi? Iată, s-au frântu. Unde iaste limba cea repede și dăslușită? Iată, au tăcut. Unde sântu mâinele cele albe și frumoase? Iată, s-au deznodat. Unde sunt hainele cele scumpe? Iată, s-au pierdut. Unde iaste înflorirea statului? Iată, au perit. Unde sântu unsorile și zulufiile cele cu miros frumos? Iată, s-au împuțit. Unde iaste veselii și dăzmirdăciunile tinerețelor? Iată, au trecut. Unde sântu părerile și nălucirile omenești? Iată, să făcură țărână, că țărână au fost [...]

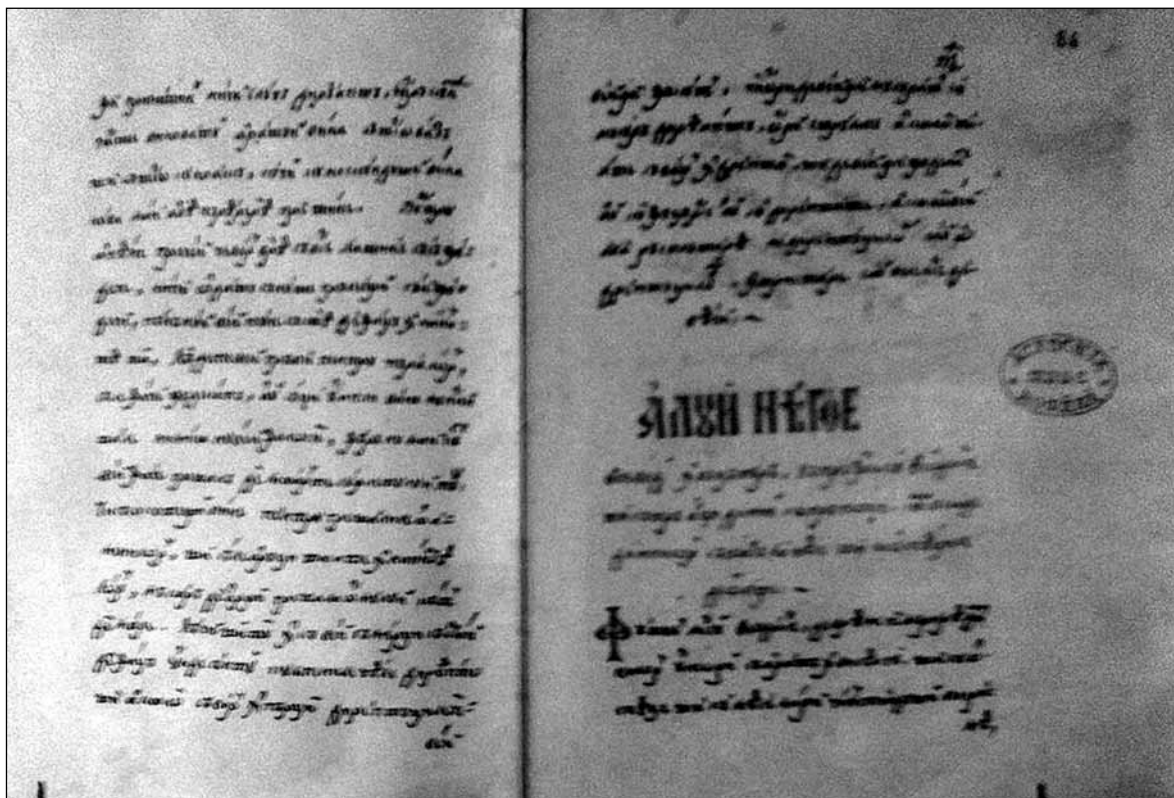
Și vai de cela ce să va afla că au lăcuit în traiu și în viață spurcată în lumea aceasta, că [cu] multă rușine și ocară va sta înaintea lui Hristos Dumnezeu. Ia aminte și socotește, o, oame, acestor cuvinte ce fură grăite, și caută în mormânte și vezi oasele noastre cum zac, și-ți vino în gând și în firea 'inimii tale, și cugetă ce sfârșit vei să aibi, și te întoarce cu lacrimi. Și de vei putea să-ți aduci aminte, chibzuiaste și zi: carele iaste împăratul și carele iaste omul cel prostu și de nimic? Carele iaste bogatul și omul cel lăudat, și carele iaste săracul și cel de nimic? Carele iaste robul și carele iaste cel slobod? Sau carele iaste stăpânul, sau care iaste sluga, robul și slobodul? Cu adevărat întocma va fi stăpânul și sluga, robul și slobodul. Și cu adevărat din lucrurile lor sau să vor înălța, sau să vor rușina. Și cu adevărat din lucruri vor fi cunoscuți și cei ce vor fi aleși întru mărire și / întru înălțime."

Se spune că în orice pasaj din *Sfânta Scriptură* putem afla patru sensuri: *un sens literal, un sens alegoric sau spiritual, un sens tropologic sau moral și un sens anagogic*, în

legătură, evident, cu viziunea escatologică² care a trecut în literatura laică și a fost cultivată, mai ales, de romantici. Eminescu este, la noi, exemplul la îndemâna oricui. Michel Zink, un specialist în literatura Evului Mediu, observă că exegeții vor să descopere mai ales primele trei sensuri dintr-un text medieval care pornește, de regulă, de la *Cartea Sfântă*. Cel de al patrulea (*sensul anagogic*) tinde să fie confundat cu cel alegoric, ceea ce mi se pare exact, dar nu numai pentru cele două ultime sensuri citate, ci pentru toate. În definitiv, când citim un fragment ca acela reprodus mai sus (din *Învățăturile...*), îl citim cu prioritate, dacă nu în exclusivitate, ca o alegorie. Ceea ce și este în realitate. Viziunea escatologică (*anagogică*) intră, ca și simbolistica morală și spirituală, în această parabolă care cu un capăt înfricoșează, sugerând iluziile vieții și zădărniciile lumii, iar cu celălalt arată calea spirituală, drumul spiritului spre porțile cerului după moartea inexorabilă a trupului...

Învățăturile lui Neagoe nu fac excepție de la aceste reguli ce funcționează în literatura medievală cu teme religioase și, în consecință, trebuie citită ca atare. Alegoria, pe care Quintilian o definea ca "o metaforă dezvoltată", iar învățații lumii medievale (Sfântul Augustin, de pildă) văd în ea "un trop prin care se semnifică altceva decât se spune" (cf. Michel Zink), este și pentru Neagoe al nostru un instrument retoric curent. Pildele lui, căci așa vedem că sunt *Învățăturile...* sale, fabulele, parabolele, sfaturile ce se aglomerează în acest monolog pedagogic ajung, toate, la o alegorie sau chiar pornesc de la o alegorie luată din Biblie. Curiozitatea este că, pentru a lămuri mai bine sensurile morale și spirituale, naratorul lui Neagoe (identificat cu el însuși, autorul textului) dă și *tâlc*ul alegoriei (fabulei), cum am văzut mai înainte. Uneori precizează această operație exegetică, avertizându-și ascultătorii că urmează *tâlc*ul (tălmăcirea) celor citate și comentate, alteori, ca în cazul viziunii escatologice de dinainte, prelungește discursul cu un nou discurs,

2 Cf. Michel Zink, *La constitution d'une littérature: L'allégorie medieval: rhétorique et exégèse*, vol. Introduction à la littérature du Moyen Âge, Livre de Poche, 1993, p. 108.

mai scurt, în alți termeni. Un discurs suplimentar, sintetic, întăritor, lămuritor și, să se observe, amenințător. După ce i-a arătat omului (mă rog, fiului Teodosie) ce se întâmplă cu lumea trecătoare și i-a dat o imagine cât se poate de dezolantă și completă a deșertăciunii acestei lumi, îi spune, s-a văzut din pasajul citat mai sus, direct, în tonuri aspre, pedepsitoare, ce-l așteaptă când va ajunge în fața lui Hristos, judecătorul cel drept: (“Și vai de ceta ce să va afla că au lăcuit în traiu și în viață spurcată în lumea aceasta, că [cu] multă rușine și ocară va sta înaintea lui Hristos Dumnezeu. Ia aminte și socotește, o, oame...”) și, după ce mai laudă o dată “slava cea neschimbată” și “adeverita credință”, Neagoe trece la alte pilde, arătând unde poate duce lipsa de “îngăduială” (toleranță) și de “facere de bine” sau, mai exact, unde ajung biruatorii și puternicii lumii care se abat de la mai sus-numita “sfânta adeverita credință”.

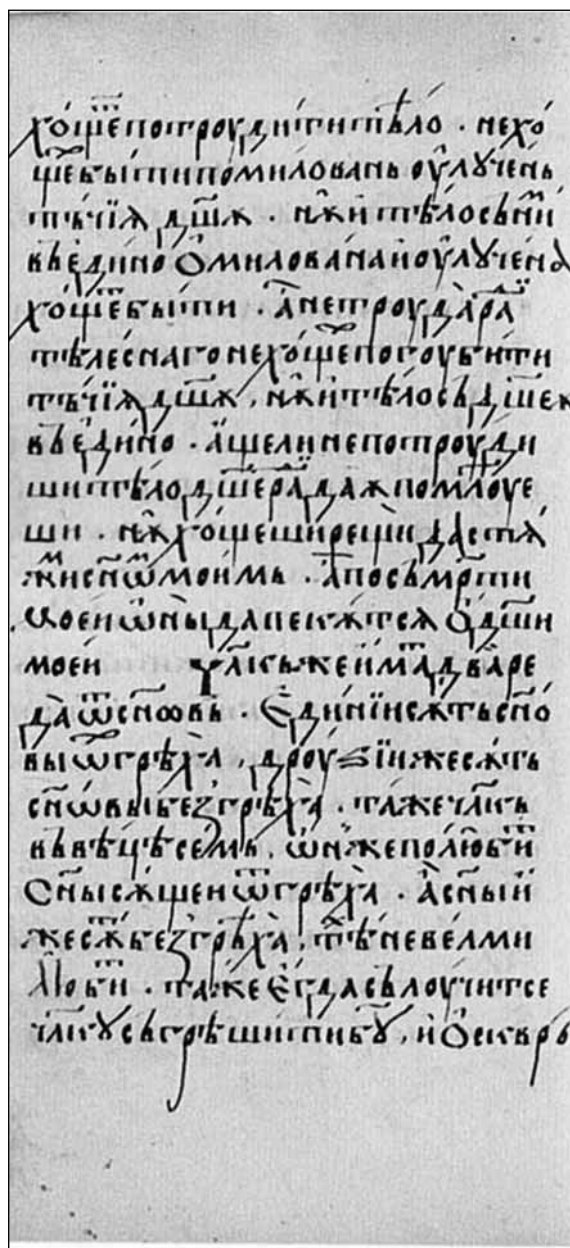
Ajung, de bună seamă, în “întunericele iadului”, dar, înainte de a ajunge acolo, pe locurile biruinței și măririi lor lumești se va instala apocalipsa. Apocalipsa dezmațului și a minciunii. “Adeverința” va pieri și se

vor întări “limbuția” și “măscăriile”, adică o altă față a escatologiei. *Învățăturile...* abundă în astfel de imagini ale răsturnării ordinii creației divine pe pământ, acolo unde învinge necredința. Omul Evului Mediu are o imaginație bogată a răului și, în ficțiunile și confesiunile sale, domină fantezmele negativității. Uneori, ele au și o calitate estetică, cum se întâmplă în fragmentul ce urmează. Blestemul, *scârba* (un termen ce se repetă în discursul lui Neagoe), imaginea răsturnată a mașinării lumii (cum ar zice Eminescu) se unesc cu rugăciunea și sfatul ocrotitor, menit să avertizeze omul fără credință și să îndrepte, de este nevoie, pe cel care a păcătuit deja. Pedagogia nu lipsește niciodată din acest *discurs povățuitor* (așa l-am putea numi) în care spaima (strategia înspăimântării) “tainește” (un cuvânt frumos, foarte expresiv, cu mai multe semnificații în limba omului medieval!) mereu cu umilința și speranța. Iată cum arată lumea învingătorilor care s-au îndepărtat de adeverita credință:

“Că din biruatorii și puternicii lumii aceștia, pre mulți i-au ajunsu judecata și mâniia mai nainte de vreme și fură aruncați în

întunerecele iadului. Și / judecătorii fură judecați de cei care-i judecase ei. Și cei bogați apoi săraciră, și cei înțelepți fără de zăbavă și de năprasna nebuniră, și cei tari și vârtoși slăbiră, iar cei sănătoși bolnăviră. Și nici un lucru bun și adevărat nu iaste între oameni, cându nu să află în lume nici un cuvios și plăcut lui Dumnezeu. Că feciorii vor batjocori pre părinții lor și muerile să vor lepăda de bărbații lor și nu-i vor băga în seamă, nici bărbații nu vor păzi cugetele și gândurile muerilor lor; fetele cele tinere vor măscări pre fămeile cele bătrâne, cei bătrâni cu cei tineri vor dobândi minte copilărească. Atuncea nu iaste de a crede pre priiateni sau pre vecini, nici vei îndrăzni să grăești cu frate-tău de cele de pace, nici să tainești cu dânsul. Că el va cugeta tot cele ce sântu de vrajbă. Și pre vremile acelea va eși și va viețui pizma și înșălăciunea și nedreptatea, și limbuția să va întări, și nu-și va aduce aminte nimeni de Dumnezeu, nici își va aștepta nimeni moartea. Și pentru aceia să vor înmulți și răutățile, pentru că frica lui Dumnezeu nu se va pomeni / nici să va băga în seamă. Că el ne-au dat minte ca să cugetăm noi înșine cele bune, iar noi gândim în inimile noastre tot cele rele și hiclene. Datu-ne-au putere și bogăție, ca să dăm noi celor neputernici, iar noi în locul acestora ne batem joc și ne râdem de dânsii. Biruință ne-au dat în mâinile noastre, ca cu dânsa să păzim și să răscurnpărăm pre cei slabi, iar noi muncim pre cei nevinovați și le facem nevoe. Pentru că nu va fi calea dreptății, nici judecata cea dreaptă. Dragostea va peri și să va înmulți pizma. Bunătatea va fi ocărâtă și batjocorită, iar fățarnicia să va cinsti și să va crăvi. Urî-se-va înțelepția cea smerită și plecată și să va înălța trufia și să va cinsti. Peri-va adevărul, iar minciunile vor acoperi toată fața pământului."

Este imaginea, repet, a lumii întoarse în care toate lucrurile se petrec pe dos pentru că răul a luat locul binelui și, după cum se vede limpede din exemplele date în textul citat mai înainte, *fățarnicia* este cinstită, iar *bunătatea* este ocărâtă și batjocorită. Toate, care va să zică, se smintesc și se strică acolo unde "înțelepția cea smerită și plecată" (însușirea morală și religioasă pe care o recomandă *Învățăturile...*!) a fost înfrântă de trufie. Trufia este un păcat grav în codul etic

creștin. Neagoe se referă mereu la ea și nu prididește a-i semnala efectele. Trufia este aceea ce deschide, pe pământ, porțile răului, iar răul nu duce, simbolic vorbind, decât spre "întunerecele iadului"... *Symbolic*, pentru că limbajul acestor *Învățături...* are totdeauna ceva ce se află dincolo de cuvinte: o stare de spirit în care evlavia se unește cu frica, intuiția răului (diabolicului) inspiră viziunile apocalipsului... Omul medieval crede că diavolul se amestecă în existența curentă și că virtutea se câștigă printr-o luptă continuă cu ispitele lui. Imaginarul

medieval este populat de acești draci astuțioși și activi care, precum o armată nevăzută, se strecoară peste tot și atacă sufletul individului, îndemnându-l la rele. Arma lui predilectă este viclenia, iar scopul lui, cum sugerează și fragmentul despre „îngăduiala și așteptarea lui Dumnezeu”, este să elimine *adeverința* și să instaureze pe pământ *minciuna*. Ce face Dumnezeu în acest timp de ispită și conflict în teritoriul creației sale? Neagoe ne asigură că Dumnezeu nu se mânie când vede atâtea răutăți, Dumnezeu „în adâncul bunătății și răbdării” sale așteaptă. Are milă și miluiește „ca un tată” pe fiul său, nu pentru că n-ar putea să-l pedepsească, ci pentru că are *îngăduială* și știe să aștepte să treacă „năpasta năbuniră” din om. *Așteptarea* intră, dar, în ecuația pedagogiei divine. Așteptarea și mila... Există, pe scurt, o speranță pentru omul ce pierde „sfânta adeverita credință”. Naratorul moralist al lui Neagoe pune aceste virtuți în capul listei de valori numită „învățătură pentru facerea de bine”.

Totuși răbdarea (așteptarea) și mila lui Dumnezeu nu sunt fără capăt, avertizează acest narator care a cules înțelepciunea de pe unde a găsit-o (din textele sacre) și o sintetizează, acum, în niște *Învățăături* în care, așa cum s-a putut constata, toleranța alternează cu o veritabilă pedagogie a afuriseniei și înfricoșării, mergând până la blestem și viziuni ale apocalipsei (escatologiei). Omul trebuie să le aibă pe amândouă în fața lui. El trebuie să-și cultive neîncetat mintea (s-o cultive în sensul *sfintei adeveritei credințe*!) și să-și îmbrace, în același timp, trupul cu haine sărăcicioase. Adică să urmeze o etică a modestiei și buneii cuvințe, nu a luxului și desfrânării. *Învățăturile*... recomandă, în consecință, o etică a austerității și modestiei. *Cumințenia* este termenul care revine în acest tratat de morală a bunului creștin și, totodată, a omului de bine. Cum face, de obicei, naratorul acesta – gânditor și judecător moral neobosit, cu imaginația productivă –, care vorbește în limbajul pildelor și își pune gândurile în parabole. Discursul lui Neagoe se construiește prin acumulări succesive de fapte (referințe), metafora (pe care o folosește cu pricepere, fără să abuzeze de ea) leagă o abstracțiune de un cuvânt brutal concret – în conformita-

te cu stilul discursului bisericesc. De pildă, „hainele neputrejunii”... Și, totuși, caracterul simbolic rămâne predominant în aceste figuri de stil. Putem spune că *metafora-simbol* leagă și dezleagă aceste parabole în care se îmbulzesc categoriile, lucrurile, fabulele morale. Rugăciunea și afurisirea se îngăduie și se pândesc în frazele despletite și pătimașe, sfătuitoare – de regulă – dar, la nevoie, poruncitoare. Ele se adresează împăraților și oamenilor simpli, de toate vârstele și de toate rânduilele, în ton apostolic:

“Ascultați, bărbaților, ascultați, muerilor ascultați, împăraților, ascultați, împărăteselor, ascultați, boiari, ascultați, jupâneselor, ascultați, toată vârsta și toate rânduialele, bătrânii și tinerii, bătrânele și cele tinere; că nici de un folos nu vă sunt haine[le] cele lucii du pre denafară, ci cele denlăuntru, acelea sunt de folos și de treabă. Că pân’ vor fi îngrijați și vor purta pre denafară haine lucii și frumoase, cu nevoe ne vom îmbrăca sufletele cu hainele neputrejunii! Că nu iaste putere să-și împodobească cineva și trupul, și sufletul, nici va putea să slujască cineva și lui Hristos, și diavolului, tot bine. Deci iani să lepădăm această muncă cumplită, că nimeni nu ș-ar împodobi casele cu părătare și într-alte chipuri poleite, iar să meargă și / să șază cu robii săi îmbrăcat în niște ferfenițe rele. Iar tu, iată că faci și ești așa; că casele sufletului tău să cheamă trupul, care-l înfrumusezezi cu multe îmbrăcăminte frumoase, iar pre suflet tu îl lași de zace într-o ferfeniță rea acoperit. Dar nu știi că să cade să să împodobească mai frumos împăratul decât cetatea? Că cetatea o împodobește cu zăvese de in suptiri și cusute, iar împăratul să împodobește cu caftanuri frumoase și cu corune. Așa și [tu], trupul să ți-l îmbraci în haine slabe și proaste, iar mintea ți-o îmbracă în haine împărătești și o împodobește cu corună, și șăzi în carătă naltă și luminată. Iată, tu acum faci împotriva și în ponciș, că cetatea, adecă trupul, tu ți-l împodobești cu multe feliuri de haine, iar pre împăratul, adecă mintea, ți-o lași legată de să târaște spre patimile și lucrurile cele nebune și dobitocești. Dar nu cugeti că ai fost chemat la nuntă, și nunta au fost a lui Dumnezeu, și nu chibzuești că în cămărales lui vor să între toate sufletele îmbrăcate în haine lucii și cu ranțuri de aur împodobite.”

AI. ZUB

Națiune culturală și națiune politică la români în epoca modernă

Abstract

Întrucât dreptul istoric leagă naționalismul de istorism, autorul apelează la autoritatea istoricilor, pentru a sugera corectivele necesare la un subiect precum cel despre națiune la români. Coagulat în secolul istorismului, conceptul are în cazul nostru trăsături aparte, în sensul că termenul de de națiune culturală premerge celui de națiune politică. Demersul este însoțit de numeroase argumente alese din opera și activitatea lui Gh. Asachi, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, N. Bălcescu, dar și cu citarea unor autori străini (Hippolyte Desprez, I. A. Ubicini). Din aceleași rațiuni, în discuție intră personalități ale secolului – T. Maiorescu, N. Iorga, Vasile Părvan, D. Gusti – care au contribuit semnificativ în toate etapele importante ale edificării ideii de națiune la noi.

Cuvinte-cheie: Post-modernism, istorie, fenomenologie, elite, cultură, națiune

Since the historic right connects nationalism with historicism, the author appeals to the authority to historians, in order to suggest correctives necessary in a subject such as this about the Romanian nation. Curdled in the historicism century, the concept has special features in our case, meaning that the term of cultural nation forerunner the political nation. The demarche is accompanied by many arguments chosen from the work and activity of Gh. Asachi, Kogalniceanu, V. Alecsandri, N. Balcescu, and by summoning some foreign authors (Hippolyte Desprez, A. I. Ubicini). The same reasons, in the discussion amongst the personalities of the century - T. Maiorescu, Nicolae Iorga, Vasile Parvan, D. Gusti - who contributed significantly in all important stages of nation building to new ideas.

Keywords: Postmodernism, history, phenomenology, elites, culture, nation

Câteva lămuriri conceptuale și un mic excurs în istoria temei ar putea fi utile înainte de a trata *grosso modo* tema însăși, a cărei actualitate e dincolo de orice îndoială.

Să notăm, mai întâi, că dosarul problemei naționale s-a repus pe rol tocmai când se credea că a devenit caduc. În loc de "moartea națiunii", ca expresie a lumii moderne, "asistăm din contra la o restaurare a identităților etnice și naționale".¹

Realpolitik pare că s-a impus din nou față de paradigmele universaliste ce se preconizau în plină schimbare a lumii. "Postmodernitatea, ne previne un exeget al ei, este nu atât epoca unei gândiri fragmentate, cât a pluralității formelor."² Sub unghiul care ne interesează aici, ea presupune resemnificarea ideii naționale cu tot complexul problematic aferent. De unde nevoia de a-i re-gândi fenomenologia, cu tot ce implică ea ca

Alexandru ZUB, Institutul de Istorie "A.D. Xenopol", Academia Română, Filiala Iași, e-mail: alzub@xenopol.is.edu.ro.

¹ Grigore Georgiu, *Națiune, cultură, identitate*, București, 1997, p. 32.

² Gianni Vattimo, *Sfârșitul modernității*, Constanța, 1993, p. 185-186.

surse, forme, trasee, consecințe.

Atenți mai ales la sincronie, politologii uită că în structura actualității intră elemente ce vin din istorie și reclamă un tratament diacronic. Istoricul e destul de bine plasat pentru a impune sau măcar a sugera corectivele necesare. Reexaminând problema națiunii, el speră să pună diferențierea și integrarea sub același semn, al sintezei explicative.³ Un *neo-istorism* ar trebui să-i inspire "lectura" faptelor și reconstrucția.⁴ Dar *istorismul* însuși, ca ideologie semnificativă pentru secolul naționalităților, e pus adesea în cauză, ca una din sursele naționalismului.⁵

Românii constituie, sub acest unghi, un caz destul de interesant pentru a sugera ideea miracolului în ceea ce privește continuitatea lor medievală și construcția de stat modernă. Edificarea imaginii de sine repre-

zintă, ca și la alte națiuni, un traseu demn de luare-aminte.⁶

Sub impuls umanist, s-a creat în secolul al XVII-lea o ideologie a daco-românismului, care avea să facă o lungă și semnificativă carieră. D. Cantemir a exprimat-o destul de limpede, la începutul secolului al XVIII-lea, perioadă care a pregătit, în multe privințe, fenomenul regenerativ din secolul următor.⁷ Pe această linie, se poate vorbi de o constantă ideologică, una din acele "permanențe" pe care N. Iorga încerca să le descopere în devenirea noastră istorică. O regăsim și în Transilvania, în pofida exagerărilor produse acolo pe linia unei purități latine. Ideea originii și a unității etnice a nutrit generații în șir, cu deosebiri de nuanțe și intensitate, până la realizarea Unirii Principatelor extracarpatine și apoi a României Mari.

Momentul cel mai semnificativ, de limpezire programatică, e desigur acel *Supplex Libellus Valachorum* (1791), text esențial care proclama dreptul națiunii române din Transilvania de a fi pusă pe picior egal cu celelalte națiuni. La numai câțiva ani după marea răscoală a lui Horea, se căuta o întemeiere a acestui drept pe istorie, națiunea "cea mai veche" reclamând de fapt o *restitutio*. Planul ei de viitor se întemeia pe trecut, stimulat – după observația celui mai remarcabil dintre exegeții săi – de un "copleșitor istorism".⁸

Aspirând la un statut de egalitate cu *națiunile politice*, definite prin pactul verböczian cu aproape trei secole în urmă, românii au făcut apel la dreptul istoric, legând inseparabil naționalismul de istorism, cum s-a întâmplat de altfel la orice popor pe cale de a-și construi un stat național.⁹ Ei "descopereau în trecut mult mai mult decât *libertatea națională* și o egalitate cu celelalte națiuni ale

3 Cf. Grigore Georgiu, *op. cit.*, p. 39.

4 Cf. Ernst Schulz, *Traditionskritik und Rekonstruktionsversuch*, Göttingen, 1979.

5 Cf. Jörn Rüsen, *Konfigurationen des Historismus*, Frankfurt/M., 1993; Friedrich Jaeger, J. Rüsen, *Geschichte des Historismus*, München, 1992.

6 Dan Pavel, "Deșteaptă-te române! O cercetare în ideologia naționalismului", în *Polis*, 2/1999, p. 153-170.

7 Cf. V. Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, Bucarest, 1971, p. 9-39.

8 D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 463.

9 *Ibidem*, p. 464-465.

țării: contemplau Dacia antică, coloniile lui Traian, strălucirea descendenței romane”.¹⁰ Prezentul se arăta meschin și corupt în comparație cu acel trecut, din care generații de-a rândul aveau să-și tragă seva recuperării. Retrospectiva stimula prospectiva, ca element de program, ca sursă de mobilizare în sens național.¹¹

Rediviva Natio Valachica din amintitul *Supplex*¹² s-a impus treptat, câștigându-și un loc mai bun în relațiile cu vecinii și cu lumea în ansamblu. Se poate spune că ideea de națiune și aceea de stabilitate au evoluat un timp paralel, parcă așteptând clipa când se vor putea contopi. Istoria cantitativă a ajuns să contureze destul de exact dezvoltarea economiei, modernizarea statului, instituțiile din deceniile renașterii, toate indicând un progres evident pe linia adecvării la structurile lumii apusene.¹³ Era însă un progres sub nivelul așteptărilor sociale și naționale, exprimate tot mai insistent de elite.¹⁴

Proiectul devansa momentan posibilitățile. Scriind poemul *La Patrie*, G. Asachi reunea deja, la 1812, mai toate elementele simbolice ale românismului, ca ideologie a unității naționale.¹⁵ Le vom regăsi în *Dacia literară*, scoasă la 1840 de Kogălniceanu, dar mai ales în *Cuvântul* rostit de același, peste trei ani, la deschiderea cursului de istorie națională. Acolo, istoricul nu ezita să închiuipe o Românie ideală, dincolo de barierele încă existente: “Eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și, ca istorie națională, istoria Moldovei întregi, înainte de sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania”.¹⁶ Este ceea ce avea să spună și V. Alecsandri, peste un deceniu, prefăcând culegerea de *Poezii populare*: “Există în lume o Românie, deși ea nu figurează pe hărțile de geogra-

fie!”¹⁷ Se referea, ca atâția dintre comilitonii săi, la acea *națiune culturală* care a premers, în cazul de față, *națiunea politică*. N. Bălcescu nu ezita să asocieze istoria însăși pentru a defini “nația română”, eforturile ei spre o existență autonomă și stabilă. O triplă lozincă trebuia să inspire, de aceea, revoluția viitoare: dreptate, frăție, unitate!¹⁸ Panromânismul era ideologia asumată de mai toți “căzușii” în principatele extracarpatine, ca și în Transilvania.

Dincolo de munți, în provinciile încorporate de Imperiul Habsburgic, ideea de *națiune culturală* opera mai demult, ca urmare a faptului că de un statut de *națiune politică* nu beneficiau decât ungurii, secuii și sașii. Lîmpede formulat în *Supplex Libellus*, dezi-deratul recunoașterii ca națiune politică

¹⁰ *Ibidem*, p. 465

¹¹ *Ibidem*, p. 471.

¹² *Ibidem*, p. 490

¹³ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, München, 1984, p. 146-168.

¹⁴ Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Iași, 1998, p. 86-101.

¹⁵ *Cântare României*, ed. G. C. Nicolescu, București, 1967, p. 67-68.

¹⁶ M. Kogălniceanu, *Opere*, II, București, 1976, p. 394.

¹⁷ V. Alecsandri, *Românii și poezia lor*, 1853. Apud *Cântare României*, ed. cit., p. 138.

¹⁸ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, 1850.

avea să devină un element definitoriu pentru elita românească din Transilvania, care a știut să profite de avantajele pe care i le dădea existența unei biserici unite cu Roma. "Unirea națională, nota la 1844 G. Barițiu, este frumoasa deviză ce răsună din toate părțile și deșteaptă duhurile cu putere multă. Popoarele Europei, insista el, pricep și cunosc cum că tăria și puterea unui popor, forța sa, politica sa cumpănită, nădejile sale, prezentul și viitorul său zac în unirea națională".

Când, la 1848, Hippolyte Desprez scria în *Revue des Deux Mondes*, referindu-se la români, că "acest popor mutilat alcătuiește încă de acum un singur corp și întinsul teritoriu care-l cuprinde în unitatea sa se numește *România*, dacă nu în limba tratatelor, cel puțin în aceea a patriotismului", el știa, ca și I.A. Ubicini, că transformarea acestei patrii ideale într-una reală era numai o chestiune de timp.¹⁹

Abordarea diacronică a națiunii și statutului ne poate oferi sugestii dintre cele mai utile pentru a înțelege problematica lor în secolul al XIX-lea. S-au făcut deja, sub acest unghi, numeroase studii, pe segmente cronotopice sau cu ambiții de sinteză. Nu e locul să le sistematizăm aici. Se cuvine a fi menționată însă *Istoria ideilor politice românești* de Vlad Georgescu (1987), pentru felul ingenios cum a știut să pună în lumină geneza și recurența unor idei despre popor, națiune, stat, unitate națională etc.²⁰ Politogramele examinate de autor relevă, între altele, o diferență de ritm între principatele extracarpatine și un accent mai puternic pe cultură în Transilvania.²¹ De acolo au descins în "țară" pedagogi inspirați de "duh românesc" (G. Lazăr, 1818; V. Pop, 1827), modelatori ai "conștiinței de noi înșine" (A.T. Laurian, 1845). Aron Pumnul (1850)

punea accent deopotrivă pe comunitatea de sânge, limbă, datini.²²

Definiția cea mai complexă a fost dată însă, prin Kogălniceanu, în Divanul ad-hoc al Moldovei (1857): "Avem același început, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeri și aceleași speranțe, aceleași trebuințe de îndestulat, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri din trecut, același viitor de asigurat și în sfârșit aceeași misiune de îndeplinit".²³ Dimensiunea politică și cea culturală a națiunii se regăsesc în această viziune comprehensivă, căreia A.I. Cuza, ajuns domn al Principatelor Unite, avea să-i dea o definiție sintetică: "la communauté de langue, de religion et d'intérêts".²⁴

Este evident că națiunea, gândită astfel, ca peste tot în Europa, avea un caracter mai mult etno-cultural decât politic. Ea se identifica oarecum cu poporul, iar conștiința națională cu spiritualitatea, de unde apelul insistent al politografilor din epoca Unirii la simbioza daco-romană, la ideea de continuitate istorică, asociată cu ideea de misiune și destin.

Aproape sincron, I.C. Brătianu (*Naționalitatea*, 1853; *Apel la conștiința națională*, 1859) și I. Heliade-Rădulescu (*Naționalitatea în desnaționalizare*, 1856), ambii munteni, au scris texte despre națiune și conștiință colectivă, opunându-se ideii de posibilă dispariție a națiunilor în favoarea unei entități superioare, umanitatea. În opinia lor, deloc marginală, națiunile se aflau încă pe o cale ascendentă. La rândul său, bănațeanul V. Maniu apăra *Cauza limbilor și naționalităților în Austria* (1860), distingând între o "naționalitate fizică sau genetică" (altfel spus, etnoculturală) și una politică, așa cum se putea întâlni aceasta din urmă în Austria sau în Elveția.²⁵ Națiunea politică nu se

19 H. Desprez, „La Moldo-Valachie et le mouvement roumain”, în *Revue des Deux Mondes*, XVIII, 1848, vol. 21, p. 105-131. Cf. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834-1849*, București, 1967, p. 95-115.

20 Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești*, München, 1987, p. 125-179, 323-348.

21 *Ibidem*, p. 323.

22 *Ibidem*, p. 326.

23 *Ibidem*.

24 *Ibidem*.

25 *Ibidem*. Cf. și Victor Neumann, *Vasile Maniu, monografie istorică*, Timișoara, 1984.

legitimează, într-o asemenea concepție, dacă nu asigură libera dezvoltare a națiunilor de tip genetic. O atare concluzie viza, desigur, relația dintre Imperiul Austriac și românii din acel spațiu, pe care ar fi voit să-i știe la adăpost de presiuni desnaționalizante.

Este spiritul cultivat în aceeași epocă de B.P. Hasdeu, D. Bolintineanu, S. Bărnăușu, A.D. Xenopol etc. Ultimul a tipărit o lungă serie de studii, din care amintim *Cultura națională* (1868), *Despre naționalitate* (1872), *Baza geografică a istoriei românilor* (1875), *Teoria generală a înrâuririi popoarelor* (1876), studii în care justifica istorico-filosofic națiunea și respingea cosmopolitismul ca fiind un obstacol pe calea coeziunii naționale.²⁶ De la concret la abstract, de la mic la mare, de la aproape la departe, iată norma de conduită pe care – în spirit evoluționist – o sugera A.D. Xenopol, unul dintre promotorii cei mai activi ai etnopsihologiei.²⁷ Istoria întreagă, conchidea tânărul învățat, ne dovedește acest adevăr, arătându-ne că numai popoarele care au ajuns la o viață națională, la o conștiință clară a existenței lor, au produs ceva pentru binele omenirii.²⁸ Studiul comparat al istoriografiei civilizațiilor l-a condus la aceleași concluzii, cărora avea să le rămână de altminteri fidel și în conduita civică.²⁹

Asemenea atitudini erau frecvente în epocă. Tendinței cosmopolite i s-a opus *panromânismul* ca ideologie a originii comune și a unității de neam, îndeosebi sub unghi cultural. În spiritul ei s-au dezvoltat discursul istoric, literatura, artele și s-au construit instituții de rang simbolic. În Societatea Academică de la București (viitoarea Academie Română) au fost incluși, de

aceea, și învățați din toate provinciile locuite de români. La inaugurare (1867), ardeleanul T. Cipariu invoca “simțământul național”, convins că se va dobândi în cele din urmă și “eliberarea perfectă a patriei române”³⁰, acea patrie ideală pe care o definise cu un sfert de secol în urmă și Kogălniceanu, pentru a inspira apoi numeroși militanți ai cauzei: D. Bolintineanu (1869), Vicențiu Babeș (1874), G. Barițiu, M. Eminescu (1876). Cu aceasta, observă un exeget al fenomenului, “panromânismul cultural devine panromânism politic”³¹, iar noua fază impunea desigur și instituții capabile să sprijine realizarea unității de stat.

Ideea lui N. Bălcescu (1850) și a altor comilitoni de “a întemeia regatul Daciei”³² începea să fie servită postum de împrejurări. Unirea Moldovei cu Muntenia (1859), independența statală (1877), proclamarea Regatului (1881), iredentismul pus la lucru de unele societăți, partide, asociații etc. erau pași spre acea *România Mare* preconizată încă la 1852 de D. Brătianu, dar rămasă oarecum pe seama viitorimii.³³

Realismul pe tărâm politic rima, desigur, cu incriminarea megalografiei de către T. Maiorescu, la *Junimea*, societate de inspirație germană prin care o elită intelectuală căuta să disciplineze corpul social.³⁴ “Naționalitatea în marginile adevărului” e formula sintetică prin care Eminescu îi rezuma programul³⁵, numai că asemenea exigențe nu s-au putut impune pe un plan mai larg, iar discursul unității, preluat de politicieni, va suferi distorsiuni de tot felul, antrenând consecințe pe care junimiștii doriseră tocmai să le evite.

Secolul al XIX-lea se încheia, pentru români, cu o dublă mișcare pe plan națio-

26 Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 327.

27 Paul Simionescu, *Etnoistoria – convergență interdisciplinară*, București, 1983.

28 A.D. Xenopol, *Scrisori sociale și filosofice*, București, 1967, p. 145.

29 *Ibidem*, p. 156-203.

30 Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 335.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*, p. 341.

33 *Ibidem*, p. 342.

34 Cf. Sorin Alexandrescu, “«Junimea»: discours politique et discours culturel”, în vol. *Libra*, ed. par I.P. Culianu, Groningen, 1983, p. 49-79.

35 Cf. Alexandru Zub, *Eminescu: glose istorico-culturale*, Chișinău, 1994, p. 13-18.

nal. În regatul care fusese instituit după Congresul de la Berlin, se manifesta un irendentism difuz și intermitent, cu unele puseuri naționaliste, iar în provinciile din Imperiul Austro-Ungar sub formă de revendicări punctuale, care aveau să se încheie, în Transilvania, prin mișcarea memorandistă.³⁶ Dincolo de Prut, românii basarabeni dispuneau de un spațiu și mai redus de manevră. Peste tot însă, statutul națiunii ca atare constituia o problemă de acut interes și de căutări adesea febrile.

Sintezele istorice elaborate de A.D. Xenopol, spre finele secolului al XIX-lea și de N. Iorga la începutul secolului al XX-lea constituiau, în felul lor, răspunsuri la acele căutări. Publicând *Geschichte des rumänischen Volkes* (1905) pentru seria lamprechtiană *Allgemeine Staatengeschichte*, Iorga a ținut să se distanțeze oarecum de coordonator, deplasând accentul de la *stat* la *națiune*. Pentru el, ca și pentru Xenopol, națiunea era un produs "organic" al istoriei, având așadar dreptul la o deplină desfășurare.³⁷

O nuanță apartine în definirea conceptului avea să introducă V. Pârvan, ocupându-se de *Ideile fundamentale ale culturii sociale con-*

temporane (1919). "Națiunea nu e un element biologic, ci unul spiritual. Individul nu se naște ca membru dintr-o națiune, ci devine membru efectiv al acelei națiuni pe măsura creșterii în sufletul său a conștiinței de solidaritate", conchidea istoricul, atent – ca și Renan – la dimensiunea politică a națiunii.³⁸

D. Gusti a mers poate cel mai departe în explorarea fenomenului, elaborând o "sociologie a națiunii" și finalmente o "știință" a acesteia.³⁹ Efortul său a început în pragul secolului nostru, însă cele mai spectaculoase rezultate se plasează după primul război mondial, când a creat o *asociație* și un *institut*, cu scopul anume de a înlesni o cunoaștere sistematică a corpului social.⁴⁰ El făcea astfel un salt de la vechea etnopsihologie la o sociologie a națiunii, care de atunci a continuat să se dezvolte⁴¹, cu accente noi, de care și istoricii au știut să profite, mai ales după abolirea regimului comunist.⁴²

Discursul istoric privitor la națiune se revitalizează pe seama instrumentarului mai bogat și mai complex de care dispune acum, dar și sub impulsul pluralismului adoptat în sfera politicii. Interesul pentru *națiunea politică* a sporit în chip evident, stimulând inițiative ce impun deja, în spirit comparatist⁴³, noi "lecturi" în problematica națională a epocii moderne.

Text preluat, cu unele ajustări, din vol. *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, ed. D. Ivănescu, C. Turliuc, F. Cântec, Iași, 2001, p. 51-57.

36 Liviu Maior, *Le mouvement du Mémorandum*, București, 1981.

37 A.D. Xenopol, *op. cit.*, p. 145, 155, 209; N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*, București, 1987.

38 V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 364.

39 D. Gusti, *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, I, București, ș.a.

40 Cf. Ilie Bădescu, "Performanța europeană a lui D. Gusti: «sociologia națiunii»", în vol. D. Gusti, *Sociologia națiunii și a războiului*, București, 1995, p. VII-XXVIII.

41 Cf. Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei*, Galați, 1994, p. 227-252.

42 Cf. Alexandru Zub, "L'idée nationale et le rythme historique dans les pays roumains au début de l'époque moderne", în *Revue roumaine d'histoire*, XIV, 1975, 2, p. 285-289; "Sur le nationalisme roumain au XXe siècle", în *Revue des études roumaines*, XVII-XVIII, 1993, p. 265-276; "Istorism și naționalism în România modernă", în Alina Mungiu-Pippidi (ed.), *Doctrină politică. Concepte universale și realități românești*, București, 1998, p. 130-141.

43 Cf. Guido Franzinetti, "Il problema del nazionalismo nella storiografia dell'Europa Centro-Orientale", în *Rivista storica italiana*, CIII, 1991, 3, p. 812-846; Dan Pavel, *op. cit.*

Tudor NEDELCEA

Maladia lui Eminescu și maladiile imaginare ale eminescologilor

Abstract

Autorul elaborează o amplă recenzie asupra cărții Maladia lui Eminescu și maladiile imaginare ale eminescologilor, prefăcută de Eugen Simion, volum ce reunește studiile unor renumiți medici români despre bolile – reale sau presupuse – ale lui Eminescu, o apariție editorială de excepție, menită să aducă azi prețioase și necesare clarități într-un domeniu în care s-au emis multe ipoteze, nu toate benefice. Eugen Simion consideră necesară o asemenea lucrare, în condițiile în care despre Eminescu s-au exprimat opinii denigratoare sau exagerate.

Cuvinte-cheie: Eminescu, Eugen Simion, maladie, istorie literară, medicină

The author develops a comprehensive review on the book Eminescu's disease and Eminescologists' imaginary diseases prefaced by Eugen Simion, a volume that brings together studies by well-known Romanian doctors about Eminescu's diseases - real or perceived - an exceptional editorial, designed to bring today precious and necessary clarity in an area where many hypotheses have been issued, not all of them beneficial. Eugen Simion also considers this work to be necessary, providing that bothersome or exaggerated opinions were told about Eminescu..

Keywords: Eminescu, Eugen Simion, disease, literary history, medicine

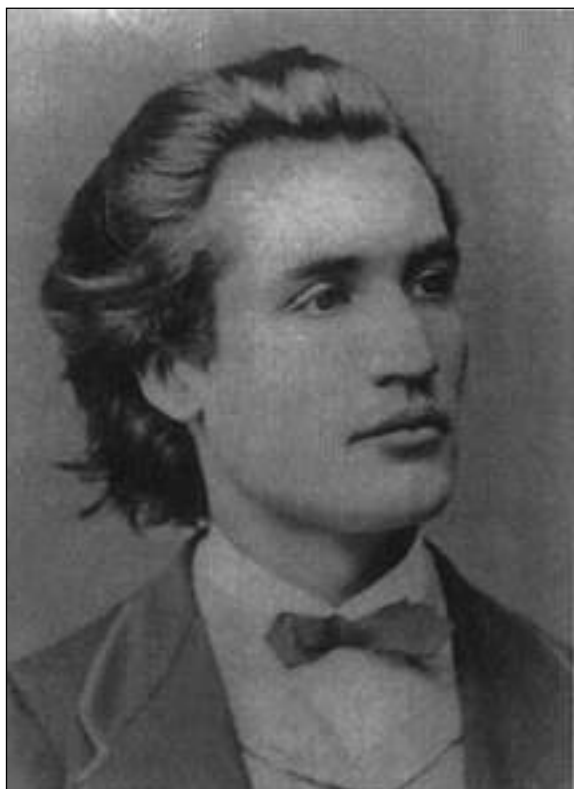
S-a mai făcut un pas în evoluția eminescologiei contemporane: Fundația Națională pentru Știință și Artă, în colaborare cu Academia de Științe Medicale, a organizat, la 27 iunie 2014, dezbaterile *Patografia lui Eminescu: adevăr și legende*, la care au participat medici-profesori, istorici și critici literari, oameni de știință din varii domenii, jurnaliști.

Ca urmare a acestei dezbateri a rezultat volumul *Maladia lui Eminescu și maladiile imaginare ale eminescologilor*, cu un argument de Eugen Simion și un cuvânt înainte de Irinel Popescu, volum apărut chiar de Ziua Culturii Naționale și a Poetului, la 15 iunie 2015, la Fundația Națională pentru Știință și Artă, cu sprijinul Centrului de Chirurgie

Generală și Transplant Hepatic "Dan Setlacek", în viziunea grafică a lui Mircia Dumitrescu.

De ce "maladii imaginare"? Pentru că în jurul lui Eminescu s-au ținut tot felul de legende, viața sa a fost tabloizată la cel mai jos nivel, sfârșitul vieții sale – tragic, ca și al altor mari creatori – stârnind imaginația multor "eminescologi". S-a mers cu tabloizarea biografiei până la acuzația de implicare a lui Titu Maiorescu în boala și moartea Poetului sau până la a-l propune pentru... canonizare.

Datorită acestui aspect, acad. Eugen Simion pledează, în *Argument*, pentru necesitatea unei astfel de dezbateri științifice și pentru tipărirea intervențiilor unor reputeți

istorici sau medici de diverse specialități. Constatând că, în ultima vreme, opera eminesciană este supusă “unei negații insalubre, fie unei laude lipsite de orice noimă”, Eugen Simion sintetizează: “Eminescu este, azi ca și ieri, în calea tuturor: zelatori, delatori, retori, limbuți, complexați, resentimentari și, vorba lui Noica, nemernici”.

Eugen Simion nu numai comentează pertinent creația lui Eminescu, dar, pragmatic, a făcut enorm pentru cunoașterea, în integritate, a creației eminesciene, editând-o în celebra colecție *Opere fundamentale* a Fundației Naționale pentru Știință și Artă, reeditând ediția critică Perpessicius cu o excelentă introducere (M. Eminescu, *Opere. Poezii*, 2013), reeditând, în aceeași colecție, *Opere fundamentale*, în trei volume, *Articole politice. Fragmentarium* (2015), materializând apoi visul lui C. Noica de facsimilare a manuscriselor eminesciene (N. Manolescu le-a considerat “maculatoarele lui Eminescu”) în 38 de volume, dăruite marilor biblioteci din țară și de peste hotare etc.

Este o dovadă grăitoare a interesului constant al celui mai important critic literar și editor de azi față de spiritul eminescian

“care a înțeles că suferința face parte din destinul său. Și-a asumat, cu o sinceritate și o luciditate despre care n-am putea spune, acum, decât că amândouă arată o adâncă, tulburătoare și firească anxietate omenească”.

Eugen Simion se arată de-a dreptul indignat de acuzarea unora cum că Titu Maiorescu ar fi vinovat de sfârșitul tragic al lui Eminescu sau, falsificându-i biografia, chiar l-ar fi omorât: “legislatorul culturii române, creatorul criticii estetice, criticul care a impus pe Eminescu, I.L. Caragiale, Slavici și Creangă și a apărat ideea de adevăr în cultură, apare, acum, ca un simbol al complicităților joase și inspiratorul și protegitorul unei odioase crime intelectuale. Ar fi de plâns, dacă n-ar fi râs”.

Era necesară această punere la punct, pentru că “aberația se lățește și face carieră într-o cultură a suspiciunii și a comploturilor”; unele posturi de televiziune au crezut că au descoperit misterul morții... lui Eminescu. Semicultura sau barbaria, ca să ne exprimăm în termeni eminescieni (*Las' că lipsa de cultură adevărată e egală cu lipsa de moralitate în sensul mai înalt al cuvântului*, “Curierul de Iași”, IX, nr. 137, 17 dec. 1876, p. 3) este pe gustul vulgului, câștigă teren azi, iar promotorii acestora devin vedete peste noapte. Nu se merge pe studierea pleneră a tuturor textelor eminesciene, chiar a *Însemnărilor cu caracter intim*, în care Eminescu transcrie convorbirea (cearta) sa cu Ecaterina Szöke, prima soție a lui Slavici, din seara zilei de 27 iunie 1883 (zi premergătoare “bilețelului” trimis lui Titu Maiorescu – “mesaj indecent, surprinzător de inuman” – și a internării sale) (vezi Tudor Nedelcea, *Eminescu*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2013, p. 337-340).

“Ireproșabilul, olimpiantul domnul Maiorescu”, cum îl definește Eugen Simion, l-a descoperit pe Eminescu, i-a tipărit prima ediție de *Poezii*, precizând că secolul al XX-lea va sta “sub auspiciile geniului lui și forma limbei naționale”, i-a sprijinit cariera poetică și intelectuală, aflându-se într-o permanentă atitudine de “solidaritate intelectuală ireproșabilă”, așa cum a consemnat și G. Călinescu.

Argumentele privind necesitatea apariției, azi (când zelatori și detractori deopotrivă intră cu brutalitate și fără o noimă de echilibru în judecata Poetului), a cărții *Maladia lui Eminescu și maladiile imaginare ale eminescologilor* nu sunt greu de aflat. Reputatul istoric Ioan Aurel Pop și medicii au studiat documentele vremii, inclusiv cele medicale, ajungând la concluzia unanimă că Eminescu n-a avut lues (sifilis), ci *psihoză maniaco-depresivă* (în limbaj psihiatric modern: tulburare afectivă bipolară), datorată suprasolicitării sale psihice (mai ales în redacția „Timpului”), diagnostic prognozat și de medicii vienezi, intuit și de Titu Maiorescu, validat și de Ovidiu Vuia.

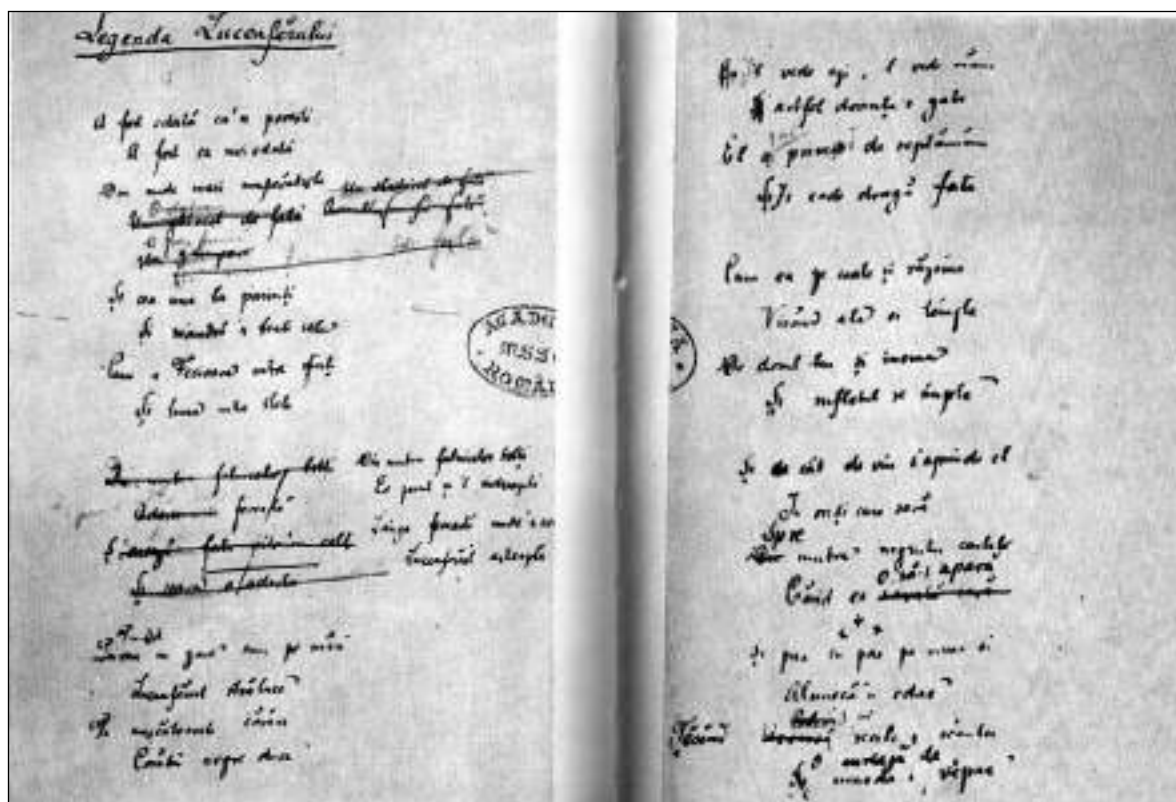
Ce schimbă aceste precizări ale unor specialiști în destinul lui Eminescu, se întreabă Eugen Simion: „nu schimbă nimic esențial în ceea ce privește opera”, ci doar pune capăt speculațiilor polițienești. Eminescu „a murit sfâșiat de un rău tratat medical, sfâșiat de un rău mai adânc” (de ordin psihic), fiind „conștient de răul ascuns ce-l roade”, conchide autorul *Prozei lui Eminescu*.

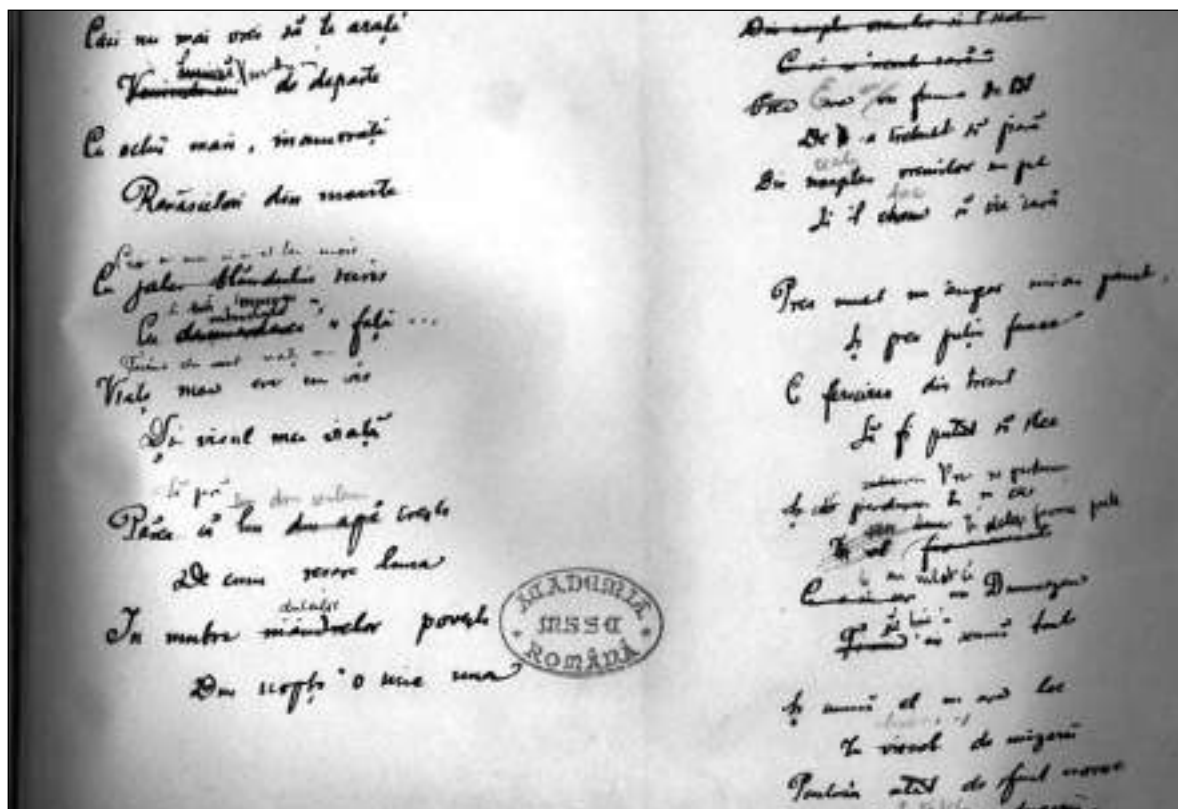
Cuvântul înainte al volumului, semnat de medicul Irinel Popescu, membru corespon-

dent al Academiei Române, subliniază limitele epocii în care Eminescu a suportat boala (1883-1889), „în care mijloacele diagnostice și terapeutice de care dispunea medicina vremii erau foarte departe de cele de azi; atât diagnosticele, cât și tratamentele aplicate par să nu fi fost cele mai adecvate”.

Acesta este motivul, recunoaște reputatul medic, pentru care demersul inițiat de Academia de Științe Medicale, „la îndemnul acad. Eugen Simion”, are în vedere două mari premise: tratarea subiectului „strict medical și cu maximum de obiectivitate”, precum și o „abordare multidisciplinară”. În opinia sa, Eminescu a avut „o ereditate încărcată”, muncă excesivă, injectarea cu mercur a avut „efecte toxice majore”, provocându-i, probabil, stopul cardiac care i-a fost fatal; însăși necropsia a prezentat „serioase lacune”.

Studiindu-l în contextul istoric, sociopolitic al epocii, dar și în context personal, acad. Ioan Aurel Pop și dr. Ioana Bonda fac unele precizări necesare: era pătruns de „ideea națională română, ura liberalilor” (de fapt, a aripii roșii a Partidului Liberal),

acuzăția acestora de risipire a banilor publici de către Titu Maiorescu, bani acordați lui Eminescu pentru finalizarea studiilor, inclusiv a doctoratului, articolele sale "critice la adresa liberalilor sau a liberalismului", apărarea drepturilor românilor din Imperiul Austro-Ungar, criticarea vehementă a politicii anexioniste țariste și "impunerea politicilor și măsurilor economice de către factorii externi, devenind un «ziarist de investigații incomod»", chiar și pentru conservatori sau pentru Titu Maiorescu ("poetul l-a acuzat pe Maiorescu de lipsă de patriotism?", exagerat, în opinia noastră), activitatea sa în Societatea "Carpați" etc.

În opinia celor doi istorici clujești, “boala poetului, izbucnită în 1883, a fost generată de un complex de factori cu acțiune sinergică, ducând la apariția stării de psihoză”, iar “răzvrătirea în fața nedreptăților zilnice i-a acutizat starea de dezamăgire și de neputință și i-a șubrezit starea de sănătate”.

Cred că era necesar, în acest volum, și un studiu pertinent al acad. Mihai Cimpoi.

Acad. Victor Voicu, medic și farmacolog,
analizează sindromul maniaco-depresiv,

intoxicația iatrogenă cu mercur și consecințele acestui tratament (efecte psihice și neurologice centrale și periferice), erorile de diagnostic în cazul lui Eminescu, ajungând la concluzia, fundamentată pe "documente, mărturii, scrisori, date clinice, date anatomopatologice", că Eminescu a avut un "sindrom maniaco-depresiv", iar erorile de diagnostic și tratamentul îndelungat cu mercur injectabil "a supraadăugat sindromului maniaco-depresiv o componentă neurotoxică, cu o agravare a depresiei și apariția altor simptome psihice, neurologice și organice".

Prof. dr. Octavian Buda aplică patografia și biografia medicalizată pe “cazul” Eminescu, în special patografia lui Panait Zosin din 1903, a lui C. Bacaloglu din 1936, constatând că autorul *Luceafărului* “nu a fost decât un hipersensibil, la care toate bucuriile, întristările, decepțiile au avut și în acest domeniu un ecou dintre cele mai puternice”, că “identificarea autor-operă devine necesară și că materialul biografic și textele literare trebuie apreciate în bogăția nuanțelor lor”.

Din perspectiva psihiatriei actuale, prof. dr. Dan Prelipeanu supune cercetării sale boala psihică, începând cu primul acces de manie acută din 28 iunie 1883. “În opinia noastră, Eminescu era, ca fire, ca personalitate, un ciclotim, care a prezentat cele trei episoade maniacale cu factori psihotici”, el suferind de o “tulburare afectivă bipolară tip I, cu episoade maniacale acute cu factori psihotici congruenți cu dispoziția, alternate cu perioade de subclinici depresive și cu remisiuni (parțiale) interfazice”.

Prof. dr. Călin Giurcăneanu prezintă *Punctul de vorbire al dermatologului privind diagnosticul de sifilis*, menționând: “nicio leziune cutanată descrisă și nicidecum afectarea neuropsihică nu pot susține diagnosticul unui sifilis terțiar sau congenital tardiv; examenul anatomopatologic nu arată leziuni specifice de sifilis terțiar (creier, cord, ficat etc.); ținând cont de predispoziția genetică, familială, probabil că Eminescu suferea de o afecțiune bipolară, maltratată ca un posibil sifilis terțiar, decesul survenind printr-o intoxicație cu mercur”.

Neurologul Bogdan O. Popescu propune o perspectivă actuală asupra bolii și morții lui Eminescu: “pe baza argumentelor menționate aici pe scurt, cred că Eminescu a suferit de tulburare bipolară și că argumentele că ar fi avut paralizie generalizată progresivă nu sunt nici pe departe nici suficiente, nici clare”.

Nici patologia cardiovasculară n-a fost neglijată în cazul lui Eminescu. Prof. univ. dr. Eduard Apetrei ajunge la următoarele concluzii: “Suferința clinică a lui Eminescu, mă refer la suferința adăugată celei psihice, poate fi interpretată ca având o componentă importantă cardiacă, produsă cel mai probabil prin afectarea irigației miocardului, în cadrul cardiopatiei ischemice (circulație cardiacă neregulată, mici sincope, oboseală, decesul subit). Datele anatomice, interpretate în contextul celor menționate, nu pot susține aortita luetică, ci pot mai degrabă a fi explicate de un proces aterosclerotic apărut la un om tânăr cu mulți factori de risc (plăci de aterom vizibile pe partea cercetată a aortei). Nu sunt descrise în buletinul necroptic leziunile ce se întâlnesc în lues: dilatația aor-

tei, anevrisme și afectarea valvelor aortice. Intoxicația cu mercur a avut un rol de accelerare și agravare a leziunilor vasculare arteriale (descrise în cercetările recente) și a făcut posibilă apariția manifestărilor clinice ale aterosclerozei la un om tânăr”.

Despre otită, o boală mai puțin cunoscută în cazul lui Eminescu, se pronunță dr. Codruț Sarafoleanu. Plecând de la observația dr. Obersteiner cum că în urechea stângă a Poetului e “o ușoară scurgere”, doctorul bucureștean constată că “acufenele și amețelile prezente și la Eminescu sunt explicate de patologia psihiatrică și nu de eventuala infecție cronică a urechii”.

Specialistul în medicina legală, prof. univ. dr. Vladimir Beliș, constatând că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cunoștințele și tratamentul despre sifilis “erau precare”, constatând “bizareriile comportamentale” descrise (cu obiectivitate?) în presa vremii, consideră că “tratamentul cu preparate ce conțin mercur induc un sindrom neurologic progresiv, cu ataxie, tremurături, tulburări de deglutiție și de vorbire, anxietate, instabilitate și depresie psihică”. Studiind *Controversele privind sănătatea Poetului* (diagnosticul de deces: meningită cronică) – diagnosticul de “paralizie generală progresivă”, neexaminarea scalpului spre a se constata dacă a fost lovit sau nu cu o piatră, precaritatea cunoștințelor medico-legale și de morfopatologie, “sumarul examen asupra creierului”, lipsa descrierii rinichilor spre a dovedi intoxicația cu mercur) – Vladimir Beliș se arată oarecum pesimist în stabilirea “de o manieră științifică, a existenței sau nu a bolilor de care a suferit Eminescu”, luând în considerare însă “gravele consecințe ale tratamentului cu mercur”; în consecință, “nu văd cu ce suntem avansați dacă hotărâm sau nu că Eminescu a fost bolnav, când acesta a lăsat în urmă opera sa nemuritoare, care azi, în treacăt fie spus, a ajuns chiar să fie ponegriată de persoane cu veleități de critici literari”.

Maladia lui Eminescu și maladiile imaginare ale eminescologilor este o apariție editorială de excepție, menită să aducă azi prețioase și necesare clarități într-un domeniu în care s-au emis multe ipoteze, nu toate benefice.

Enogastronomia, literatura și cafeneaua literară

Abstract

Scrisă sub forma unui eseu, la originea căruia stă o impresionantă bibliografie, *Enogastronomia* este o carte dedicată "celor ce se închină atât lui Apollo, cât și lui Dionysos". Adaptat după lucrările lexicografice italiene, termenul prilejuiește autoarei un excurs istorico-literar îmbibat de aromele bucatelor și băuturilor prezente în literatura celor mai reprezentativi scriitori români, un loc privilegiat deținând Al.O. (Păstorel) Teodoreanu, cunoscutul epigramist, enolog și autor de calambururi.

Cuvinte-cheie: literatură, enogastronomie, mâncăruri, vinuri, tradiție, prezent

Written as an essay, the origin of which is an impressive bibliography, *Fine dining* is a book dedicated "to the ones who hallow to Apollo, and also to Dionysus". Adapted from Italian lexicographical works, the term gives the author's occasion to an historical-literary discourse soaked flavours of dishes and beverages that are present in literature of the most representatives Romanian writers, Al.O. (Păstorel) Teodoreanu owning a privileged place, known epigrammist, oenologist and author of puns.

Keywords: literature, fine dining, food, wine, tradition, present

Fascinația enogastronomică în literatura română este o admirabilă carte, la origine teză de doctorat, semnată de Izabella Krizsanovszki și apărută la Editura Tipo Moldova din Iași. Bazată pe o impresionantă bibliografie, prevăzută cu ample note și cu un indispensabil glosar, întocmit cu rigoare filologică, cartea, scrisă cu un remarcabil talent narativ, este dedicată cu fin umor "celor care i se închină atât lui Apollo, cât și lui Dionysos". Eseul introductiv, deopotrivă unul de istorie literară și de istoria culturii, caută să răspundă la întrebarea: *De ce această temă?* Autoarea crede că un răspuns posibil, chiar dacă ușor frivol, l-ar putea constitui parafraza lui Păstorel Teodoreanu: "La început n-a fost cuvântul, ci foamea". Apoi, invocă o propoziție a lui Feuerbach: "Suntem ceea ce

mâncăm". Izabella Krizsanovszki admite că față de dictonul păstorelian "putem să adoptăm o poziție consensuală sau combativă, însă nu putem nega că literatura și enogastronomia sunt preocupări complementare ale ființei umane". În ceea ce privește contextul ("numărul redus și fragmentarismul studiilor în domeniu") și orientarea cercetării sale, ea distinge și, totodată, precizează: "Demersurile cercetătorilor preocupați de relația dintre creație și gastronomie, în general, și dintre literatură și gastronomie, în special, se decantează în două direcții: una, mai superficială și mai anecdotică, deci mai populară, care vizează picanteriile biografice ale creatorului; alta, mai profundă, mai științifică, adesea mai incitantă decât prima, care urmărește semnificațiile codului ali-

mentar în opera creată, în cazul nostru, în discursul literar. Primul tip de abordare poate fi, uneori, o cale spre deciptarea anumitor sensuri ale textului supus analizei, favorizând alunecarea spre critica biografică; de cele mai multe ori însă, dietetica scriitorilor – eternizată prin jurnale, memorii, confesiuni, interviuri sau *oral history* – rămâne în sfera colportajelor... Interesul nostru a fost captat atât de traseele existențiale ale scriitorilor români, cât, mai ales, de creațiile lor, cărora am încercat să le aplicăm o grilă de lectură dacă nu inedită, măcar puțin uzitată”. În același text introductiv, autoarea precizează că, în timp ce vocabulele *culinar*, *gastronomie*, *enologie/oenologie* sunt binecunoscute și des folosite în limba română, *eno-gastronomie* și *enogastronomic* sunt “necanonice” și inexistente în dicționarele noastre. Cuvântul compus *enogastronomie*, rezultat din unirea dintre *eno* < gr. *oinos*, vin și *gastronomie* < gr. *gastronomia*, e prezent în lucrările lexicografice italiene, dar nu și în ale celorlalte limbi romanice, deși este intens folosit în spațiul cultural mediteranean “cu sensul de artă a bunei bucătărie îmbinate cu vinurile potrivite”.

O observație demnă de reținut e aceea conform căreia, în literatura română, “imensul potențial al discursului culinar a fost exploatat, în general, prin inserarea acestuia în fluxul ficțional...” Există însă și câteva excepții. Între ele, *200 rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești*, ale lui Mihail Kogălniceanu și Costache Negruzzi. Apoi, scrierile lui Păstorel Teodoreanu, precum și ale altor autori, contemporani, care au abordat tema. De remarcat faptul că “rețetele”, dincolo de (auto)ironia lui Mihail Kogălniceanu din *Iluzii pierdute*, erau menite să “revoluționeze” bucătăria tradițională din Moldova, să o europenizeze. În trecut fie spus, în diverse domenii, dacă nu în toate, noi ne-am sincronizat și ne sincronizăm, astăzi mai mult ca oricând, *împrumutând*. De cele mai multe ori, fără discernământ. Ceea ce nu e neapărat cazul “colecției de rețete” a celor doi mari moldoveni. Oricum, G. Ibrăileanu nu greșea deloc constatând: “Se pare că, în istorie, poporul român s-a ocupat mai mult cu importul decât cu exportul”.

Dar să ne întoarcem, era să zic la ospăț, adică la cartea despre literatură și enogastronomie a Izabellei Krizsanovszki, căreia spațiul și timpul literaturii române îi oferă din belșug subiecte de analiză și evocare, începând cu Budai-Deleanu. Galeria desfășurată sub semnul enogastronomiei îi cuprinde pe Iancu Văcărescu, Anton Pann, Nicolae Filimon, Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Alexandru Odobescu, Ion Creangă, I.L. Caragiale, Barbu Delavrancea, din veacul al XIX-lea, numărul celor din secolul al XX-lea fiind mult mai mare. Nu-i voi înșirui pe toți, ci doar pe cei mai importanți: Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, G. Călinescu, Camil Petrescu, Ion Pillat, Cezar Petrescu, Eugen Barbu, Marin Sorescu, Emil Brumaru și, bineînțeles, Al.O. Teodoreanu, căruia, după Sadoveanu, distinsa cercetătoare îi rezervă cele mai multe pagini, având în vedere biografia și opera fiecăruia în ansamblu, dar și receptarea critică, și punând desigur accentul pe aspectele ce se circumscriu obiectului cercetării sale.

Opera lui Sadoveanu se dovedește a fi de o incomparabilă bogăție și varietate (și) din

punct de vedere enogastronomic. În lumea sadoveniană, îndeosebi meniurile și habitudinile culinare ce țin de o civilizație arhaică, dar nelipsită de rafinament în simplitatea ei, repovestesc prin ele însele o istorie îndelungată și o spiritualitate profundă. Moș Antonie, din *Țara de dincolo de negură*, pregătește o mămăliguță pe vatră și frige "într-un clasic hârb de ceaun costite și mușchi de porc afumat, amestecate cu bucăți de slănină. Și are și niște brânză-n scoarță de brad". În singurătatea Munților Călimani, Huțanu îi tratează pe oaspeții lui cu rachiu de afine, friptură de berbec și pâine de secară. Un pădurar din Râșca îi ospătează pe vânători cu borș de găină și mămăligă pe care aceștia le mănâncă folosind "linguri nouă de lemn de paltin". Meniul vânătoresc evoluează de la simplu la bucate mai elaborate. În *Frații Jderi*, la curtea domnească începe să se producă însă "sincronizarea cu complexe obiceiuri europene". Valorile tradiționale privind enogastronomia coexistă aici cu cele așa-zicând moderne. În *Creanga de aur*, care este "expresia magistrală a fascinației lui Sadoveanu pentru tradiție, mit, spiritualitate, arhăitate", contrastul dintre civilizația culinară și vechile obiceiuri – în ceea ce privește mâncărurile, băuturile, mijloacele de preparare și de servire a lor – dau seamă, aparent paradoxal, de unitatea și armonia unei lumi, precum și de noblețea unui cod existențial milenar. Sadoveanu, care este, în opinia lui Mircea Zăciu, autorul celui mai cuprinzător "breviar secret al bucătăriei naționale", face figură de veritabil erudit în materie, erudiție vădită "nu doar de impresionantul număr al denumirilor, ci și în diseminarea generoasă a felurilor rețete sau în pledoariile entuziaste pentru anumite mâncăruri/băuturi".

Parcurgând această carte excepțională – cum o califică, la momentul apariției, chiar în titlul comentariului său, criticul Alexandru Călinescu –, în care este explorată o zonă până acum *terra incognita*, ai imaginea a ceea ce autoarea numește "prezența masivă a scenelor culinaro-bahice" în literatura română. Dincolo de frumusețea, pitorescul și savoarea lor, inclusiv artistică,

asemenea scene conțin și exprimă o întreagă metafizică.

Una dintre cele trei secțiuni ale masivului volum *Fascinația enogastronomică în literatura română* se intitulează "Gurmanzi, cafelele, afaceri literar-gastronomice". În acest capitol este schițată o istorie (de aproape două secole) a cafelei literar-artistice românești, implicit creșterea și descreșterea mitului acesteia. Căci atât la noi, cât și în alte spații culturale, nu numai europene, a existat și dăinuie un mit al cafelei literare. Când spun nu numai europene mă gândesc, de pildă, la faimoasa *Bodeguita del Medio* de la Havana, pe care am avut prilejul să o vizitez cu ani în urmă. Prin ea au trecut și trec mari personalități ale secolului trecut și ale secolului nostru: scriitori celebri, în primul rând Hemingway, care adăsta aici, împreună cu prietenii, pentru a-și bea obișnuitul *mojito* sau *daikiri*, mari actori, pictori, gazetari, sportivi legendari din întreaga lume. Pereții *Bodeguita* sunt plini de dedicații și semnături ilustre. Atenția vizitatorului este atrasă și de un scaun atârnat cu picioarele de tavan. Pe el a stat ziaristul de la cotidianul spaniol "El Pais" care a scris primul reportaj despre cafeleaua din fascinanta capitală a Cubei. Scaunul este păstrat și expus astfel în semn de omagiu adus jurnalistului. Mă gândesc, de asemenea, la cafelele pariziene. De pildă, *La Flore* unde Cioran se întâlnea cu prietenii săi, între care Albert Camus, sau *Les Deux Magots*, frecventată odinioară de Rimbaud, Mallarmé sau Paul Verlaine, mai târziu de Gide, Elsa Triolet, Jean Giraudoux, Hemingway, iar mai încoace de Picasso și Sartre.

La noi, în epoca postbelică, cafeleaua literară aproape a dispărut sau și-a schimbat statutul. În fine, încercările timide de a reînoda firul, de a-i reanima rolul și prestigiul în deceniile de libertate haotică, de confuzie a valorilor și de batjocorire a tradiției de după ruptura din decembrie '89, sunt departe de a se înscrie în linia unui mit ce se dovedise atât de fecund. De fapt, au eșuat. Până și faimoasele *Bolta Rece* de la Iași sau *Capșa* bucureșteană și-au pierdut aproape toată aura mitologică. În opinia Isabellei Krizsanovszki, cafelele literare, dacă le

mai putem numi așa, apărute în primul deceniu al secolului, din care, iată, s-au scurs deja trei lustri, și-ar asuma mai mult "rolul unor instituții culturale sau caracteristicile unor ateliere de creație". Autoarea dă câteva exemple ce nu mi se par, totuși, prea concludente, dar altele nu sunt. Între acestea și mult mediatizată "afacere literar-gastronomică" a lui Mircea Dinescu din localitatea dunăreană Cetate, unde poetul pretinde a fi fondat primul "port cultural" din Europa! Scopul ar fi, nici mai mult, nici mai puțin, "realizarea unei zone de conectare culturală permanentă a creatorilor români din diverse domenii artistice cu mediile culturale din întreaga Europă". Generos, "căpitanul" (și proprietarul) originalului port făcea cunoscut că acesta "este deschis tuturor corăbiilor ce se vor încumeta să-și arunce ancora aici, fie ca să-și descarce poverile de mirodenii artistice, fie măcar ca să-și tragă sufletul în lungile călătorii dintre diverse orizonturi oricât de îndepărtate geografic, însă învecinate spiritual". Ce să zic?! Afacere de poet, e drept nu lipsit de simț practic și de spirit întreprinzător, dar nu chiar cafenea literar-artistă, în înțelesul demult consacrat.

Ultimul proiect important s-a materializat în perioada interbelică. Este vorba de *Divanul meșterilor și cărturarilor de la Hanul Ancuței*, înființat la București, în strada Izvor nr. 112, în octombrie 1936, o societate ce l-a avut în frunte pe Mihail Sadoveanu în calitate de "Mare Vornic", ceilalți societari fiind: Al.O. Teodoreanu, Panait Istrati, Liviu Rebreanu, George Enescu, Tudor Arghezi, Cezar Petrescu, Ion Pillat, Demostene Botez, Ionel Teodoreanu, Cella Delavrancea, Mihaela Petrașcu, Oscar Han, N.N. Tonitza, Camil Rescu, N. Dărăscu, iar ca "invitați": Gala Galaction, Mihai Ralea, Victor Eftimiu, Al. Rosetti și Oswald Teodoreanu. Din prezentarea și amplul comentariu ale Isabellei Kriszanovszki, aflăm care erau actele constitutive ale societății: *Statutul; Porunca marelui vornic; Hrisovul vel-logofătului; Pravila hanului; Izvodul de mâncări și beuturi*.

Dincolo de spiritul ludic și de stilul cu parfum cronicăresc, datorate, fără îndoială, lui Sadoveanu și lui Păstorel Teodoreanu,

care semnavă și broșura cu cele 35 de articole ale Statutului, *stabilementul*, cu termenul autoarei, avea obiective majore: "dezvoltarea întregii mișcări literare și artistice din România"; "încurajarea tinerelor talente"; "purificarea limbii românești"; "participarea la toate manifestările în domeniul frumosului și al plăcutului". Totodată, noul Han al Ancuței se vroia "o punte care să lege trecutul cu prezentul". Ambianța rustică a hanului, singurul local cu program non-stop din București la acea vreme, era menită să o reconstituie pe cea a unui han din vechime. Oaspeții beau din ulcele de lut, iar fondul muzical era asigurat de un taraf ce cânta până dimineață, la plecarea ultimului musafir. Izabella Kriszanovszki descrie ambianța hanului: "Pe pereți atârnavau, înrămate, citate din originalele regulamente ale societății, extrase din *Hrisovul vel-logofătului* (care se regăseau, uneori versificate, sub semnătura lui Păstorel, în revistele vremii): «Oamenii care cetesc în timpul mesei nu digeră ceea ce cetesc și nu pricep ceea ce mănâncă»; «Dacă nu puteți renunța la obiceiul de a desface oul fiert cu cuțitul, scoateți-vă și ghetetele (poate vă strâng)»; «Primum bibere, deinde philosophare»; «Este o elementară datorie să plătești ce ai băut, dar nu ești obligat să bei tot ce ai plătit»". *Pravila hanului* prevedea aspre pedepse pentru cei ce s-ar apuca să "hulească vinul Măriei sale de la Cotnar", să "spurce" vinul, să pună vinul roșu la gheață sau să-l bea cu pește etc. Se serveau bucate tradiționale românești, la prețuri accesibile, dar și străine, însă mai scumpe. Societarii sau membrii Eforiei, cum se mai numeau, veneau adeseori la noul Han al Ancuței. Sadoveanu bea numai vin alb, vechi de cel puțin 20 de ani, Liviu Rebreanu prefera mâncărurile ardelenesti, lui Panait Istrati îi plăceau Schweitzer-ul și berea Bragadiru, Păstorel nu rata "micul dejun de la miezul nopții".

Hanul era o afacere profitabilă, de vreme ce a fost posibilă atingerea unuia dintre cele mai importante obiective pe care și le propuseseră creatorii lui: stimularea tinerelor talente. Chiar în primul an de funcționare au fost acordate șase premii, în valoare de

5.000 lei fiecare. Printre laureați s-au numărat: Lucia Demetrius – proză, George Lesnea – poezie, Constantin Silvestri – muzică, Ion Irimescu – sculptură.

În istoria și mitologia literară rămân, în primul rând, *Bolta Rece*, strâns legată de Junimea, apoi *Capșa*, dar și cafeneaua *New York* de la Cluj unde, între altele, au avut loc primele ședințe ale redacției revistei „Gândirea”.

S-ar putea spune că în epoca postbelică, tradiția cafenelei literare este reluată, continuată, mai ales prin restaurantul de la Casa Scriitorilor. Nu puțini dintre protagoniștii

poveștilor de la acest han *sui generis*, unde rolul Ancuței de odinioară l-a jucat, timp de decenii, inegalabila madam Candrea, sunt astăzi clasici ai literaturii și artei românești. Evocată în diverse scrieri de cei ce i-au fost multă vreme oaspeți, mulți dintre ei deloc comozi, doamna Candrea avea ea însăși toate datele unui personaj literar perfect integrat în pitoreasca lume ce se perinda prin acea insulă de libertate, cum nu mai era alta în România antedecembristă. Aidoma atâtor valori a dispărut, din păcate, și acel spațiu literalmente fabulos. Să sperăm că nu și mitul cafenelei literare, atât de fecund.

Bianca BURȚA-CERNAT

Hortensia Papadat-Bengescu*.

Provocările și surprizele unei ediții critice

Abstract

Prezentul articol comentează ediția critică a romanelor Hortensiei Papadat-Bengescu, apărută în 3 volume la Fundația Națională pentru Știință și Artă (FNSA) sub coordonarea Gabrielei Omăt, cercetător căruia i-au fost de mult recunoscute acribia comentariilor, observațiile sagace, acuitatea filologică și, nu în ultimul rând, tenacitatea de a nu abandona proiecte considerate de alții imposibile. Deținătoare a secretelor unei profesii pe cale de dispariție, Gabriela Omăt reușește să redea istoriei literare și pasionaților de lectură romanul inedit *Străina*, „o carte pierdută și regăsită de două ori”, pe care o reface detectivistic în două variante, însoțite de un stufoș dosar de creație. Concluzia este că, astfel, cititorii Hortensiei Papadat-Bengescu vor avea ocazia să întâlnească în *Străina* personaje din cărțile ei precedente, în acest ultim roman scris sub impresia unei Apocalipse iminente.

Cuvinte-cheie: filologie, ediție critică, reconstituire, variante, inedit, roman, H.P. Bengescu

*This article comments on the critical edition of Hortensia Papadat-Bengescu's novels, published in three volumes from the National Science Foundation and Art (FNSA) under the coordination of Gabriela Omăt, researcher whom have long been recognized rigorousness comments nimble observations, philological acuity and, not least, tenacity not to abandon projects considered impossible by others. Holder of the secrets of professional endangered, Gabriela Omăt manages to play back to literary history and to reading enthusiasts, the novel *The Foreign*, “a book which was lost and recovered twice” which makes as a detective in two versions, accompanied by the thick dossier of authoring. The conclusion is thus that Hortensia Papadat-Bengescu's readers will have the opportunity to meet the foreign characters from her previous books in this last novel written under the impression of an impending Apocalypse.*

Keywords: philology, critical edition, reconstitution, variants, novelty, novel, H.P. Bengescu

Bianca BURȚA-CERNAT, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române, e-mail: bianca_cernat@yahoo.com

* Hortensia Papadat-Bengescu, *Opere* – vol. I: *Romane (Femeia în fața oglinzei, Balaurul, Fecioarele despletite, Concert din muzică de Bach, Drumul ascuns)*, ediție coordonată de Gabriela Omăt, text îngrijit de Eugenia Tudor Anton, note și comentarii de Eugenia Tudor Anton și Gabriela Omăt, studiu introductiv de Eugen Simion), 1432 p.; vol. II: *Romane (Logodnicul, Rădăcini)*, ediție coordonată de Gabriela Omăt, text îngrijit de Viviana Șerbănescu, note și comentarii de Eugenia Tudor Anton și Gabriela Omăt, 1526 p.; vol. III: *Romane (Străina – roman inedit)*, text stabilit și note de Gabriela Omăt, studiu de arhivă și selecția lotului manuscris *Străina* de Elena Docsănescu, 1840 p., Academia Română și Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2012.

Munca istoricului literar și, mai cu seamă, a realizatorului de ediții critice se bucură în cultura română actuală de prea puțină considerație. În presa culturală, așa-numita rubrică de “cronică a edițiilor” pierde teren chiar și în reviste de tradiție, precum *România literară*, unde, ce-i drept, prin excepție, Ion Simuț a rezistat până mai acum câțiva ani pe baricade ca avizat comentator al edițiilor (și nu numai). Pe de o parte, numărul celor în măsură să se pronunțe în cunoștință de cauză în această chestiune este din ce în ce mai mic. Pe de altă parte, un atare subiect nu trezește, din păcate, un interes deosebit, nu aduce *rating*. Facultățile de Litere au renunțat, ele însele, în climatul de confuzie axiologică de după 1989, să mai pregătească “filologi”; extrem de puțini dintre absolvenții acestor facultăți au, acum, o cât de vagă idee despre ceea ce înseamnă o “ediție critică”, despre importanța ei în ansamblul unei culturi. Fenomen regretabil, întrucât o cultură (umanistă) care nu e minoră nu se poate dispensa de ceea ce se cheamă travaliu filologic, de lucrările fundamentale (precum dicționarele ori enciclopediile) sau de restituirea, pe cât posibil în integralitate și cu aparat critic profesionist, a operei scriitorilor/gânditorilor clasici. Niciuna dintre culturile europene pe care, pe drept cuvânt, le privim ca reper nu a făcut rabat de la acest principiu. Noi, însă, facem! Proiectelor solide, vitale – asigurând infrastructura unei culturi – le preferăm nu de puține ori focurile de artificii, fie sub forma comentariului impresionist, fie sub aceea a studiului pedant-“universitar”, cu pretenții de științificitate *up to date*.

Efortul cu totul excepțional al Gabrielei Omăt, autoarea unei noi ediții Hortensia Papadat-Bengescu – publicate de curând sub egida Academiei Române, la Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, într-o de unii blamată (în parte, în necunoștință de cauză, în parte din rea-voință) colecție de *Opere fundamentale* inițiată și coordonată de Eugen Simion –, va avea de înfruntat, mă tem, aceeași opacitate a receptării de care s-au izbit cam toate edițiile critice apărute în ultima vreme. Deși firesc ar fi ca acest demers – de reeditare a romanelor

Hortensiei, cu un aparat critic substanțial revăzut în raport cu ediția Eugeniei Tudor Anton (apărută la Editura Minerva, în patru volume, în intervalul 1972-1988), și de restituire a romanului pierdut al scriitoarei, *Străina* – să beneficieze de toată atenția cuvenită unui eveniment cultural semnificativ. Sunt la mijloc mulți ani de muncă filologică asiduă, de cercetări în arhive (publice și particulare), în căutarea unor documente inedite, de scotociri în colecțiile de periodice pentru clarificarea unor amănunte care profanilor le apar, poate, ca anodine, ani în care Gabriela Omăt – personalitate admirabilă nu doar grație profesionalismului său de istoric literar, ci și printr-o rară generozitate față de ceea ce numim construcție culturală – și-ar fi putut elabora ori definitivă propriile-i cărți de autor. Editoare (alături de Alexandru George și Margareta Feraru) a *Agendelor* Iovinesciene, a oferit prin aparatul de note al acestor volume o adevărată mină de aur, utilă oricui se interesează de epoca dintre cele două războaie. Sutele de pagini de note întocmite de Gabriela Omăt pentru *Agendele* “Sburătorului” sunt supra-

saturate de informații istorico-literare inedite, vădind totodată o foarte bună cunoaștere în materie de ideologii literare (calitate evidențiată și de cele două masive volume ale antologiei *Modernismul literar românesc în date (1880-2000) și texte (1880-1949)*, pe care autoarea le-a publicat în 2008 la Editura Institutului Cultural Român). Gabriela Omăt este un istoric literar dublat de un critic sagace, care însă, discret și autoexigent, supunându-se unei penitențe autoimpuse, a preferat să rămână în umbră. Fapt pe care e imposibil să nu-l regreți când citești atent comentariile acribioase și de indiscutabilă acuitate "ascunse" de Gabriela Omăt în *Notele* diferitelor ediții critice pe care le-a realizat.

În trei tomuri ce însumează cca 4.800 de pagini, ediția de *Opere. Hortensia Papadat-Bengescu* (apărută în 2012) strânge laolaltă toate scrierile romanești ale autoarei: *Femeia în fața oglinzii* (1921), *Balaurul* (1923), *Fecioarele despletite* (1925), *Concert din muzică de Bach* (1927) și *Drumul ascuns* (1932) în primul volum; *Logodnicul* (1935) și *Rădăcini* (1938) în cel de-al doilea și, în fine, în al treilea tom, romanul inedit *Străina*, reconstruit de editoare în două variante (fiecare având peste 600 de pagini) – prima denumită "Ipoteză de reconstituire", cealaltă, "Romanul alternativ" –, urmate de un foarte stufos dosar de creație care conține (în aproape 400 de pagini) note ale scriitoarei privind romanul în curs de elaborare, eboșe, însemnări de dimensiuni variabile (de la câteva rânduri la pagini întregi) despre personaje și despre construcția narativă. Publicarea imensului șantier al romanului *Străina* comportă o discuție mai amănunțită, date fiind atât "legenda" care a însoțit zeci de ani această ultimă scriere a Hortensiei, carte cu un destin straniu, "pierdută" și "regăsită" de două, dacă nu chiar de trei ori, cât și complexitatea demersului de restituire întreprins de editoare.

Ediția coordonată de Gabriela Omăt – și prefăcută de un studiu amplu și bogat în sugestii al criticului Eugen Simion – reproduce textul îngrijit de Eugenia Tudor Anton (pentru romanele din primul volum) și de Viviana Șerbănescu (pentru volumul al doi-

lea) – din ediția de la Minerva –, cu anumite modificări rezultate din (re)colaționarea cu princepsurile și cu edițiile realizate de Dimitrie Stamatiadi (nepot al scriitoarei) după manuscrise. Sunt preluate, de asemenea (pentru primele două volume, desigur, *Străina* apărând acum în premieră), notele și comentariile din mai vechea ediție a Eugeniei Tudor Anton, însă cu numeroase adăugiri și cu un dosar al receptării adus la zi.

Extrasele critice grupate sub eticheta "conspect lărgit și actualizat al receptării" sunt precedate de comentarii lămuritoare ale editoarei, reprezentând avenite situații în context și/sau chiar evaluări (meta)critice ale punctelor de vedere formulate de diferiții exegeți ai Hortensiei. Observațiile – fie și fugare – sunt adesea tăioase, dar, se cuvine adăugat, drepte. În legătură cu un comentariu al lui Marin Mincu din 1978, Gabriela Omăt notează: "Într-un studiu care ilustrează lectura de tip «misogin» a literaturii bengesciene, propulsată pe piața ideilor critice de anturajul "Vietii românești", mai ales din rațiuni de revanșă, apoi reiterată, din pură idiosincrazie, de un G. Călinescu, Marin Mincu ține să se facă remarcat prin brutalitatea opticii demitizante – într-un moment când ridicarea scriitoarei la cota cea mai înaltă a excelenței valorice părea a întruni consensul judecăților." Un punct de vedere al lui Florin Mugur relevă "un sindrom cert" al unui "adevărat sindrom Mini, activ la mai toți comentatorii bengescieni". Iar comentariului "ortodox sociologist" al lui Valeriu Ciobanu (autorul primei monografii dedicate scriitoarei – în 1965) i se concede că "prezintă și câteva accente insolite"... Notele și comentariile Gabrielei Omăt procură, dincolo de foarte prețioasa lor latură informativă, satisfacțiile unei lecturi critice.

Un tabel cronologic foarte bogat – pe cât de amplu, pe atât de dens – lasă a se întrevădea amănunte încă insuficient exploatate din biografia scriitoarei. De exemplu, călătoriile Hortensiei în străinătate, la sfârșitul anilor '20 și în anii '30: un sejur la Viena (în 1929), de unde trimite un articol-reportaj pentru o publicație locală ("Marea Neagră"), o călătorie la Florența, în 1936,

sau cele câteva plecări la Karlsbad, unde urmează niște tratamente împotriva reumatismului ce o chinuia deja de mai multă vreme. Șederea de două luni la Câmpulung, în 1941, ar suscita, de asemenea, interesul unui cititor curios. Cvasinecunoscut era, până acum, un text-confesiune publicat de scriitoare în "Viitorul româncelor", în 1915. La fel și împrejurarea în care i s-a solicitat Hortensiei pentru prima oară răspunsul la o anchetă literară. Exemplele ar fi numeroase. Mă mai opresc asupra unui singur: restabilirea adevărului cu privire la momentul apariției romanului *Fecioarele despletite* – nu anul 1926, dată în mod eronat perpetuată de mai toate lucrările de istorie literară (eu însămi, trebuie să recunosc, am comis această greșeală), ci 1925, an menționat, de altfel, de bibliografia realizată de Dorina Mercheș. Publicat mai întâi în foileton, sub titlul *Cetatea vie*, în mai multe numere din decembrie 1924 și ianuarie 1925 ale ziarului "Universul", romanul este tipărit în mai 1925, iar în toamnă apar și primele cronici.

Despre această ediție – impresionantă sub multe aspecte – Gabriela Omăt afirmă, cu o modestie la fel de impresionantă, că ar reprezenta "un demers de etapă", explicând de ce ar fi nevoie de o nouă serie de *Opere. Hortensia Papadat-Bengescu*, dificil de dus până la capăt însă: "accesul la arhiva familiei – neinventariată de specialiști – este încă selectiv, nici fondul de manuscrise bengesciene – deținut de câteva instituții publice – nu este încă temeinic cercetat și cartografiat, iar în arhive private sunt încă reținute corespondență și documente, așa încât perspectiva asupra ansamblului, indispensabilă unei ediții critice solide, rămâne un deziderat". Considerații sceptice ale unui istoric literar extrem de exigent, în primul rând față de sine.

Elementul-surpriză al noii ediții de *Opere. Hortensia Papadat-Bengescu* este editarea în premieră a romanului *Străina*, cea din urmă carte a autoarei, pierdută în împrejurări tulburi, într-un deceniu el însuși "pierdut", cerând a fi recuperat dintr-un interregnum, întrucât e un deceniu de graniță, puncte fragilă între interbelic și epoca de după instaurarea comunismului. Cântec de

lebadă, roman-sinteză ce adună obsesiile existențiale și scripturale ale creatoarei Hallipilor, *Străina* reprezintă, atât prin conținutul, cât și prin destinul său (extrem de tortuos), imaginea simbolică a unei lumi în declin și a nehotărârii unei epoci ce stă să înceapă. Geneza, scrierea, tribulațiile publicării romanului (presupus a fi fost încheiat), în a doua jumătate a deceniului al cincilea, au fost, zeci de ani, adâncite într-o legendă periodic alimentată cu amănunte – uneori contradictorii –, scoase la iveală de istoria literară. Cât timp a trăit, autoarea însăși a întreținut, voluntar sau nu, confuzia în legătură cu ultimul ei roman. Mărturisirile sale consemnate în varii interviuri sau încredințate diferiților interlocutori (I. Negoțescu, Camil Baltazar sau Ov.S. Crohmălniceanu) se bat, nu de puține ori, cap în cap – cum arată, foarte strâns argumentat, și Gabriela Omăt, editoarea de azi a *Străinei*. Astfel, la scurt timp după ce a declarat, cu ocazia unui interviu, că romanul ar fi în curs de apariție, prozatoarea îi mărturisește altui intervievator că încă mai lucrează la carte. Sau, într-o împrejurare, se plânge că Editura Fundațiilor Regale îi cere să predea cât mai repede manuscrisul, iar din altă parte reiese că, totuși, contractul ar fi fost încheiat cu Editura Cioflec.

Din hățișul speculațiilor și al declarațiilor contradictorii, Gabriela Omăt încearcă să desprindă o logică a faptelor sau, mai precis, cel puțin două scenarii posibile. Se poate ca manuscrisul romanului să se fi pierdut, fatalmente, în două rânduri: o dată la Editura Cioflec, unde s-ar fi amestecat (oricules într-o ordine greșită) niște pagini, pentru ca apoi să "dispară" cu totul, dat fiind marasmul anilor 1944-1945 și, între altele, mutarea editurii într-un alt sediu; a doua oară, la Editura Fundațiilor Regale, odată cu naționalizarea acesteia, în 1948, după ce ar fi fost cu greu reconstituit. Însă Gabriela Omăt are îndoieli serioase că romanul – predat editurii (fiecareia dintre cele două) în tranșe, pe măsură ce capitolele erau definitive – ar fi fost realmente încheiat vreodată sau că ar fi fost reconstituit integral pentru Editura Fundațiilor Regale. Mai mult decât atât, bănuiește că prozatoarea, aflată

într-o etapă dificilă a vieții sale – într-o derută determinată și de instabilitatea anilor de război și de evenimentele din plan familial (accidentul și boala soțului, Nicolae Papadat) –, ar fi tergiversat predarea manuscrisului către Editura Cioflec, în încercarea de a câștiga timp pentru rezolvarea unei probleme: cum să anuleze contractul de publicare, în condițiile în care luase și un acout consistent, fără a fi nevoită să restituie suma primită; pretextul găsit ar fi fost... pierderea, în editură, a mai multor capitole din roman. Ar exista, altfel spus, și posibilitatea ca presupusul manuscris pierdut – încredințat fragmentar spre publicare – să nu fi fost niciodată finalizat. (Totuși, Camil Baltazar își amintește că Hortensia i-a cerut ajutorul pentru corectura în șpalt a celor două volume ale romanului...) În fine: "Odată cu dispariția Editurii Fundațiilor Regale, odiseea publicării *Străineii* se curma fără a fi fost tradusă în fapt. Dacă materialul depus (?) la Fundații a fost sau nu restituit autoarei este încă o necunoscută. (...) Hortensia Papadat-Bengescu și cei apropiați, de la Camil Baltazar la Elena și Dimitrie Stamatiadi, au preferat să aștearnă tăcerea asupra acestui subiect". Istoria manuscrisului *Străineii*, desfășurată pe întinderea a șase-șapte decenii, din anii '40 până azi, este foarte amănunțit prezentată de Gabriela Omăt în ediția de față, într-un capitol de comentarii intitulat "*Străina*, destinul ei enigmatic, proiecția ei în conștiința criticii" – contribuție istorico-literară de neignorată. Cum de neignorată este foarte bogatul aparat de note ce conține nu doar indispensabile contextualizări istorice și precizări de ordin filologic, ci și interpretări critice de acuitate, nuclee ale unei posibile exegeze.

Zeci de ani, cei care cunoșteau "legenda" romanului dispărut al Hortensiei Papadat-Bengescu au așteptat ca un eventual deținător al manuscrisului să-și depășească rezervele și să apară, ca prin miracol, împreună cu *Străina*. Probabil că ediția de față – indiscutabil, un eveniment a cărui importanță nu a fost îndeajuns evidențiată – nu va pune capăt acestor așteptări, deși demersul "arheologic" și detectivistic al Gabrielei

Omăt e de natură să strecoare mai mult decât o undă de îndoială în legătură cu posibilitatea unei atari întâmplări fericite. În orice caz, până la o ipotetică ivire a romanului propriu-zis, avem la dispoziție, grație remarcabilelor eforturi ale Gabrielei Omăt, imensul șantier al *Străineii*, reconstituit cu acribie din arhiva pusă la dispoziție de urmașii scriitoarei.

Editoarea propune două variante de recompunere a romanului într-o formă aproximativă. Pe prima o numește "Ipoteză de reconstituire", pe a doua – "Romanul alternativ". În funcție de nucleele narative și/sau tematice identificate, Gabriela Omăt juxtapune numeroasele fragmente disperate sau, după caz, (re)copiate de autoare pe caiete ori publicate deja în periodice (în anii '40, în mai multe reviste, și, mai târziu, la începutul anilor '60, în "*Viața românească*"), texte de dimensiuni variabile – de la fragmente mici, de o pagină sau de mai puțin, până la capitole ample, rotunde. În legătură cu aceeași secvență narativă s-au păstrat, în general, multiple variante de text, pe care editoarea a preferat să le așeze alături, cu riscul unor constante repetiții, întrucât fie se completează reciproc, fie oferă alternative ușor diferite ale scenariului narativ. Principiul de asamblare a fragmentelor este același în "Ipoteză de reconstituire" și în "Romanul alternativ"; diferă variantele selectate spre a ilustra secvențele narative (sunt variante paralele în raport cu acelea din secțiunea primă) și, în plus, prima versiune urmărește mai îndeaproape o idee de compoziție românească. Aflate în diverse stadii de redactare – căci autoarea obișnuia să-și treacă textul prin succesive operațiuni de rescriere –, fragmentele formează un *puzzle* cu piesele într-o ordine relativă, plauzibilă, reconstituită conform planurilor de lucru și lungilor liste cu titluri de capitole întocmite de romancieră. Recuperate din arhiva familiei, aceste foarte prețioase documente sunt publicate în ediția de față – iarăși subliniez: cu un aparat de note impresionant –, într-o secțiune de aproape 400 de pagini, "Dosar de creație. Texte privind geneza și construcția narativă". De notat totodată scrupulul editoarei,

care s-a ferit să imprime "ipotezei" sale "de reconstituire" un riscant accent personal, să amestece propriile opțiuni de structurare a materiei epice fragmentare cu opțiunile, de aproximativ până la un punct, ale scriitoarei (cum s-a întâmplat, de exemplu, mai demult cu editarea romanului postum al lui Vineia, *Venin de mai*). Șantierul vast și cu multe întortocheri al *Străineii* – fără elemente "străine" adăugate – i se înfățișează unui cititor deprins cu literatura postmodernă ca un experiment și ca o provocare. Captivant și prin sine însuși, deși compus din piese nu doar disparate, ci și inegale ca valoare, acest adevărat labirint textual interesează într-o foarte mare măsură și ca document al obsesiilor unei scriitoare de anvergură, ca mărturie a felului în care aceasta gândea literatura ori spectacolul unei umanități supuse metamorfozei.

La vremea când își concepe ultimul roman, autoarea trăiește cu sentimentul că asistă la sfârșitul unei lumi. Notațiile de jurnal reproduse în secțiunea "*Străina* – Dosar de creație" o arată descumpănită de "schimbarea aspectului studențimii" ori de "revărsarea periferiei asupra orașului". Trecând pe la Universitate, doamna elegantă, hrănită cu fantezmele estetizante proprii îndepărta-

tei (deja!) *la belle époque*, observă cu neplăcere vestimentația "bizară" a tineretului, contrastul dintre neglijența masculină, trădată de costumele uzate sau neasortate, și luxul ostentativ al studentelor, înveșmântate în pretențioase haine de blană. Suntem pe la începutul anului 1941 și scriitoarea constată intruziunea uniformelor și a straielor preoțești în masa pestriță de studenți. E înspăimântată de manifestările unei "nebunii colective", "contagioase" mai ales în rândul tineretului; are impresia că orașul e amenințat de un "ferment de răscăală" constituit "de semidocti, de parveniți, cu singura șlefuire a faunei de ambițioși fără frâu, nesupravegheați, de tuberculoși și sifilitici, de apatrizi (țigani în majoritate)". Vede cum "ies pe trotuarul bulevardelor oamenii-microbi – în toate înțeleșurile" și se imaginează în ipostaza unui Neron care ar incendia primejdioasele, insalubrele periferii. Aversiunea vârstnicei scriitoare pentru schimbările sociale la care asistă, ca un om dintr-o altă epocă și dintr-o altă lume, e spontană și violentă: nu înțelege agitația tineretului, față de care are o "suspiciune principială", nu înțelege nici "exodul de la sate – periculos" și nici parvenitismul de care s-ar fi contaminat "chiar și mahalagii

cinstiți”, “lucrătorul de la uzină sau U.C.B” (care – oroare! – vor ca odraslele lor să devină domni și “domnișoare”). Mizantropia autoarei se manifestă, iată, printr-o incomprehensiune față de tot ce vine de la margine, din afara unei clase similiaristocrate. “Când și cum a umplut lumea nefirescul cu făpturile lui, cu legile lui, așa fel? (...) E o latentă care a izbucnit uluitor. E un microb pe care-l observaseși și îl urmăreai progresiv și al cărui abces copt, pe care nu-l bănuiai format, a spart brusc, împrășcând puroiul. (...) E un bal mascat, e o reductă gigantă, e un carnaval vast, la care o parte din cetățeni nu iau parte, de aceea sunt busculați în mersul mascaradei – sau ce atunci? Cu prima viziune a sfântului [Ioan], cu prima parte a *Apocalipsului* seamănă uluitor.” *Străina* este o carte scrisă sub impresia acestei Apocalipse iminente. Autoarea s-a gândit, la un moment dat, că romanul s-ar putea intitula, wagnerian, *Amurg de zei*, având însă grijă să pună un bemol ironic (cum mai procedase, de altfel, de atâtea ori) pe o partitură ce ar fi riscat, poate, să devină excesiv de gravă.

Romanul-șantier al Hortensiei Papadat-Bengescu este, între altele, o mărturie despre maniera de a lucra a scriitoarei: fragmentar, dar și cu, de la bun început, o idee suficient de clară despre cum ar trebui să arate structura de ansamblu. În cadrele (destul de mobile) configurate de ideea generală, sprijinindu-se în același timp pe ample fișe de lucru, cu personaje, însemnări lapidare etc., romanciera procedează prin acumulări dezordonate de fragmente – rescrise în mai multe variante, mereu susceptibile de adăugiri –, pe care le assemblează la sfârșit după tehnica montajului cinematografic. (Fragmentele reasamblate de Gabriela Omăt în ediția de față aparțin unor stadii foarte diferite de redactare, așa încât, de la un capitol la altul, date despre personaje – vârstă, biografie etc. – ori privitoare la cursul acțiunii ajung să se contrazică frecvent.)

În linii mari, *Străina* trebuia să fie cartea unei apocalipse – sociale și ficționale în egală măsură. Sociale, întrucât, concepută în anii tulburi de ofensivă a extremismelor

politice și apoi de război, această carte absoarbe și, chiar dacă indirect, tematizează violența unor schimbări ce anunță să fie ireversibile. Hortensia este foarte preocupată, în această perioadă, de riscul unui amestec al “marginii” și al “marginalilor” – al mahalalei – cu centrul (până atunci) similiaristocrat. Apocalipsă ficțională, pentru că autoarea îi convoacă aici pe mai muți dintre eroii romanelor precedente – pe Nory “feminista” și pe sora ei Dia, pe Elena Drăgănescu și pe Marcian, pe Coca Aimée și pe doctorul Walter ori, din afara ciclului Hallipilor, pe banalul Costel Petrescu din *Logodnicul* –, spre a le regiza, cu mai multă sau mai puțină pompă, tragice ieșiri din scenă ori, după caz, nespectaculoase ratări existențiale. O atmosferă funebră învăluie mai toate evenimentele din roman, totul e pus sub semnul crepusculului, al incertitudinii și nedesăvârșirii. Lumea ai cărei exponenți erau eroii romanelor anterioare – cu siguranță, nu “cea mai bună dintre lumile posibile”, dar, în raport cu ceea ce se anunță, suportabilă – a intrat în disoluție. Semnele sfârșitului se arată în toate: în moșia de la Gârlele pe care Dia Baldovin o părăsește spre a-și rostui lucrurile definitiv în Elveția sau în sterilitatea (artistică și feminină deopotrivă) a Inei, ultima eroină din seria ciudaților imaginați de romancieră. Nu este, însă, un final grandios, ci unul pe măsura oamenilor, a unor personaje rămase, fie și atunci când se străduiesc să-și depășească limitele (fie și atunci când este vorba de un artist, de un spirit superior ca Marcian), la condiția de burghezi cumsecade, cu mici bizarerii ori manii. Sigur, priviți prin lentilele deformatoare pe care însăși proza Hallipilor ni le pune la dispoziție, acești burghezi pot părea, în unele momente, figuri de panopticum sau chiar monstruoase. Scriitoarea se gândise la un moment dat să-și intituleze romanul *Amurg de zei* – cu ironia inclusă însă, pentru că “zeii” se dovedesc a fi nu altceva decât banale făpturi vulnerabile. Măruntul Costel Petrescu, funcționar într-un minister, scrie într-un necrolog rostit la capătul unui confrate: “Încă unul din noi ne-a părăsit; putem vorbi deci, ca un ultim cuvânt, despre un *Amurg de zei!*” Frază ce

provoacă, pe drept cuvânt, ironia acidă a unor malițioși.

Obsesia autoarei de a-și scoate din scenă, pe rând, personajele este conexă cu aceea de a le înlocui cu "oameni noi". Printre ei, necizelatul dar inimosul doctor Ghiță Vlad, "înlocuitor" (la Facultatea de Medicină, dar și pe lângă Coca Aimée) al doctorului Walter (cunoscut nouă din *Drumul ascuns*), după ce acesta se sinucide cu o otravă creată de el însuși, odată cu antidotul pe care, cu superbie, refuză să și-l administreze. Sau pupilul de la Gârlele al lui Nory Baldovin, răsfățat Băiatu, ajuns – prin bunăvoința protectoarei – învățător în sat. Unii ca aceștia ilustrează interesul scriitoarei pentru un întreg fenomen social ("exodul de la sate" și proveniența tot mai plebee a originalei burghezii românești), cum o arată și însemnările acesteia din jurnalul de creație: "Burghezia (?) – jumătatea populației – cealaltă jumătate, țărănimea. Una ieșită din cealaltă. Din ele, pleava periferică. Tot din ele, clasa ce se cheamă de sus, bogată, fie intelectual, fie material".

Presiunea politicului pătruns, tot mai agresiv, în viața cotidiană acționează și asupra autoarei romanului *Străina*, determinând-o să se apropie astfel de o temă față de care, în cărțile anterioare, nu manifestase un mare interes. Prin personajul Lucian – fagotist amator și admirator al Maestrului Marcian –, romanul Hortensiei Papadat-Bengescu încearcă să pătrundă în culisele ministerelor și să surprindă ceva din comedia politică "dâmbovițene". Acest Lucian, avocat și, în felul lui, un utopist, urzind proiecte de reformă pe care spiritele pragmatice le privesc cu condescendență, tehnocrat neînregimentat într-o partidă anume, este unul dintre pilonii acestei (bizare, într-un fel) construcții narative. Cariera lui politică, ambițiile sale de reformator ocupă un spațiu însemnat în roman, chiar dacă în centrul narațiunii stau drame sentimentale ori de familie.

Romanul se împarte deci destul de provocator, între un spațiu al politicului (acțiunea desfășurându-se pe la sfârșitul anilor '30) și unul al interiorității, acesta din urmă denumit metaforic de un personaj al cărții

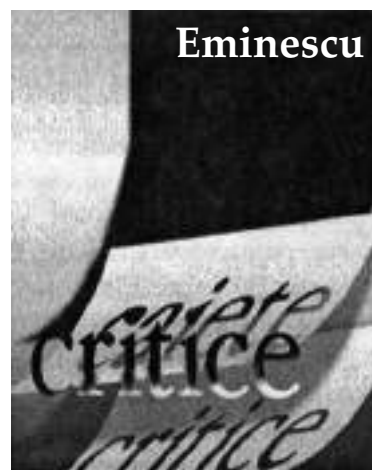
drept "spațiul Leopardului", între, altfel zis, interesul pentru realități diurne și nevoia de refugiu în realități compensatorii. Între o serie întreagă de figuri romanești cu consistență realistă (chiar frust-realistă în unele cazuri), se strecoară un personaj masculin fantomatic – fără nume –, Leopardul, prezent episodic ca erou "în carne și oase", dar subzistând, ca fantasmă, în fiecare secvență. E nu doar amorul ideal al Inei – străina, eroina ciudată a romanului –, ci o emblemă a idealității înseși. "Spațiul Leopardului" este spațiul reveriei și al refugiului.

Nu știm cum va fi arătat *Străina* în varianta definitivată de autoare – de va fi existat o astfel de variantă. Cum am văzut, demersurile detectivistice ale editoarei Gabriela Omăt fac să se clatine credința că Hortensia ar fi reușit, într-adevăr, să-și încheie romanul, în legătură cu pierderea căruia s-a întreținut, zeci de ani, o legendă, în parte și ca urmare a unor echivoci cultivate de scriitoarea însăși în anii '40, când elabora, cu sincope, cu mari dificultăți, ultima piesă din ciclul Hallipilor. E de presupus totuși că o versiune relativ încheiată a *Străinei*, fie și nedefinitivată, va fi existat (ori va fi existând încă pe undeva). Fragmente/capitolele de roman păstrate în arhiva familiei și publicate acum într-un ansamblu relativ coerent în cel de-al treilea volum al ediției de *Opere. Hortensia Papadat-Bengescu*, apărute la Fundația Națională pentru Știință și Artă în colaborare cu Academia Română, reprezintă, puse cap la cap, șantierul (redeschis al) unei construcții cândva aproape gata. Sau, mai bine, un sit arheologic. Orice încercare de reconstituire a vechiului eșafodaj narativ se plasează, în chip necesar, în registrul ipotezei. Mai mult de atât nu este omenește posibil. Deși – la o lectură a celor 1800 de pagini ale volumului (cuprinzând cele două ipoteze de reconstituire a *Străinei*, documentele din dosarul de creație și impresionantul aparat de note) – e limpede că editoarea a fost tentată să încerce chiar și imposibilul. Cu eforturi enorme, asupra cărora nu pot stăruia aici îndeajuns, Gabriela Omăt izbutește să ne dea o imagine nu doar plauzibilă, ci și complexă a ceea ce ar fi putut să fie *Străina*.

Lucian CHIȘU

Eminescu - între admirație și tăgadă (I)

Abstract

Articolul de față supune analizei postumitatea eminesciană din perioada anilor comemorativi 1950 și 1990, stabilind prin mijloace bibliografice și parțial statistice în ce a constat percepția contemporanilor asupra mesajelor operei sale literare și publicistice. Sunt discutate maniera în care acestea au fost distorsionate, precum și ajustările de viziune, din prima și ultima perioadă, ale unor "elitiști".

Cuvinte-cheie: Eminescu, comemorare, comunism, postcomunism, admirație, contestare

The present article analyses the posthumous Eminescu's period from the commemorative years 1950 and 1990, determined by bibliographic and fragmentary statistic means how the contemporaries' perception was about the messages in his works both literary and publicistic. It presents the manner in which his messages were distorted and the adjustment of vision from first period, and then of some "elitists" from the last period. They are admired or contesting the truth behind some of the ideas expressed by the poet.

Keywords: Eminescu, commemoration, communism, post-communism, admiration appeal

A devenit o axiomă faptul că, de un secol și jumătate, Eminescu și opera sa dăinuie în cultura noastră, valoarea mereu actuală a creației sale motivând înțelegeri turnate în efigie. Tot mai esențializată cu trecerea timpului, imaginea eminesciană s-a contras în câteva simboluri ale căror semnificații ocupă un loc privilegiat în spațiul public. Fie că îi cunosc opera și viața, fie că știu doar câte ceva ori numai au auzit de Eminescu, pentru majoritatea covârșitoare a vorbitorilor limbii române el personifică gloria, triumful, nemurirea. Alte realități, ca, de pildă, faptul că "eternul" poet a murit tânăr, sfredelit de boli și, mai ales, nefericit sunt de mult marginale.

Cu toate că a fost așezată pe un soclu înalt, nici opera eminesciană n-a avut exclu-

siv parte de elogii. Contestările din timpul vieții – ce-i drept puține – s-au înmulțit și cronicizat, efectul de contrapondere fiind ușor sesizabil actualmente. Alături de cei ce văd în Eminescu o mare conștiință și se cred stimulați de ideile lui, apar voci, unele nu lipsite de autoritate, care afișează o resemnare agasată, multă oboseală, dacă nu cumva iritare, atunci când amintesc dojenitor de "cadavrul din debara".

Este de domeniul evidenței că, după 1989, perpetuitatea eminesciană se clatină și pare cu atât mai uimitor cu cât, se spune, se crede, se știe că, în scurta sa viață, tocmai "destinul României" fusese marele proiect în care poetul se implicase, dacă nu total, totuși vizionar. Se naște, de aceea, întrebarea: în ce mod a fost afectată simbolistica

imaginii de om și creator a lui Eminescu imediat după această răscruce istorică însângerață de jertfe omenești, care a făcut posibilă revenirea la democrație și valorile ei, iar odată cu acestea la câștigarea libertății depline de exprimare.

Pe de altă parte, dacă din această discuție ar fi eludată postumitatea comunistă, răspunsul s-ar regăsi căutat parțial, deci incomplet, pentru că între cele două fețe ale istoriei noastre recente există o zonă tangentă care, deși exclude contiguitatea, permite, totuși, explicarea uneia prin cealaltă în manieră contrastivă și, poate, constructivă.

La prima vedere, chestiunea care privește "moștenirea" eminesciană din comunism pare un lucru simplu de lămurit, fiindcă, începând cu anii '90, în cultura română a fost declanșată o campanie justițiar-literară

de amploare. E bine cunoscută deoarece a solicitat o mare parte din energiile breslei scriitoricești, fiind considerată imperativ necesară. În siajul acesteia s-au insinuat, involburate, și alte tipuri de atitudini și poziții, însă, în pofida amplasării în centrul preocupărilor noastre literare, Eminescu n-a intrat prea adânc în ecuațiile acestor tipare de gândire.

De aceea, revenind la moștenirea eminesciană lăsată de comunism, s-ar zice că peste cele ce s-au petrecut de-a lungul unei aproape jumătăți de secol s-a așternut, somnolentă, indiferență. Câteva aspecte atrag atenția. În primul rând, la sărbătorirea centenarului nașterii lui Eminescu, o parte a operei lui poetice și publicistice era, metaforic vorbind, încătușată. Concepția și idealurile sale artistice, despre care s-a vorbit mult cu acel prilej, au fost atât de grav răstălmăcite încât demnitatea și conștiința îi erau lezate. Cu toate că în epoca proletcultistă disidența unora dintre așa-numiții "procursori morali" nu s-a manifestat deloc spectaculos, ci mai degrabă a fost inexistentă, câțiva și-au ridicat altare cu propriul chip, martirizându-se în ambientul și confortul democrației. Însă peste umilințele la care a fost supusă opera eminesciană în aceeași perioadă s-a trecut tacit.

Revenind la ideile de mai înainte, în primii ani ai regimului "democrat popular", Eminescu fusese redus la un întreit statut: avea angajament revoluționar, purta, în consecință, titulatura de "poet al maselor" și era acceptat parțial în postura de exponent al istoriei naționale. S-ar spune că, fără voia lui, autorul se pregătise asiduu pentru lupta de clasă, fiindcă, în anul 1950, cititorii sai nu prea aveau acces la adevărata opera în chiar zilelele centenarului, an ale cărui apariții editoriale au fost insignifiante și superflue: *Călin nebunul*, 24 p., *Făt-Frumos din lacrimă*, 30 p., apărute la Editura Tinerețului, și două volume de *Poezii*¹, 274 p., res-

1 *Poezii*, prefață de Mihai Beniuc, planșe: Perahim, ilustrații: Siegfried [București], Editura de Stat, 1950 (o ediție de ...lux, bibliofilă, devenită asatăzi extrem de rară și de prețioasă; "În ea se află o planșă cu chipul uni muncitor care de-a dreptul Gheroghiu-Dej", informație orală de la Nicolae Georgescu); *Poezii*, prefață de Nicolae Moraru, București, Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din RPR.

pectiv 333 p., reluate în trei tiraje suplimentare, identice ca ordine și conținut, ambele însoțite de precizarea: "Acest volum s-a tipărit cu prilejul aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Mihail Eminescu". Un prim cronicar² al ediției geminate, referindu-se la ambele apariții, de parcă ele ar fi reprezentat *corpus*-uri poetice distincte, concluziona plin de otrăvite insinuări la adresa lipsei de orizont ideologic a lui Perpessicius: "Eminescolog nu e acel «savant» care frecventează asiduu, ani de zile, cu o pasiune oarbă, manuscrisele poetului, ci acela care, înarmat cu metoda materialismului istoric, consideră opera lui Eminescu ca o formă a conștiinței sociale a unei epoci în care vechea orânduire putrezește, iar forțele noi orânduirii nu s-au conturat suficient". Vorbe grele aruncă acesta și asupra lui Vladimir Streinu și Șerban Cioculescu, tot din motive de luptă de clasă. O altă cronică literară³ rezervată, în fond, aceluiași volum cu prefațatori diferiți, se concentrează asupra altor aspecte greu de regăsit în autenticul ansamblu liric: "Prefețele și adnotările celor două ediții – N. Moraru, la EPLA, M. Beniuc la Editura de Stat – au meritul că risipesc legenda creată de critica burgheză a unui Eminescu nepăsător față de viața și suferințele semenilor, legenda unui Eminescu sceptic, pesimist și izolat, legenda unui Eminescu distant și rece față de popor și neîndrăgind viața". Cu un Eminescu îngropat, ca în povești, până la brâu în marxism-leninism, nu-i de mirare că un al treilea comentator⁴ al poeziilor atunci apărute concluzionează apoteotic despre importanța lor: "Poporul nostru muncitor înțelege să preia pe Eminescu în socialism, sărbătorin-

du-l și răspândindu-i creațiile într-o măsură pe care n-o pot întrece toate sărbătoririle și toate edițiile tipărite de burghezie în cei 100 de ani care s-au scurs de la nașterea sa". În numărul aniversar, din 15 ianuarie 1950, ziarul "Universul" reproducea o versiune a poemului *Împărat și proletar*, utilizând un titlul intermediar, însă deloc întâmplător, *Proletarul*. Cam aceasta era imaginea operei eminesciene, însoțită de comentariile/citările de mai sus ale epocii.

Comparativ cu ceea ce se petrecea în țară, Aurel Răuță realiza, cu sprijinul emigrației din Spania, o antologie⁵, iar un an mai înainte, Mircea Eliade prefațase poeziile eminesciene într-o "ediție de pribegie". Acestea două redau cele mai reprezentative poezii, unele ascunse publicului cititor din România.

Dacă în cadrul manifestărilor consacrate centenarului opera poetică se prezenta pauper, referințele culturale, exegetice și, în general, cele din sfera mediatic-propagandistică sunt semnificativ mai numeroase. Trebuie amintite, pentru început, volumele colective de interpretare critică, nici ele aducând noutăți⁶, în care publică Eugen Jebeleanu (*Tragismul vieții lui Eminescu – rezultat al condițiilor sociale*), Mihai Beniuc (*Eminescu, poet al poporului*), N. Moraru (*Epoca lui Eminescu și literatura lui*), Ion Vitner (*Locul lui Eminescu în literatura română*), Nestor Ignat (*Eminescu publicist*), J. Popper (*"Criticilor mei" și concepțiile despre artă ale lui Mihai Eminescu*), cu fragmente mai mari ori mai mici, amplu preluate în tot acest interval de presa centrală și din provincie. Tot aici sunt incluse articole mai "literare" – reluate fragmentar în presa cul-

2 N. Tertulian, *Volumele omagiale Eminescu*, în "Contemporanul", 20 ian. 1950.

3 P. Comarnescu, *Cronica literară*, în "Universul", 27 ian. 1950.

4 M. Cozma, *Noi ediții ale poeziilor lui Mihai Eminescu*, în "România liberă", 14 ian. 1950. Cu un termen de mare actualitate, M. Cozma comite un plagiat de idei după scriitorul sovietic Alexei Surkov, care afirmase: "Pe Pușkin îl vom lua cu noi în comunism" (cf. *Cronologia vieii literare românești*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011, vol. IV, p. 224).

5 Versurile apar în interiorul publicației "Cuadernos hispanos-rumanos", [nr.] 5, 205 p., Mircea Eliade, *Poezii*, Biblioteca română, Freiburg i[m] Bris[gau], 86 p.

6 *Studii și conferințe cu prilejul sărbătoririi a 100 de ani de la nașterea poetului*, Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor, 188 p. Textele apăruseră aproape integral în ultimul număr din 1949 al revistei "Viața românească".

turală⁷ – semnate de Mihail Sadoveanu ([*Arta lui*] *Eminescu*) și G. Călinescu (*Eminescu, făuritor al limbii literare*), despre care trebuie arătat că abundă, și ele, în citate din clasicii literaturii sovietice. Mediile de difuzare în masă, radioul și presa “scrisă”, își fac triumfalist datoria de a-i anunța pe cei interesați că, după întâmpinarea de la aeroport, delegații ale scriitorilor din republicile prietene (URSS, Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia) au participat la întâlniri cu oamenii muncii⁸ și au făcut pelerinaje la mormântul poetului. Sesiuni solemne, desfășurate la Ateneul Poporului, unde conferențiază M. Sadoveanu, la Academie⁹ și la Uniunea Scriitorilor se termină cu recepții date în cinstea oaspeților și în memoria sârbătoritului. Manifestațiile omagiale împânzesc țara, orientarea articolelor din presa generalistă, ca și din cea literară, fiind artificios incandescentă și, pe de altă parte, conținând ca ingredient ura de clasă cunoscută și sub denumirea de mânie proletară, semn că politicul reverberează în ecouri la toate nivelurile. De pildă, în revista “Cum vorbim”, care avea să se numească începând din 1952 “Limba română”, se precizează: “Credem că putem adăuga materialul acestui modest articol¹⁰ la materialul reconsiderării lui Eminescu, «artistul proletar-cult» al societății dominate de moșierii și fabricanții

care l-au condamnat, în mod tacit, la nebunie și moarte”.

Alte pledoarii¹¹ din presa vremii scot în evidență conflictul deschis al clasei muncitoare cu estetica: “Nu este însă deloc greu de bănuț că adevăratul motiv al omisiunii lor arbitrar [autorul se referă la Titu Maiorescu, care eliminase cinci strofe din poema *Înger și Demon*] nu era «imperfecțiunea artistică», ci conținutul lor propriu-zis, care neîndoielnic nu suna plăcut în urechile reprezentanților clasei stăpânitoare”. Și un alt cunoscut articler¹² era de părere că “poziția maioreșciană însă a dăinuit cu perspective și anexe de cosmopolitism, simbolism, estetism, psihologism ani îndelungați, ajungând de multe ori ca Eminescu să fie adaos numai prin explicațiile ce ni se dădeau doar de mișcările apusene franceză sau germană, dobândind astfel o valoare minoră. În felul acesta se prezintă scăzut unul din cei mai mari făuritori de limbă literară”. Alții¹³ pretind a-l furniza pe autenticul Eminescu: “A venit azi timpul ca poporul nostru muncitor să guste din seva adevăratului Eminescu, să înțeleagă just opera poetului cu defectele ei explicabile prin lipsa unei înțelegeri științifice a realității din partea scriitorului, dar mai ales cu marile ei merite, incontestabile”. Comentariile¹⁴ la o poezie precum *Junii corupți* sunt de tot

7 Vezi “Contemporanul”, 6 ian. 1950.

8 *Muncitorii ceferiști din Capitală l-au comemorat pe Eminescu*, în “Adevărul”, 1950, 12 ian., p. 3. Alte manifestări omagiale au loc la Uzinele “Vulcan” și la Filatura Română de Bumbac. Vezi “Scânteia”, 14 ian. 1950.

9 *Ședința publică solemnă a Academiei RPR consacrată aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Mihail Eminescu*. Au fost de față: C.I. Parhon, președintele Prezidiului Marii Adunări Naționale, Petru Groza, președintele Consiliului de Miniștri, Ana Pauker, Vasile Luca, I. Chișinevschi, secretari ai CC ai PMR etc. Au vorbit academicienii Barbu Lăzăreanu și Mihail Sadoveanu și A. Toma. Ședința publică solemnă a fost deschisă de T. Săvulescu, președintele Academiei. Vorbind despre *Eminescu, om al cărții*, Barbu Lăzăreanu arăta: “azi, poeții, ca și toți oamenii scrisului, sunt învredniciți cu nobilul titlu de «ingineri ai sufletului omenesc»”. În cadrul aceleiași sesiuni, A. Toma citește o pastişă, intitulată *Lui Eminescu*: “Câte sute de catarge/Dârze lasă malurile/Multe sunt ce nu le-ar sparge/Vânturile, valurile”. Printre vorbitori s-au mai aflat: Dan Deșliu, Lucian Demetrius, Nestor Ignat, Ion Vitner, Maria Banuş, Petru Dumitriu, Zaharia Stancu, cu mefiență spus, toți “eminescologi unul și unul”. Vezi, în acest sens, “Scânteia”, 16 ian. 1950, care face relatări de la eveniment și reproduce marea majoritate a textelor.

10 Ion Hobana, *Eminescu și problemele limbii*, în “Cum vorbim”, an II, nr. 1, 1950. Tot aici publică Tudor Vianu (*Eminescu*) și Iorgu Iordan (*Eminescu și problemele limbii*).

11 Henri Zalis, *Cum a fost editată până acum opera lui Eminescu*, în “Universul”, 4 ian. 1950.

12 Ion Marin Sadoveanu, *Eminescu și criticii săi*, în “Universul”, 13 ian. 1950.

13 Sașa Georgescu, *Adevăratul Eminescu*, în “Universul”, 12 ian. 1950.

14 “Scânteia tineretului”.

explicite: "Poezia *Junii corupți* înseamnă un viguros atac împotriva vieții putrede a reprezentanților clasei exploatare. Lovit puternic de mizeria în care societatea burghezo-moșierească îi alunga pe artiștii adevărați, Eminescu dă glas în această poezie urii sale nepotolite. În versuri aspre, biciuitoare, el arată adevărata față a lumii putrede, burghezo-moșierească sortită pieirii". Dacă se adaugă că, în cadrul conferinței cu titlul *Moștenirea literară a lui Mihai Eminescu*, susținută la sediul Uniunii Scriitorilor, președintele acesteia își exprima convingerea că "doar Partidul a făcut posibil ca operele lui Eminescu să fie reeditate și reconsiderate în lumina criticii științifice, ca ele să devină un bun al maselor muncitorești prin tot ceea ce conțin ele progresist și uman, deci valabil"¹⁵, rezultă că imaginea reprezentării ideatice și artistice a operei eminesciene la centenarul nașterii poetului fusese una caricaturală.

Printre ororile învăluite în uitarea așternută peste acel moment aniversar se numără intervențiile ideologizante și grosiere ale lui I. Vitner. Acesta stabilea că numai "studierea științifică, în lumina marxism-leninismului, a vieții și operei lui Mihail Eminescu îi fixează locul în istoria literaturii noastre și dă posibilitatea de a face, din tot ceea ce este înaintat în opera aceasta, un bun de intensă circulație pentru întreg poporul nostru muncitor".¹⁶ În alt text, situat sub titlul generic *Locul lui Eminescu în literatura română*,¹⁷ criticul insistă în a crede că doar "învățătura clasei muncitoare ne ajută să dăruim mitul junimismului eminescian, al *ciudățeniei* apariției lui în literatura noastră și să arătăm locul de frunte, dar și de răscruce al poeziei sale"¹⁸, iar "Gherea este primul critic care subliniază și pune în valoare conținutul bogat de idei al

operei lui Eminescu și arată cum valoarea excepțională artistică a operei eminesciene decurge tocmai din această intensă frământare ideologică a poetului, din modul în care el s-a străduit să o gândească în poezia sa, realitățile sociale ale epocii în care a trăit"¹⁹. În sfârșit, "faptul că Eminescu, atât cât s-a priceput, a sădit în mintea oamenilor ideea antagonismului dintre clase, a dușmăniei dintre «mizeri și bogați» este de o mare însemnătate"²⁰. Nu lipsește nici contribuția tinerilor poeți²¹ care cinstesc centenarul poetului. Ca un corolar, pe prima pagină din "*Scânteia*"²², se poate citi: "Minunatele versuri ale lui Eminescu, adânc răscolitoare, fac astăzi pe oamenii muncii să urască cu mai multă înverșunare același dușman. (...) Reconsiderarea marilor înaintași ai culturii noastre ne arată că nu există și nu se poate naște o adevărată operă de artă decât în strânsă legătură cu viața, pe baza unei atitudini combative a artistului, alături de popor, împotriva asupritorilor, pe baza unui bogat conținut de idei. (...) În concepția Partidului, reconsiderarea clasicii noștri face parte din lupta activă și de masă, pentru construirea noii culturi, împotriva concepțiilor cosmopolite și formaliste ale artei burgheze, concepții ale căror rămășițe otrăvitoare încearcă și azi să bareze calea noii culturi socialiste".

Un alt capitol distinct al mistificărilor din zilele centenarului îl reprezintă căutarea de filiații între poet și literatura rusă. Însă, între a confirma că Eminescu, după cum se știe, cunoștea bine literatura rusă – Gogol, Pușkin) și declarațiile făcute de unii dintre autori, diferența este uriașă și de o parte și de cealaltă. În acest context, *Agerpress* informează copios despre reuniunea care a avut loc la Moscova, la Casa Centrală a Scriitorilor Sovietici, pentru omagierea lui

15 Zaharia Stancu, *Moștenirea literară a lui Mihai Eminescu*, reprodusă în "*Scânteia*", 16 ian. 1950.

16 *Locul lui Eminescu în literatura română*, în "*Flacăra*", nr. 51-52, 1949, reluat în "*Gazeta învățământului*", 13 ian. 1950.

17 "*Flacăra*", 7 ian. 1950.

18 *Ibidem*.

19 *Eminescu în conștiința clasei muncitoare*, în "*Contemporanul*", 13 ian. 1950.

20 *O sărbătoare care va continua*, în "*Gazeta învățământului*", 13 ian. 1950.

21 Gica Iuteș, Cezar Drăgoi, *Cântecul unui ortac despre Mihail Eminescu*, în "*Scânteia*", 16 ian. 1950.

22 Editorial nesemnat, "*Scânteia*", 16 ian. 1950.

Eminescu, reuniune la care un laureat al premiului Stalin, scriitorul sovietic A. Sofronov afirma, printre altele: "Oamenii sovietici îl cunosc pe Eminescu ca pe un entuziast admirator al marii literaturi ruse".²³ Într-un articol precum cel intitulat *Eminescu – cercetător al culturii ruse*, descoperim că "necesitatea de a cunoaște, a cultiva prietenia față de marele popor al Rusiei proclamată de Eminescu, constituie în acest sens o expresie a sentimentelor trainice care au legat în decursul anilor poporul român de poporul rus. Cu atât mai justă ne apare teza susținută de Eminescu, astăzi când cele două popoare sunt legate prin frăție de neclintit, prin prietenia veșnică în lupta împotriva imperialismului".²⁴ Un alt autor, pedagog, arată: "Este sigur că marele nostru poet – care-și întocmise un plan de învățare a zece limbi, dintre care cinci slave – a făcut eforturi pentru a cunoaște limba rusă. Foarte probabil ca începutul de traducere a poeziei lui Pușkin, *Exegi monumentum*, să-l fi făcut după originalul rusec (...) O semnificație adâncă are faptul că Eminescu îl numește pe Pușkin în scrisorile sale: «un tovarăș», «un mare tovarăș», «prietenul». Astăzi, când regimul care i-a distrus pe amândoi la aceeași vârstă nu mai există, fiind desființat de puterea adevărată a poporului, astăzi când se construiește pe pământul țării noastre orânduirea socialistă, după exemplul măreț al Uniunii Sovietice, această înfrățire între Pușkin și Eminescu, între marele poet rus și marele poet român apare în adevărata ei lumină".²⁵ Despre simpatia lui Eminescu pentru Gogol, ilustrată cu exemple din publicistica eminesciană, se glosează în *Eminescu despre realismul critic rus*, în care se relatează, pornindu-se de la articolul acestuia *Comedia franceză și comedia rusească*²⁶, despre atitudinea de apropiere a poetului român "față de realismul critic rus, atitudine generată de

aceeași concepție asupra rolului social al artistului [...], concepție sănătoasă, acoperită cu vâlul mincinos al criticei burgheze".²⁷

Aceste articole eludează în totalitate esența creației eminesciene, răstălmăcind-o în folosul a două idei majore: disprețul regimului burghezo-moșieresc față de cultură și prețuirea moștenirii literare de către partid. Cum s-a mai spus, aproape nimeni n-a fost revoltat în vindicativul an 1990 despre faptul că, la împlinirea centenarului nașterii sale, poetul era ostracizat, că prezidiile marii sărbători erau majoritar purtătoare de epoleți cu gradul de general, iar asta nu pentru că despre poet s-a vorbit, dacă s-a vorbit, la modul general, ci pentru că el nu avea puțința de a se împotrivi.

Nici în etapele următoare lucrurile nu au stat prea bine, deși, odată cu depășirea fazei proletcultiste, recuperarea adevăratei biografii și repornirea proiectului inițiat de Perpessicius au dat poate impresia că Eminescu fusese reabilitat, prin schimbarea raportului de forțe dintre textele convenționale și cercetările de autentică interpretare critică. Cu toate acestea, ediția de Opere a înaintat greu, publicistica și unele dintre poezii fiind în continuare interzise. Au apărut numeroase cărți de exegeză eminesciană, care au contribuit serios la consolidarea eminescologiei ca domeniu de cercetare filologică, dar alte demersuri, cum au fost cele referitoare la înființarea unei catedre Eminescu sau la copierea manuscriselor din celebra ladă predată de Titu Maiorescu la Academie, au rămas simple vorbe în vânt fiind lovite de zădărnice. Sunt de tristă amintire eforturile disperate ale lui Constantin Noica²⁸ de a salva "manuscrisele" despre care spunea: "Este, în schimb, ceva care se poate face, care trebuie făcut și care interesează mai mult decât o statuie, o catedră, un anuar, ceva care echivalează cu

23 Informație preluată de "Scânteia", 17 ian. 1950.

24 Mihail Cozma, *Eminescu – cercetător al culturii ruse*, în "România liberă", 8 ian. 1950.

25 Gh. Ursu, inspector școlar, *Eminescu în literatura rusă*, în "Gazeta învățământului", an II, nr. 41.

26 "Curierul de Iași", din 5 dec. 1876.

27 Ion Hobana, *Eminescu despre realismul critic rus*, în "Flacăra", 14 ian. 1950.

28 Constantin Noica, *Introducere la miracolul eminescian*, Editura Humanitas, 2003.

operele complete: este editarea întocmai, facsimilarea *Caietelor* lui Eminescu. Există, într-adevăr, în mijlocul nostru o comoară de care abia ne atingem, de teamă să n-o prăpădim: sunt 44 de caiete ale lui Eminescu... Aici este un laborator, dacă vreți, este subsolul geniului, dacă vreți, este haosul germinativ”.

A urmat, strict cronologic, etapa cultului personalității. Dacă, în plan artistic, inițiații în literatură aveau acces la aproape integritatea operei, pe linia politico-ideologică, aceea care domina nediferențiat prima pagină a presei din ultima fază a comunismului, poetul este din nou anexat naționalismului patriotic (cum s-ar putea numi prin forțarea notei) și protocronismului, ca vârf de lance al ideilor de mai sus. Cu alte cuvinte, găsindu-și termeni de referință mai clar precizați, eminescologia și eminescianismul²⁹ conviețuiesc sub veghea ideologiei de partid și a cenzurii, la care se renunțase, dar continua să bântuie precum fantoma tatălui lui Hamlet. Eminescu fusese sărbătorit cu fast, în prezența cuplului dictatorial, în Aula

Academiei și nimic nu părea să tulbure această stare de lucruri.

*
* *

Ceea ce s-a petrecut în postcomunism pare aceeași poveste, dar cu alte înțelesuri. Nu trebuie ignorat faptul că în intervalul iulie 1989-ianuarie 1990, omagiile consacrate poetului se aflau la apogeu odată cu adăstarea timpului pentru centenarul morții și împlinirea a 140 de ani de la naștere. De aceea, se precizase în rândurile de început existența unei zone tangente, dar profund necontigue, aspect asupra căruia se va insista în cea de a doua parte a articolului de față.

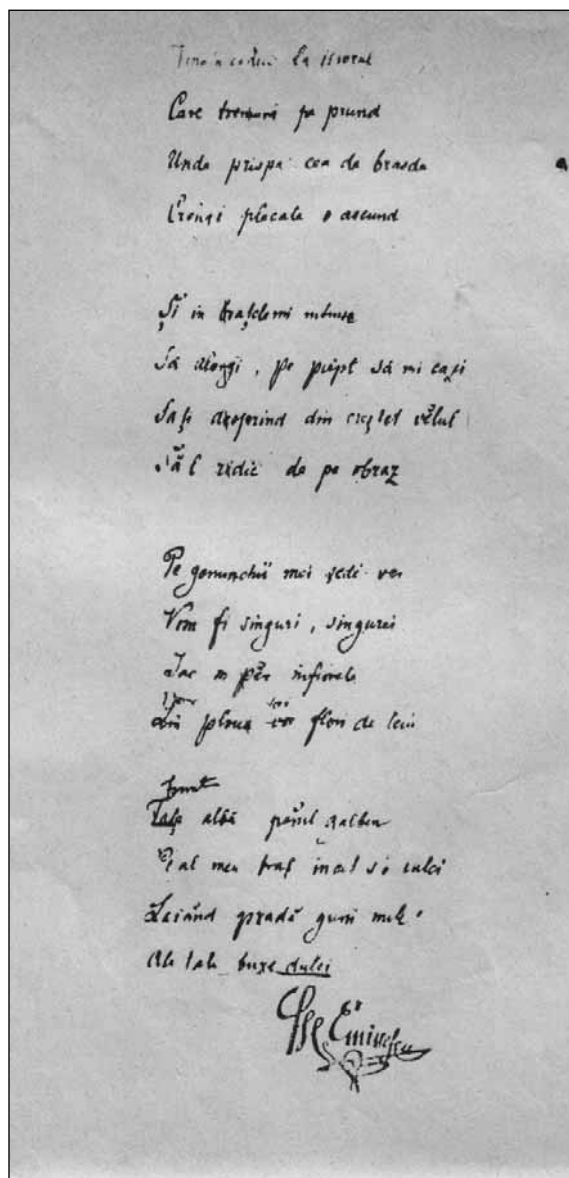
În 1990, reeditările operei sunt la ordinea zilei. Strict statistic³⁰, apar 9 ediții constituite din volume de poezie, proză și publicistică, plus alte 6 în limbi străine. 19 noi cărți cu titluri dintre cele mai diverse³¹, de la evocare, analiză sau interpretare eminesciană, ajung la dispoziția marelui public. În perioade, opera poetului se regăsește fragmentar

29 O primă încercare monografică, la noi, aparține lui George Munteanu, *Eminescu și eminescianismul*, Editura Minerva, București, 1987. Autorul prezentase în cadrul colocviului *Eminescu după Eminescu*, Paris-Sorbona, 12-15 martie 1975, o comunicare cu acest titlu. În accepțiunea noastră, separația dintre eminescologie și eminescianism înseamnă, în linii mari, distincția între curent de autor și cult popular.

30 Datele statistice, ca și unele informații bibliografice, au fost evidențiate din M. Eminescu, *Opere*, XVII, *Bibliografie. Viața-Opera. Referințe. Partea I (1866-1938)*, Editura Academiei Române, București, 1999; *Partea II-a (1939-1989)*, A. *Opera lui M. Eminescu – ediții și periodice. Referințe despre M. Eminescu în cărți*, Editura Academiei Române, București, 2008; versiunea electronică: Mihai Eminescu. Bibliografie adnotată (1990-2005), <http://www.biblicad.ro. EminescuFinalAd.pdf>

31 Ștefan Badea, *Semnificația numelor proprii eminesciene*, București, Albatros, 1990; Noemi Bomher, *Mit și mitologie eminesciană*, Iași, Editura Universității “A.I. Cuza”, 1990; Ioana Bot, *Eminescu și lirica românească de azi. Citatul eminescian în poezia contemporană românească*, Cluj-Napoca, Dacia, 1990; Gheorghe Ciompec, *Eminescu. Textul eminescian: analize, selecție, studiu introductiv și note critice de ...*, București, Eminescu, 1990. Lucrarea reprezintă vol. III din: *Eminescu interpretat de ...*, antologie, introducere, note, tabel cronologic de Gh. Ciompec, București, Eminescu, 1983-1990; Constantin Ciopraga, *Poezia lui Eminescu. Arhetipuri și metafore fundamentale*, Iași, Junimea, 1990; Victor Crăciun, *Eminescu. Un veac de nemurire*, album alcătuit de ..., studiu introductiv [de] Al. Piru, prezentarea artistică și coperta [de] Vasile Olac, vol. I-II (vol. I: *Viața poetului*; vol. II: *Postumitatea poetului*), București, Minerva, 1990-1991; Cristian Livescu, *Întâiul Eminescu*, Piatra Neamț, Crigarux, 1990; Eugen Lungu, *Poeți de pe vremea lui Eminescu*, Chișinău, Literatura Artistică, 1990; Gheorghe Mazilu, *Lecturi eminesciene*, Chișinău, Hyperion, 1990; Ion Măican, *Cu Mihai Eminescu și Ion Creangă prin Târgul Ieșilor. Itinerar sentimental*, București, Editura pentru Turism, 1990; Marina Mureșanu Ionescu, *Eminescu și intertextul romantic*, Iași, Junimea, 1990; Petru Rezuș, *O copilărie nepereche*, București, Editura Ion Creangă, 1990; XXX: *Eminescu și Brașovul*, coordonator Ion Itu, Brașov, Centrul editorial “Coresi”, 1990. Demne de semnalat sunt și traduceri: Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, ediție îngrijită, traducere și prefață Marian Papahagi, cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, postfață de Mircea Eliade, cu un cuvânt pentru ediția românească de Rosa Del Conte, Cluj, Dacia, 1990; XXX: *Eminescu e il romanticismo europeo*, A cura di Marin Mincu e Sauro Albisani, Roma, Bulzoni, 1990.

sau în unități autonome în 61 de ipostaze. În mod special sunt frecventate părțile cenzurate până atunci: poezia *Doina* (reprodusă de 5 ori³²), publicistica despre Basarabia și Bucovina și, în cascadă, 58 de "cugetări", fragmente cu valoare aforistică, cele mai numeroase provenind din publicistica de la "Timpul"³³, de care este plină creația eminesciană, care flanchează cvasiunanim prima pagină a publicațiilor culturale de tradiție ori recent apărute³⁴. Traducerile în limbi străine dezvăluie, prin răspândirea în zone lingvistice vechi sau rare (de ex. latina, sanscrita, japoneza), o fascinație aparte pentru tălmăcitorii textului eminescian. Au fost foarte puține vocile celor care au clamat despre mistificările operate asupra lui în primii ani de comunism, la fel cele referitoare la cenzura aplicată operei în tot acest răstimp. Nici despre falsa percepție întreținută de autointitulații păzitori ai flăcării sacre, în a căror închipuire Eminescu fusese "tulu-ror" acțiunilor lor, nu s-a scris cu aplomb în primul an al democrației, deși prezența eminescianismului, extins tranzitoriu de la un sistem la celălalt, a provocat ulterior reacții agresive, dar și confuzie, una dintre cele mai grave fiind aceea dintre clișeu și canon. Cel din urmă este, totuși, necesar în orice cultură. Viața și opera lui Eminescu sunt masiv implicate în dezbaterile momentului, după secvența euforică începând să apară puncte de vedere, opinii, critici punctuale și reproșuri în general, care vor culmina cu unele adevărate puneri la zid.

32 "Cronica", Iași, nr. 2, 12 ian., p. 1; "Timpul", Iași, nr. 1, 13 ian., p. 8; "Sud", Călărași, nr. 2, ian., p. 2; "Unu", Oradea, nr. 1, martie, p. 1; "Radix", Mornimont, 1990, nr. 16, sept.-oct., p. 3.

33 În "Adevărul" din 15 iunie, Gheorghe Tomozei scria: "Toate veleitățile atât de zgomotos afirmate pălesc atunci când ni-l evocăm pe cel ce nu e doar un ideal intangibil, ci și un luptător vizionar, un constructor de opinie. Proza jurnalistică a poetului redevine actuală. (...) Revista «Timpul» din Iași renunță fericit la editoriale, reproducând fragmente eminesciene. (...) El, adus de soartă în fruntea oficiosului celui mai puternic partid al vremii, nu a slujit orbește politica acestui partid, ci, mai degrabă, se poate spune că totdeauna, inflexibil, și-a ilustrat propriile idei. N-a cerut nimic altceva decât suma (dată cu țărâita) pentru care fusese angajat. A refuzat să intre în partidul celor puternici. N-a candidat deci (nici măcar ca independent) pentru înalte dregătorii în stat. A refuzat decorații. «Partidul» Eminescu se confunda în exclusivitate cu omul Eminescu, cel repede doborât de suferință și moarte și nu trebuie să vedem în Eminescu un înfrânt «în afacere», zicea el, ci pururea-învingătorul" (*Consensul Eminescu*).

34 Vezi, în acest sens, publicațiile: "Adevărul de duminică" [București], "Ateneu", "Argeș", "Cronica", "Jurnalul literar", "Lumină lină/Gracious Light" [New York], "Manuscriptum", "Măiastra-Dialog" [Baia Mare], "Minerva" [Bistrița], "Orizont", "Ramuri", "Revista V" [Focșani], "Sud" [Călărași], "Timpul" [Iași], "Tribuna", "Unu" [Oradea] ș.a. Cele mai multe dintre cugetări apar în "Timpul" și "Adevărul de duminică", multe dintre citate regăsindu-se în alte publicații, în anii următori.

Eminescu, bolile lui și bolile noastre

Abstract

Avem doar impresia că imaginea poetului Mihai Eminescu este încremenită în mentalitatea publică. La o privire mai atentă descoperim altceva: poetul are cea mai dinamică imagine a unui scriitor român clasic. Dar sensul acestei structuri dinamice este altul decât cel așteptat de noi. Al doilea veac de posteritate, început în vara anului 1989, a avut o evoluție mai puțin spectaculoasă.

Cuvinte-cheie: Eminescu, posteritate, imagine, dinamism, așteptări

We have only the feeling that the Mihai Eminescu's image is engraved in the public mentality. At a closer look we find something else: the poet has the most dynamic image of a Romanian classic writer. But the meaning of these dynamic structures is different than we expected. Second century of posterity, starting from the year 1989, it has a far less spectacular evolution.

Keywords: Eminescu, posterity, picture, dynamism, expectations

Până la revoluție, inerțial, s-a continuat în stilul obișnuit al anilor comuniști. Semnele noi se exprimă de-abia din ianuarie 1990. Privind în urmă, peste acest ultim sfert de veac de eminescianism, câteva concluzii se impun. El este cel care ne așteaptă să comunicăm cu cărțile sale prin actul lecturii. Acum, pentru prima dată în istoria receptării, avem acces la întreg. Integrala Eminescu este la îndemâna oricui. Pentru prima dată sunt publicate celebrele "Caiete" cu însemnările autorului. Când totul era fragmentar, era tângire după întreg. Acum, când accesul la întreg este la îndemâna oricui, a apărut, din păcate, nepăsarea.

În acești ani nu s-a întâmplat nimic grav cu Eminescu. Mai degrabă s-a întâmplat ceva grav, foarte grav, cu noi în raport cu Eminescu. Câteva întrebări se impun. Ne-am așezat spiritul sub alte stele? L-am

părăsit pentru că este un învechit? Opera lui nu mai răspunde la întrebările care chinuie sufletul românilor? Este Eminescu un spirit local și conjunctural cu care nu merităm să ne afirmăm în Europa? L-am supralicitat? L-am supraevaluat? Am "tras" de opera lui până am adus în spațiul mentalităților o oboseală a receptării? Ce ni s-a întâmplat nouă, ca neam, de nu ne mai regăsim în Eminescu? Iată, întrebări grele, deocamdată fără răspuns.

Finalul primului veac de posteritate literară coincide cu finalul ideologiei comuniste în România. Se cuvin amintite, special pentru a nu fi uitate, câteva situații care au tâlc adânc. Începutul celui de-al doilea veac de posteritate este legat de ședința solemnă a Academiei Române din miezul lunii iunie 1989. Atunci, în deschiderea sesiunii solemne, "conducătorul iubit" a rostit sacadat, tă-

ind cu mâna dreaptă aerul în calupuri mari, pe măsura versurilor teribile pe care le recita: "Cine-au îndrăgit străinii,/Mânca-i-ar inima câinii,/Mânca-i-ar casa pustia,/Și neamul nemernicia". Erau versuri din singura poezie interzisă până atunci din opera poetului. În Aulă se făcuse liniște mare, dar grea. Apoi a urmat bubuitul aplauzelor amplificate. Versurile sunau mai mult a amenințare. Privirile marelui bărbat aveau sticliri mânioase, ca ale unui hatman care, sub poala pădurii, în bătălie, observă mișcările dușmanului și își cheamă pedestrașii. Cu avertismentele sumbre date de șeful statului sub cupola Academiei Române, la ședința solemnă din iunie 1989, cercul receptării operei poetului național, în primul veac de posteritate, se închide. Cu patru decenii înainte, prin toamna anului 1949, o comisie care pregătea aniversarea a 100 de ani de la nașterea poetului – comisie din care făcea parte și Nicolae Ceaușescu – a interzis poezia "Doina" pentru alte versuri incomode: "Din Hotin și până la Mare/Vin Muscalii de-a călare/(...) Și cum vin pe drum de fier/Toate cântecele pier/Numai umbra spinelui/La ușa creștinului"...

Sub cupola Academiei Române se consuma astfel a doua mare citare a "Doinei". Prima avusese loc la Iași, în 5 iunie 1883, cu prilejul dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare din fața Palatului Culturii. Acolo, în prezența regelui Carol I, sub buzdugan voievodal îndreptat spre nord, spre Bucovina pierdută, Eminescu a citit poezia aceasta ca un testament. Peste numai două săptămâni, în a doua decadă a lunii iunie, suferea primul asalt al bolii. Catapeteasma gândirii poetului se năruia în vuiet stelar.

Și mai trebuie spus ceva: situat de destin între "Ea" și "El", Eminescu părea – în ultimele două decenii comuniste – prins la mare strâmtoare. Dar, în această strungă istorică, el se legitima între ilegitiimi. Cine are răgazul să stea într-o bibliotecă publică măcar o oră și să răsfoiască ceea ce s-a publicat mai ales în anii '80 ai secolului trecut în vreun cotidian central sau în vreo revistă literară săptămânală, în luna ianuarie, va fi șocat de marea diferență a registre-

lor de comunicare. Pentru limba română era o probă de anduranță și suplețe, iar pentru cultura română o probă de foc.

Eminescu a fost atunci cel mai viu dizident al culturii române. El nu a fost redus la tăcere și nici nu a putut fi obligat să ia calea amară a pribegiei. Eminescu-poetul, dar mai ales autorul articolelor care formează azi proza politică, era mereu în antiteză cu delirul superlativelor adresate "celui mai iubit fiu". În acei ani, limba română a trăit o experiență tragică. Obișnuită cu ironia bine exersată – semn de popor vechi, de neam latin, observator subtil al lumii fenomenale – cu vorbirea aluzivă, "pe dedesubt", cum spunea Arghezi, adesea chiar cu forme de grivozerie explozivă, limba română avea limite în exprimarea superlativelor puterii. În acei ani de dezmăț sintactic, "aticismul limbii" poeziilor eminesciene a contat ca un factor de echilibru.

Urmează, după 1990, un alt timp. Ar fi trebuit ca, pe o logică firească a lucrurilor, pentru opera eminesciană să înceapă o nouă etapă a gloriei literare. Nicidecum. În al doilea secol de posteritate, opera eminesciană este comparabilă cu o mină romană de aur, în Apuseni, cu filoanele sigilate. Hermeneuții sunt obosiți. Și nici timpul nu mai pare prielnic. Cum poetul spunea într-o postumă, "e apus de zeitare" și "asfințire de idei". Dar credem că o operă atât de complexă nu are cum să stea prea mult în cuminenție. Sunt legi interne, ca-n argintul viu, care o fac să palpitate. Oricum, primul sfert din al doilea veac a trecut degeaba. În 1889, la câteva zile de la marea stingere, T. Maiorescu publica *Eminescu și poeziile lui* – un eseu fundamental care îl fixa definitiv pe Eminescu în primul canon literar românesc. De asemenea, Maiorescu făcea primul mare portret al geniului în preajma căruia trăise aproape două decenii și îl susținuse în tot și în toate.

Dincolo de evenimentele mărunte care "se leagă de o palmă de țărână", Maiorescu este primul care vede eul profund, creator. Cu toate avatarurile sale, secolul prim de posteritate a fost benefic. S-a constituit o știință în cultura română: eminescologia.

Poetului i s-a editat cea mai mare parte a operei. S-a scris mult despre opera sa. Cine vrea să aibă un nume în critica literară românească trebuie să dea ceva viabil despre Eminescu. Ce putem spune azi? Că de-abia este acceptat în programa școlară? Că doar profesorii "vechi" îl predau adânc, iar cei tineri îl bifează tangent? Că universitățile umaniste îi acordă două-trei cursuri? Poezia antumă este ca și uitată. Postumele nu mai interesează pe nimeni, iar proza politică, în esența ei o mare operă de conștiință – sub cenușa știrilor de la 1880 și azi dai de jar! –, mai mult irită. Versurile memorabile nu mai flutură pe buzele nimănui. Nu doar enigmaticul "Nu credeam să-nvăț a muri vreodată", dar nici lava mâniei încremenite din "Cum nu vii tu, Țepeș Doamne!"..., deși mânia împotriva clasei politice este aceeași. Ironicul "Au de patrie, virtute, nu vorbește. De ai crede că viața-i e curată ca cristalul" sau disperarea din "Nențeles rămâne gândul/Ce-ți străbate cânturile" sunt versuri ce par de pe alt meridian. Ar fi deja semn de mare cultură și "gașca" ar aplauda frenetic vreo "fătucă" rugată să continue versul "A fost odată ca-n povești" și ea chiar ar ști: "A fost ca niciodată".

Dacă baleiem cu privirea cotoarele cărților apărute în ultimul sfert de veac despre Eminescu, remarcăm că interesul pentru operă a scăzut până la unitate. Opera emite agonie. Nimeni nu a mai tăiat galerii în muntele de versuri. Dar, ciudat lucru, au apărut peste zece titluri care evocă viața poetului, dar care nu evocă cei trei lustri magnifici, din 1867 până în 1883, ci ultimii șase ani, boala, criza, declinul, umilințele trăite de omul care a fost socotit ca o încununare a puterii creatoare în limba română.

Se observă ușor o schimbare de paradigmă. Centrul de interes s-a mutat de pe operă, pe viața poetului, iar din viață, se scormonește în cea mai întunecată perioadă. Boala și nebunia poetului au devenit elefantiaza eminescianismului. Au mai fost astfel de "furii" în eminescologie, a fost mai întâi trecerea de pe antume pe postume, apoi de pe poezie pe proză, și, în finalul anilor '80, de la literatură la publicistică. Dar

acelea erau "furii" de scurtă durată, căci după un an sau doi se revenea la un tip de normalitate.

Acum anii seci ai bolii poetului stârnesc mai multă patimă decât anii deplini ai creației. "Viețile" lui Eminescu, de la datele sumare ale lui Maiorescu, din 1889, la ultima biografie a lui Ion Roșu din finalul anilor '80 ai secolului trecut, au ocolit în bună parte această perioadă.

Nici germanii nu au procedat altfel în analiza ultimilor ani ai lui Hölderlin și Nietzsche, mari spirite pe care Eminescu le repetă aproape identic în destin și care au, la fel, finalul vieții prăbușit mălos în delta revărsării în moarte.

Viața lui Eminescu a devenit un poligon de încercare pentru fel de fel de scenarii care mai de care mai fumegos. Ceea ce remarcăm că se întâmplă în viața reală, ca ipostază românească ridicată la concept a "urii de sine", se întâmplă și în una dintre celulele cele mai delicate ale culturii române: ultimii șase ani din viața "românului absolut", cum îl numea Petre Țuțea. Adică acolo unde cultura nu a mai putut să ordoneze și să controleze natura. Eminescologii – cei care au mai rămas să vegheze la focul nestins – au intrat într-o horă a scenariilor bolnave, răsucind cuțite noi în răni vechi.

Eminescu, în totalitatea destinului său, ne obligă la un tip de tranzitivitate. Suntem, ca neam, ceea ce putem gândi la un moment dat despre Eminescu. Este un tip de legitime. Se citează puțin și se speculează enorm. O mușcă albastră a înflorit suspect peste un subiect ca o rană. În acest caz, mai ales în acest caz, vrem să demonstrăm că Eminescu este doar un pretext: în rătăcirea aceasta despre noi este vorba despre noi și limitele noastre.

Biografiile poetului au apărut mereu în funcție de o viziune a timpului istoric. Viața lui Eminescu are o structură polimorfă. Fiecare epocă și-a tras imaginea de care avea nevoie. Interogată profund, biografia răspundea exemplar. Și-a dorit regele Carol II un Eminescu al marilor șantieri literare? Prin Perpessicius, l-a avut. Și-a dorit mișcarea legionară un sfânt pe steag? (Nu scria G.

Călinescu, la începutul anilor '30 că "Eminescu este un român verde, de tip carpatin"? – imagine interzisă în toate edițiile comuniste ale *Vieții lui Eminescu*). Și l-a pus. Comuniștii proaspăt urcați în scrânciobul puterii au căutat un mare poet proletar? L-au găsit. Un Eminescu spirit enciclopedic, un model de "uomo universale" a încununat viziunea anilor '80. Rareori găsești într-o cultură o astfel de biografie unică, dar și universală: om fără noroc, român deplin, român verde, sfânt, proletar, spirit enciclopedic...

Dar unde este, de fapt, Eminescu cel adevărat? În fiecare și în niciuna. Ceva e în fiecare, niciuna nu-l cuprinde deplin. Să fim bine înțeleși: fiecare epocă își arată măreția, gratitudinea, ingratitudea, vulgaritatea sau doar micimea în funcție de ceea ce alege să prezinte contemporanilor din biografia oamenilor mari, în cazul nostru, din biografia eminesciană. Este adevărat, peste acești ani ai bolii poetului s-a trecut, de regulă, repede. În mod cert, din delicatețe. Și apoi, în ordinea creației, anii aceia nu spuneau mai nimic. Sunt mai mult ani stânjenitori.

După 1990, acest capitol devine centrul pivotant al biografiei poetului. Umplut cu himera bănuiei, totul devine un fabulos scenariu în care Eminescu este o biată victimă. Interesul excesiv pentru acest capitol al vieții poetului naște suspiciuni și provoacă adânc spiritul nostru.

În cazul bolii lui Eminescu lucrurile păreau așezate în zona înțelegerii unei fatalități oarbe. Un rău interior, în parte moștenit, în parte provocat, părea să contribuie la grăbirea finalului vieții poetului. Destine oarecum asemănătoare ale altor frați confirmau că Eminescu avea un destin deja scris. Dar când boala îl îngenunchează prima dată și prietenii l-au prins în cămașa de forță a spitalului, se zice că Eminescu ar fi avut parte de un tratament de exterminare și nu de însănătoșire. Astfel, poetul nu s-a îmbolnăvit, ci a fost îmbolnăvit, nu a înnebunit, ci a fost înnebunit. Sunt cărți care analizează pe principii moderne rețetele date atunci de medici. Concluziile sunt buimăcitoare.

Eminescu devine marele bolnav al cultu-

rii române. În preajmă ar fi fost o "ocultă" străină care lupta pentru lichidarea sa. Prietenii dintotdeauna devin complici ai unor puteri străine care au ca scop scoaterea lui Eminescu din viața publică. Maioreșcu, marele prieten care îl imaginase și care, într-o oră astrală a neamului românesc, l-a descoperit, l-a trimis la studii, l-a numit, după doar câteva poezii publicate, "poet în toată puterea cuvântului", acum, după îmbolnăvire, este omul din umbră care ar fi acceptat atacurile împotriva poetului.

Eminescu se afirmase în 1877, la un veac de la "furarea Bucovinei", ca mare lider al românilor din Viena, le dusesese în mare taină broșuri istorice, cântase în fruntea lor cel mai îndrăgit cântec, *Deșteaptă-te române*, și defilase prin oraș cu făclii aprinse. Seara, la un pahar de vin, le-a cântat prietenilor doine de jale. Scrisese articole teribile în apărarea drepturilor istorice ale românilor din Transilvania. Devenise o conștiință a vremii sale, grăbea procese istorice, coagula energii, realiza marele vis pașoptist al "unirii în cuget și simțiri". Pentru toate acestea "imperialii" îl consideră periculos și indezirabil și se încearcă să se demonstreze că nu au stat cu mâinile în sân.

Din cele zece cărți publicate în ultima vreme despre această perioadă din viața lui Eminescu, rezultă imaginea unui om chinuit, umilit de forțe oculte, ignorat. Faptul că nu mai scria, faptul că secaseră izvoarele creației, e semn că Eminescu este ca și scos din viața publică. Totul pare un scenariu bolnav în care sunt adunate toate himerele firii noastre bântuite.

Această îndârjire în a scoate la iveală minereul inert, necreativ al bolii poetului, este, mai ales în partea ei tragică, treabă ocultă. Dar puține lucruri sunt concrete. Totul este bănuială, se brodează fabulos și halucinant.

Când acest "junghi" va trece – "va trece și asta!", spune un proverb oriental – vom fi întrebați cum au fost posibile toate acestea și atunci vom spune spășiți: nu am vegheat! Deocamdată, repetăm și noi ceea ce spunea șoptit studenților săi, prin anii '50, Tudor Vianu: "Aștept să obosească nedreptatea!"

“Rugăciunea unui dac” sau blestemul receptării

Abstract

La o lectură în cheie hermetică (în care “mila” și “cruzimea” lui Dumnezeu au alt sens decât cel moral), “Rugăciunea unui dac” se dezvăluie a fi o meditație asupra relației poetului cu cititorii săi și a receptării operei poetice.

Cuvinte-cheie: Eminescu, “Rugăciunea unui dac”, lectură în cheie hermetică, receptarea operei poetice eminesciene

A reading of Mihai Eminescu’s poem “A Dacian’s Prayer” in a Hermetic key (where God’s “wrath” and “mercy” are not moral categories), reveals a meditation on the poet’s relationship with his readers and the reception of his poetic oeuvre.

Keywords: Eminescu’s poem “A Dacian’s Prayer”, reading in a Hermetic key, the reception of Eminescu’s poetry

Care să fie motivul pentru care Eminescu se blestemă pe sine în “Rugăciunea unui dac”? Să fie această rugăciune masochistă și sarcastică un reproș adresat Divinității pentru că a făcut creația rea? Dar tot el declară că Atotputernicul e blând, că are “viersul duios”, “dă... lumii fericire” și i-a umplut inima cu “farmecele milei”. Să fie la mijloc resentimentul pentru faptul că nu a primit darurile obișnuite ale vieții, recunoaștere, siguranță materială, de exemplu? Dar spune clar că nu se roagă pentru a cere astfel de daruri și, pe de altă parte, că a primit de la Părintele Ceresc cele mai prețioase daruri cu putință. Ce dă, atunci, coerență acestui poem?

Putem să căutăm o explicație în viziunea hermetică a poetului asupra lumii, o viziune în care “mila” și “cruzimea” lui Dumnezeu au alt sens decât cel moral. În gândirea hermetică, Zeul creează lumea

prin emanație și o resoarbe la sine într-o mișcare de autocunoaștere. Existența se susține printr-un “du-te, vino” între un pol plus și un pol minus, între cer și pământ, între spirit și materie, între lumea zeilor și lumea oamenilor. Întruchiparea acestei duble mișcări și mesagerul între lumi este zeul Hermes, iar cele două direcții sunt cei doi șerpi de pe caduceul său. Achimiștii numesc direcția descendentă, de materializare a spiritului, de coagulare în forme individuale – “Coagula” – și direcția opusă, ascendentă, de spiritualizare a materiei – “Solve”.

În Cabala, direcția descendentă, manifestarea de sine a Creatorului, emanația, este denumită “mila lui Dumnezeu”. Pentru Eminescu, creația este întotdeauna blândete, moliciune, duioșie, milă, dulceață. Direcția opusă, ascendentă, de resorbție la sine a Zeului (care reprezintă direcția reflec-

tării, evoluția materiei către spirit și ridicarea omului la cunoaștere) este denumită "severitatea", "ură", "cruzimea" sau "răz-bunarea" lui Dumnezeu. Situată pe această direcție ascendentă, cunoașterea este întotdeauna o agresiune asupra obiectului său: pentru a elibera spiritul sau conținutul de idei trebuie distrusă forma materială: "We murder to dissect" spune poetul romantic englez Henry Wordsworth într-un vers celebru.¹

Pentru poet, direcția cruzimii este direcția receptării: receptorul explorează/cerce-tează/analizează/cunoaște opera și, în acest proces, în mod simbolic, torturează/victimizează autorul identificat cu ea și închis în ea. Cel care descâlcește resorturile mașină-riei poetice și o înțelege cu adevărat omoară, în sens inițiat, poetul. Dar, fără această victimizare, destinul poetului e ratat: numai prin cunoașterea receptorului/succesorului (și prin obiectivarea acestei cunoașteri într-o nouă operă) poetul se autocunoaște și își dobândește statutul de Poet, iar opera lui devine Opera.

Pentru ce se roagă deci poetul în poemul de față? Se roagă să fie receptat. Pentru a fi Poet, ceea ce ține de sine, efortul creator, nu este de ajuns – pentru că acest statut nu se capătă fără receptare, iar receptarea ține de ceilalți. În mod paradoxal, rugătorul dac îndură două suferințe, egale în intensitate, care se suprapun una peste alta: suferința de a nu fi receptat și suferința de a fi recep-tat.

Aceasta este consecința rânduiei her-metice a lumii, la care dacul participă prin viziunea sa poetică. Zeul la care se închină el este un zeu fără determinări, a cărui primă manifestare este cea de duh, suflu, suflare, mișcare: ceea ce Geneza biblică numește "Duhul lui Dumnezeu". Zeul, care e duh și "dă duh", există înaintea Crea-torului, îl ridică pe acesta din apele primor-diale și e una cu el în momentul următor. "El singur zeu stătut-au nainte de-a fi zeii/Și

Rugăciunea unui Dac

Pe când nu era moarte, nimic născut
Nici simbolul luminii de viață datelor,
Nu era apă, nici mătase, nici aer, nici tălăzuri,
Căci totul era toate și totul era una,
Pe când pământul, cerul, vedușul, lumea toată
Erău din vîndul celor ce n'au fost încădali.
Ce-atunci erai Tu singur, singur mă'ntreb pe cine mi
Am cîntă Zeul, căm plăcăm a noastră brama ?

El singur zeu datat a marile de-a fi zeii
În din urian de ape puteri au dat scîntei,
El zeilor dă năfclă și lumii fecință,
El totu' al omănimii vor de vîntărie,
Am ummăle noastre, cîntăc aducă-l,
El este moartea noastră și mîieria vieții !

A el una de la ecua să vîd lumina zeii
El muma mi umplut au în fancele mîii,
O vîntul de vînturi năpîi am a lui mîii
El n' a glia, purtat de cîntec, simțim dărușii vîii
El tot pe lîng' aceslea corșii în' cu adăru
El agădușii intenciu mi în cîntăc vîntușii !

El blătușii pe-o cîntă la mîia n' ari mîii,
El bîntăușii pe cel ce mîi impîi,
El amălu pe-a gîii se se oia ca să mîi vîii,
Pîntii să pîi n' bîntușii, se se oia la mîi vîii
El amălu mîii pîntii de-a mîi cel vîntușii
El mîi ar vîpi cîntăc pîntii ce-oia pîntii vîntușii

Amălu de totu' lumina pîntii mîi să vîntușii
Pîntii se oia cîntăc cîntăc mîi de lumina vîntușii,
El n' a oia mîi de lumina mîi de-a mîi vîntușii,
El amălu pe totu' lumina a mîi mîi vîntușii,
El cîntăc pe totu' lumina cîntăc mîi vîntușii
El pîntii să mîi blătușii mîntușii, pe cîntăc mîi vîntușii.

1 "Ucidem ca să putem face o disecție" – William Wordsworth, "Expostulation and Reply, or The Tables Turned", în volumul *Lyrical Ballads*, Londra, 1798.

din noian de ape puteri au dat scânteii”.² “Sâmburul luminii”, cum îl numește dacul, un germen din apele primordiale pe care Zeul îl activează, care începe să se miște și “din chaos face mumă, iară el devine Tatăl” (cum știm din “Scrisoarea I”) – este, pentru rugătorul dac, Zamolxe: “Zamolxe, sămânță de lumină”, îl numește preotul lui Hermes în “Strigoi”.

Dacă în ipostaza lui Hermes, Zeul este spiritul universal, în ipostaza lui Zamolxe, Zeul este spiritul național. Zamolxe este, în accepțiunea lui Eminescu, Hermesul dac, așa cum Toth este Hermesul egiptean sau Odin este Hermesul germanic. Herodot istorisește că “tracii nu se închină altor zei în afară de Ares, Dionysos și Artemis. Mai marii lor însă, spre deosebire de oamenii de rând, i se închină lui Hermes înaintea tuturor zeilor și jură pe numele lui, considerându-l strămoșul lor”.³ Dincolo de valoarea ei de adevăr, o astfel de afirmație poate aprinde imaginația unui poet. Scânteia care se ridică din ape și devine Tatăl și haosul, acea “Materia Prima” de natura sufletului, de la începuturile Creației, care devine Muma, aceștia sunt părinții poetului: spiritul național (forța creatoare) și sufletul național (Limba Română), din care se naște și în care vrea să se întoarcă.

Dacul cântă lauda zeului Zeului primordial: El creează zeii și lumea, El o distruge într-o mișcare de resorbție (căci mântuirea este și o întoarcere la Zeu). El este cel care se găsește în punctul dintre non existență și existență, între sfârșitul ciclului vechi și începutul celui nou: “El zeilor dă suflet și lumii fericire,/El este-al omenimei isvor de mântuire/Sus inimile voastre! Cântare aduceți-i,/El este moartea morții și învierea vieții”. Zeu-suflare, zeu-mișcare, Verb, oscilând între polul plus și polul minus, identificându-se cu punctul unde plusul trece în minus și invers, El este arhetipul medierii: Hermes, Zeul-zero, zeul-limită, zeul-inter-

față. Lui, celui care neîncetat coboară din cer pe pământ și urcă din nou în înaltul cerului, omul i se închină, la rândul lui, în același fel: își pleacă inima în supunere și își saltă inima în laudă.

“Rugăciunea unui dac” are structura unui psalm de “laudă rugătoare”.⁴ Alternața de secvențe în care închinătorul i se adresează Zeului/lui Dumnezeu direct, la persoana a II-a, “Tu”, cu secvențe în care se referă la Dumnezeu cu persoana a III-a, “El”, este des întâlnită în psalmi. “El” este, pe de altă parte, numele generic dat divinității de popoarele vechi ale Orientului Apropiat, cu sensul de “cel puternic”. Eminescu însuși poartă acest nume închis în numele său de botez, care este un nume teoforic. Michael, numele arhanghelului, înseamnă “asemănarea lui Dumnezeu” sau “cel care este ca Dumnezeu”, compus din *micah* (asemănare, oglindire) și *El* (Dumnezeu). Mihail este un nume predestinat pentru un creator și un poet.

După laudarea Zeului, poetul enumeră darurile cu care acesta l-a hărăzit: capacitățile de cunoaștere, “ochii să văd lumina zilei” și forța creatoare, “farmecele milei” (atât mila, cât și farmecul sau vraja sunt pentru Eminescu metafore ale creației). Poetul știe că e un ales: versul “În vuietul de vânturi auzit-am a lui mers” trimite la un verset din Biblie care spune: “Vântul suflă încotro vrea și-i auzi vuietul; dar nu știi de unde vine, nici încotro merge. Tot așa este cu oricine este născut din Duhul.”⁵ Cuvintele Evanghelistului sunt interpretate în general în sensul că Dumnezeu alege pe cine vrea El. “Duhul” l-a făcut deci pe rugătorul dac poet, creator, după chipul și asemănarea Lui și i s-a revelat prin poezie (“în glas purtat de cântec simții duiosu-i viers”).

Rugăciunea în sine pledează pentru mai multe tipuri posibile de receptare. Suferința cea mai mare pentru poet este să fie privit

² Această geneză concordă cu geneza din *Poimandres*, cel mai important text al Corpusului Hermetic.

³ *Istoria*, 5.7.

⁴ Claus Westermann, *Praise and Lament in the Psalms*, John Knox Press, Atlanta, Georgia, 1981, p. 204.

⁵ *Ioan* 3:8.

cu indiferență, să fie ocolit de tortura interesului din partea celorlalți ("Să blesteme pe-oricine de mine-o avea milă" – aici, milă în sensul de nepăsare). Receptarea (împilarea) e dorită, chiar dacă înseamnă doar batjocură sau se face cu gând rău. Tentativa de omor înseamnă, în ordine simbolică, efortul de a înțelege și Zeul e rugat să-l sprijine pe cel pornit pe acest drum ("Puteri să puie-n brațul ce-ar sta să mă ucidă") și mai ales să recompenseze pe cel care ar înțelege/și-ar însuși sensul hermetic al operei: "Și-acela dintre oameni devină cel întâi/Ce mi-a răpi chiar piatra ce-oi pune-o căpătâi." Piatra e un simbol al lui Hermes: în vechime se considera că numele zeului-limită vine de la cuvântul *herma*, care desemna inițial o piatră de hotar. Piatra este și simbolul operei hermetice, după cum piatra filosofală este simbolul operei alchimice, ca rezultat al strădaniei operatorului. Hoția, pe de altă parte, desemnează operațiunile gândirii: Hermes care fură cirezile și arcul lui Apollo, tridentul lui Neptun, cingătoarea Afroditei, uneltele lui Hefaistos și sceptrul lui Zeus; pătrunde, de fapt, cu mintea secretele forțelor naturii întruchipate de zei.

Pe altă treaptă, poetul își dorește ca receptarea să devină unanimă și opera lui să fie urmărită, cunoscută, analizată și disecată de fiecare om: "Gonit de toată lumea prin anii mei să trec/Pân' ce-oi simți ... Că-n orice om din lume un dușman mi se naște". O receptare unanimă însă, chiar dacă în esența ei o formă de interes și de aderență față de poet ("Când ura cea mai crudă mi s-a părea amor..."), ar fi în mod fatal viciată (și uneori răuvoitoare). Opera ar fi în acest caz, deformată până la nerecunoaștere, ceea ce l-ar aduce pe poetul exasperat în stare să blesteme însăși limba română din care s-a născut și care este iubirea lui cea mai mare: "Să pot să-mi blestem mama, pe care am iubit-o" – așa cum altădată își blestemă scrisul.⁶ O astfel de receptare unanimă, prin care poetul nu s-ar autocunoaște ("C-ajung pe mine

însumi a nu mă mai cunoaște") ar epuiza în felul ei poetul și opera și ar aduce moartea: "Poate-oi uita durerea-mi și voi putea să mor". Dar aceasta este o moarte care nu presupune înțelegerea, ci numai o izbăvire de chinul nereceptării, însoțită de secarea forței creatoare, împietrirea și uitarea de sine ("Pân' ce-oi simți că ochiu-mi de lacrimi e sec... Căci chinul și durerea simțirea-mi a-mpietrit-o...).

Adevărata rugăciune a poetului este însă pentru receptarea absolută. În fond, el cere Părintelui Ceresc același lucru pe care i-l cere Luceafărul – "repaosul": "Și tot pe lâng-acestea cerșesc înc-un adaos/Să-ngăduie intrarea-mi în vecinicul repaos!"

Ce dorește Luceafărul? Dorește să fie înțeles. O cheamă pe Cătălina să se ridice până în sferele viziunii și gândirii lui poetice. Prea frumoasa față însă, care este un receptor pasiv, e fascinată de poezia hermetică și încifrată a Luceafărului, dar nu poate și nu face efortul s-o înțeleagă. "Deși vorbești pe înțeles, eu nu te pot pricepe". Drept urmare, îi cere revelarea, explicația în cuvinte de toată ziua: "Tu te coborâ pe pământ,/Fii muritor ca mine". Luceafărul, poetul de geniu care vede că altfel nu are nici o șansă de a fi înțeles în adevărul ființei sale, îi cere Tatălui Ceresc permisiunea să se lepede de legea tradiției hermetice și să dea "cărțile pe față". Părintele este categoric: e dispus să ofere daruri poetice substanțiale, "dar moartea nu se poate". Darea pe față a structurii de adâncime a viziunii hermetice a poetului ar însemna nu numai dezvăluirea secretelor, desfacerea misterului, epuizarea operei, dar și ruperea lanțului tradiției. Legea acestei tradiții este ca oricare succesor care recuperează secretul hermetic din opera înaintașului (și îl omoară pe acesta în mod simbolic) să nu îl expună, ci să-i dea o formă nouă, într-o nouă operă. În felul acesta, cunoașterea hermetică rămâne vie, generațiile următoare au ce căuta, iar lanțul tradiției continuă. Dacă aceste secrete ar

⁶ "Să scriu iar, să scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormânt și n-aș mai fi ajuns să trăiesc" – în scrisoarea din 28 decembrie 1879 către Veronica Micle.

deveni un bun comun, revelarea ar fi ca Apocalipsa biblică: de pe pergamentul lumii s-ar rupe cele șapte peceti, s-ar sparge cele șapte sfere de existență în care se manifestă Zeul/Poetul, universul poetic hermetic ar fi distrus, ciclul de existență al acestei tradiții s-ar încheia. Un nou ciclu ar trebui să înceapă, cu altă structură, altă lege și alt mod de funcționare.

Mintea rugătorului dac, care la începutul poemului scrutase începutul absolut al creației, merge până la acest sfârșit de ciclu. Poetul nu-și dorește aici, ca Luceafărul exasperat de Cătălina, să fie el însuși cel care își devoalează viziunea, ci ca această devoalare să vină din partea celorlalți. Dacă va muri o "moarte cu omor", dacă un receptor îl va ucide, îi va pătrunde sensurile și va înțelege de ce opera lui e străină, neasemănătoare, altfel decât a poezilor contemporani, acesta este îndemnat să încalce legea tradiției hermetice (cum își dorește pentru sine și Luceafărul: "Da, mă voi naște din păcat,/ Primind o altă lege"). Opera epuizată, golită de sensuri, cadavru despuiat, eviscerat, "nevrednic", să fie pusă la dispoziția tuturor, a oricui, a "canaliei de pe uliți": "Străin și făr' de lege de voi muri – atunce/ Nevrednicu-mi cadavru în uliță l-arunce". Și mai mare să fie meritul celui care va îndemna alți receptori înverșunați să pătrundă în chiar nucleul său creator: "să asmuțe câinii, ca inima-mi s-o rumpă". Golul asupra căruia inima se contractă în sistolă este centrul absolut, spațiul-zero în care poetul e una cu Zeul. Iar cel care va pune această cunoaștere la dispoziția tuturor, deschis, fără văluri protectoare, în operele lui, să aibă parte de nemurire: "Iar celui ce cu pietre mă va izbi în față,/ Îndură-te, stăpâne, și dă-i pe veci viață!" (pietre, aici, în sensul de opere).

O astfel de receptare, crede poetul, l-ar face în sfârșit înțeles de toată lumea, ar pune în lumină clară anvergura viziunii poetice și înălțimea staturii sale de Poet, ar pune capăt chinului indiferenței și torturii fără de sfârșit a receptării. Opera s-ar întoarce în limbă, spiritul creator s-ar resorbi în spiritul național din care s-a născut și apoi în spiritul uni-

versal: "Să simt că de suflarea-ți suflarea mea se curmă/Și-n stingerea eternă dispar fără de urmă!" Sufletul și-ar găsi, în sfârșit, liniștea. Expunerea golului din centrul viziunii poetice, sistarea lanțului transmisiei (dispariția "fără de urmă"), dizolvarea în substanța Zeului echivalează cu atingerea vidului absolut, ieșirea din lanțul reîncarnărilor, realizarea liniștii eterne și a unității cu Brahma, care sunt sensurile conceptului de Nirvana în diferite tradiții.

Poetul este amar în final și pare să-i reproșeze Zeului destinul său paradoxal. "Astfel numai, Părinte, eu pot să-ți mulțumesc/Că tu mi-ai dat în lume norocul să trăiesc." Căci, deși "are darul prorociei și cunoaște toate tainele și toată știința" și vorbește "în limbi omenești și îngerești", ca să folosim cuvintele biblice, poetul hermetic este de cele mai multe ori neînțeles, prost înțeles și de nerecunoscut printre neche-mați.

Ce va răspunde Părintele Ceresc la această rugăciune? Bineînțeles că va spune NU și îl va pune pe rugătorul dac la locul lui, la fel cum îl trimite pe Luceafăr să-și facă datoria în continuare "la locul lui merit din cer", în timp ce, în lumea de jos, pe pământ, Cătălin începe să urce pe scara receptării. Vântul bate unde vrea el: Tatăl, Zeul, Creatorul este cel care hotărăște când începe și când se încheie ciclul unei tradiții. În plus, receptare absolută nu există. Gândirea hermetică, ce este considerată, printre altele, o înțelepciune primordială care străbate toate mitologiile și religiile, nu poate fi expusă în termeni discursivi și pe înțelesul celor mulți. Nu poate fi însușită decât în timp îndelungat, printr-un efort pentru care receptorul obișnuit adesea nu e echipat și pentru care, de cele mai multe ori, nu are interes. Iar o operă poetică autentică, dincolo de orice cunoaștere și devoalare, continuă să existe și să iradieze.

Destinul poetului hermetic este damnațiunea și "Rugăciunea unui dac" vorbește despre schingiuirea poetului pe masa de tortură a receptării, așa cum "Odă (în metru antic)" va vorbi mai târziu despre combustia poetului pe rugul creației.

Paul CERNAT

Fructele mâniei. Considerații despre un roman marginalizat

Abstract

Studiul își propune să analizeze și să reevalueze, în context actual, unul dintre cele mai importante romane realist-sociale românești din perioada interbelică, Răscoala de Liviu Rebreanu. Analiza de text este însoțită și de o analiză a impactului răscoalei din 1907 în literatură și a receptării cărții în cauză, intrate după 1989 - din motive preponderent extraliterare - într-un relativ con de umbră al interesului criticii.

Cuvinte-cheie: realism, social, rural, revoltă, manipulare

The study aims to analyse and reassess the current context, one of the most important social-realist novels of interwar Romanian, Revolt by Liviu Rebreanu. Text analysis is accompanied by an impact assessment of the 1907 uprising in literature and the reception of the book in question, which came after 1989 - mostly extra-literary reasons - in a relatively obscurity of interest criticism.

Keywords: realism, social, rurality, revolt, manipulation

Când G. Călinescu îl acredita pe Liviu Rebreanu, în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941), drept întâi-stă-tător al "romanului țărănesc" autohton și maestru absolut al "romanului gloatei", se referea, în mod special, la *Răscoala*. Nu la *Pădurea spânzuraților*, nu la *Ciuleandra*, nici măcar la *Ion*. Aceeași *Răscoală* pe care, în nihilistul său volum *Nu* (1934), tânărul Eugen Ionescu o considera "cel mai bun roman românesc". Un roman la care, câțiva ani mai târziu, Mircea Eliade se va raporta când va scrie propria versiune fantastică asupra răscoalei de la 1907 (*Domnișoara Christina*). În anii și deceniile care au urmat, critica de autoritate a fost unanimă în a-l plasa în "tripleta de aur" a romanelor rebreniene, alături de *Ion* și de *Pădurea spânzuraților*. Lucrurile s-au schimbat după Revoluția din decembrie 1989, când, fără ca

vreun critic literar important să o conteste cu argumente estetice, asupra *Răscoalei* s-a așternut o tăcere prudentă, grea de subînțelesuri politice. În mod tacit, romanul a fost culpabilizat pentru întrebuițarea didactică de propaganda defunctului regim comunist. Încet-încet, a ieșit din manuale, iar unii critici au încercat să-l înlocuiască, în tripleta sus-amintită, cu *Ciuleandra*, mai modernist-psihologic, mai citadin și – nu-i așa? – mai individualist... Chiar și un exeget remarcabil ca Ion Simuț a căzut în capcană, taxând-o drept "mausoleu perfect" în fața căruia "nu mai ai ce comenta" și care pierde prin deplasarea interesului de la o problematică a masei la o problematică a individului. Numai că, oricâte merite i-am acorda *Ciuleandrei*, și-i acordăm, ea nu poate sta pe același plan cu o carte de categoria grea. Discriminarea *Răscoalei* are, așadar, o expli-

cație politică și ideologică, mai mult decât una de ordin literar. Potrivit noii agende dominante, "problema țărănească" de la 1900 ar fi doar o diversiune a agenților socialiști și anarhiști din epocă. În replică față de diabolizarea oficială din timpul comunismului, epoca domnitorului Carol I a fost idealizată drept "epocă frumoasă", vârstă de aur a înfloririi României și a modernizării instituționale. Aspectele ei sumbre sunt azi privite, de regulă, ca accidente inevitabile, minore, pe drumul de la întunericul barbariei la lumina civilizației europene, brutal întrerupt de comunism. Din păcate, atât stigmatizarea impusă de propaganda anilor '50-'80, cât și idealizarea nostalgică indusă după 1989, păcătuiesc prin parțialitate, deși au, fiecare, partea sa de adevăr. Cui i-e frică, așadar, de *Răscoala*? Și de ce?

Un lucru e cert: *Răscoala* este un roman liber de orice tezism, un roman *obiectiv*, care oferă cea mai puternică și mai verosimilă imagine a marii revolte țărănești. El ar meri-

ta citit în paralel cu broșura polemică a bătrânului Caragiale: 1907, *Din primăvară până-n toamnă*. Efectul devastator al evenimentelor asupra marelui dramaturg se cunoaște. Revoltat de represiunea guvernamentală asupra țăranilor, soldată cu mai multe mii de morți, fostul conservator exilat la Berlin ajunge să pledeze pentru abolirea votului cenșitar și desființarea moșiilor, iar într-o scrisoare trimisă prin Barbu Ștefănescu-Delavrancea către fiul Mateiu afirmă, dezamăgit, eșecul generației sale: "Noi am început cu veselie și sfârșim cu mâhnire". Instrumentată propagandistic în România ultimelor șapte decenii, *Răscoala* de la 1907 a suscitât prin alte părți ale lumii un interes major în rândul istoricilor și sociologilor din anii '70 încoace. Un exemplu: studiul germanului Markus Bauer (*Răscoala: the last peasants' revolt*, 2010), din care nu lipsesc referiri la romanul lui Rebreanu. Sau studiile de istorie socială semnate de americanii Andrew C. Janos și Daniel Chirot. Posteritatea literară românească a momentului este, cum se știe, bogată. La o rapidă ochire, se detașează ciclul de romane 1907 al lui Cezar Petrescu, trecând prin *Ciulinii Bărăganului* de Panait Istrati (cu o primă versiune franceză), prin spectralitatea amenințătoare din *Domnișoara Christina* de Mircea Eliade și referințele acute din arghezianul *Cimitirul Buna-Vestire* (în anii '50, Arghezi va recidiva cu volumul de versuri "monografice" 1907. *Peizaje*) până la postbelicele *Desculț* și *Rădăcinile sunt amare* de Zaharia Stancu, *Ion Sîntu* de Ion Marin Sadoveanu (pentru a cita doar două dintre, totuși, cele mai solide romane din "obsedantul deceniu").

Pe ansamblu, receptarea critică a *Răscoalei* a involuat sau a stagnat după 1990. Au existat, în schimb, destule abordări extraliterare (mai exact, istorico-politice) care, în felul lor, aduc involuntar un omagiu credibilității istorice a romanului și pun întrebări asupra unor chestiuni lăsate în suspensie. Cine sunt, totuși, acei călăreți pe cai albi care trec din sat în sat, anunțând că "Vodă" vrea să împartă moșiile și boierii nu-l lasă? Dar călătorul din tren, care-i înștiințează pe Lupu Chirițoiu, Petre Petre și cei-

lalți “delegați” la București, stârnindu-i, că țarul muscalilor a împărțit moșiile la mujicii răsculați? E clar că avem de-a face cu evidențierea unui mecanism de manipulare la nivelul psihologiei colective. Un mecanism declanșat pe un teren socialmente favorabil și la momentul potrivit: adică, după un an agricol bun, într-un moment de relaxare a vigilenței autorităților și pe fundalul unor tulburări țărănești vechi de două decenii, de stimularea cărora revoluționarii refugiați din Rusia nu puteau fi străini (despre toate acestea scrisese, înaintea tuturor, I.L. Caragiale în *Din primăvară până-n toamnă*). Prăpastia generatoare de conflict deschis între “țara legală” și “țara reală”, dintre “cele două Românii” – cea bogată din Capitală și cea rurală, minată de mizerie și “neoiobăgie” (în termenii lui C. Dobrogeanu-Gherea) –, e reconstituită credibil de Rebreanu. Chiar și după reforma agrară din 1923, ea va continua să bântuie mentalul românesc. Descriind exact, verigă cu verigă, procesul psihologic din *Răscoala*: “pregătirea înceată a sufletelor pentru nemulțumire, propagarea ideilor, acordarea urilor individuale cu pornirea colectivă, revolta pasivă prin incapacitatea de a mai crede în făgăduieli, disoluția încetul cu încetul a spiritului de autoritate, crearea miturilor, dezlănțuirea bestialității, determinarea neprevăzută a mișcărilor și a instinctului de turmă, frica bestială și restabilirea instinctului de dependență...”, G. Călinescu avea probabil în minte isteria mișcărilor de masă din anii febrei legionare, alimentate, și ele, de cultul sângelui și al pământului.

Dincolo de orice considerații istorice sau sociologice, *Răscoala* e o scriere perfect compatibilă și comparabilă cu marile romane americane din anii ‘30 ale lui John Steinbeck (*Fructele mâniei*, îndeosebi). În orice caz, cu nimic inferioară unor narațiuni precum *Pământul* lui Zola sau *Țăranii* polonezului W. Reymont, pentru a nu mai vorbi de modelul declarat – *Țesătorii* de Gerhardt Hauptmann. Un roman cinematografic – de altfel, Rebreanu rămâne, de departe, cel mai ecranizabil prozator român. *Nota Bene*, adaptarea din 1965 în regia lui Mircea Mureșan, conține prima scenă seminud din

filmul românesc, cu Adriana Bogdan în rolul Nadinei Iuga... E, în același timp, o epopee a “revoltei maselor”, cele 12 capitole componente corespunzând, firește, celor 12 cânturi epopeice. Finețea “analizei psihologice”, mai puțin observată și discutată ca atare de critici, și-o demonstrează din plin scriitorul prin surprinderea intimă a psihologiei colective, integrând în stihia colectivă impulsurile obscure ale fiecărui individ. Mai mult decât un roman social, *Răscoala* este unul psihosocial, construit la toate nivelurile pe o tehnică subliminală subtilă, bazată pe orchestrarea anticipărilor și a cărui intensitate crește gradual ca un buton de sonor dat la maximum și readus, simetric, în punctul inițial. Totul e predestinat, după cum s-a remarcat nu o dată. Sondarea subconștientului mulțimii, marcată de zvonuri, aluzii, vorbe în doi peri și sugestii infinitezimale picurate pretutindeni la nivelul relatării, reverberează în subconștientul cititorului, scufundându-l, capitol cu capitol, în abisurile unei lumi românești moderne

care-și trăia prima criză socială majoră ("– Bați coasa, Trifoane, ori...? Întrebă Leonte fără mirare./– O bat să fie bătută! zise Trifon fără să ridice capul"). O criză ridicată la puterea unei simfonii a mulțimilor, în care partiturile vocilor, mediilor și perspectivelor socioumane sunt armonizate de un mare prozator al energiilor iraționale, incontrollabile. Energii negative care destabilizează atât individul, cât și normele colectivității din care face parte, fie că e vorba de tensiunea dintre "glasul pământului" și "glasul iubirii", de războiul dezumanizant dintre "victimele datoriei", de pârjolul răscoalelor țărănești, de "bestia" politicianismului, de "jarul" pasiunii sau de dansul halucinant al "ciulendrei". Aproape toate romanele rebreniene sunt, de altfel, construite pe schema tragediei antice, puse în mișcare de un *hybris*. Puțini romancieri români și-au omorât cu atâta consecvență personajele principale, de la Ion al Glanetașului la Petre Petre și Nadina, de la Apostol Bologa la Mădălina Faranga din *Ciuleandra*, de la Crăișorul Horia la Toma Pahonțu din *Gorila*, de la Toma Novac și iubirile lui metempsihotice din *Adam și Eva*, la sinucisa Liana din *Jar*. Nu există, apoi, nici un roman rebrenian în care pasiunea erotică absolută, atunci când apare, să nu conducă la moarte, ca urmare a nepotrivirii identitare dintre parteneri sau a violării unor "legi" nescrise ale comunității, dacă nu ale echilibrului cosmic.

Obiectivitatea epică a *Răscoalei* implică situarea autorului într-o perspectivă de judecător suprem, nepărtinitor, ilustrând dezideratele exprimate de Rebreanu însuși în *Jurnalul* său: "aici consta marea greutate a mea; de a-i arăta și pe țărani și pe orașeni (pe guvernamentalii de atunci) ca având dreptatea de partea lor. Numai astfel se poate sugera acel joc impersonal de forțe obscure, al unor concepții și stări de viață diferite. Țăranii aveau desigur dreptate când au pornit Răscoala din 1907; și cu toate astea și guvernul și ofițerul Tănăsescu nu se putea să nu-și aibă dreptatea lor, întru reprimarea răscoalei, deoarece odată porniți, țăranii devin niște forțe total distrugătoare. Prin obiectivitatea aceasta, am voit ca toate

cruzimile, omenеști sau neomenеști, din *Răscoala*, să fie justificate în virtutea unui destin". Cititorul compătimentește, în egală măsură, cu țăranii răsculați, reprimati sângeros de armata maiorului Tănăsescu, dar și cu bătrânul, inflexibilul boier Miron Iuga, ucis de țărani și amestecat cu pământul în care "își înfipse rădăcinile"; cu răzvrătitul vulnerabil Petre Petre, dar și cu "desfrânată", "îndrăcita" Nadina, ipostază feminină a luxului corupător de tradiție și a estetismului decadent, declanșator al dezastrului. Același cititor va exulta la "dreptatea" pe care țăranii și-o fac emascuându-l pe Aristide Platamonu sau umilindu-i pe stăpânii moșiilor. Cu toate acestea, senzația finală nu este una echilibrului de după furtună. Nu ai, la sfârșitul lecturii, sentimentul că "s-a făcut dreptate" și că "s-a intrat în normal", ci, din contra, că o tumoare inoperabilă a fost lăsată să evolueze într-un corp cusut la loc de chirurg. Circularitatea romanului, experimentată cu succes și în *Ion*, e înșelătoare. Primul capitol, *Răsăritul*, face într-adevăr pereche cu ultimul – *Apusul*. Celelalte sunt, cum se știe, *Pământurile*, *Flămânzii*, *Luminile*, *Frigurile*, *Vestitorii* (în prima parte), *Scânteia*, *Flăcări*, *Focul*, *Sângele*, *Petre Petre* (în a doua parte). Nu prea s-a remarcat faptul că doar în partea a doua apare un capitol cu titlul desemnând un individ. Nu un element, o categorie, ci un individ cu nume și prenume – *Petre Petre* –, care sfidează simetria ansamblului și introduce un principiu al dezordinii fatale. Un asemenea "corp sferoid" nu are decât aparent datele unui "roman tradițional". În realitate, avem de-a face cu o compoziție experimentată, în premieră la noi, de Liviu Rebreanu. O inovație de o frapantă originalitate.

Purtătorul de cuvânt al autorului de pe copertă este, desigur, "străinul", "observatorul" și "intermediarul" Titu Herdelea, venit din lumea ardeleană românească (sub stăpânire austro-ungară) direct în presa bucureșteană din Regat. Mai pasiv decât în *Ion*, personajul e mai prezent și bine fixat narativ decât în *Gorila*, care-l surprinde mai bătrân cu treizeci de ani. Chiar dacă aventurile sale erotice cu logodnica Tanța, cu eleva Marioara Rădulescu sau cu ușuratica adul-

terină Mimi au un aer de vodevil de periferie, ele își au rolul lor – un fel de contrapunct – în economia romanului. Ca și atmosfera politică din Parlament sau din redacțiile ziarelor, din gări, din localuri sau de la concerte, din “lumea” cicălitoareii mătuși Marioara a lui Grigore Iuga, din societatea soților Predeleanu sau din familia gazdei lui Herdelea, intriganta doamnă Alexandrescu, scenele citadine participă la desfășurarea caleidoscopică a unui bun roman “de moravuri bucureștene”, alternativ celui “rural” de pe moșia boierului Miron Iuga. În același timp, ambianța societății “burgheze” (sau a celei arendașești) e completată cu cea “aristocratică” a moșierilor, având în prim-plan figurile lui Miron Iuga (boierul de țară dârz, conservator și rigid), Grigore Iuga (fiul tolerant și deschis, dar slab și șovăielnic, incapabil să ducă mai departe tradiția familiei) și frumoasa Nadina (aventuriera artistă, agent al disoluției moșiei). Partidele politice, liberal și conservator, cu facțiunile lor, nu sunt numite ca atare; ele sunt totuși imediat recognoscibile, ca și atâtea evenimente ale timpului. Bunăoară, manifestațiile studențești din fața Teatrului Național împotriva spectacolelor de teatru în limbi străine. Centrată pe lumea satului muntenesc din zona Argeș-Teleorman, *Răscoala* prezintă, dinamic, o secțiune prin societatea românească a momentului, urmărită pe parcursul câtorva luni.

Complexă fără a fi complicată, de un echilibru stilistic și compozițional aproape fără cusur, materia epică face cât o analiză istorică de calibru, fără nimic abstract sau demonstrativ. Prin intermediul unor personaje precum cizmarul Mendelsohn, evreu socialist prigonit de poliție, sau al ziaristului Roșu, el însuși evreu, este demontată prejudecata originii “antisemite” a răscoalei: declanșate în Moldova cu precădere de trusturile Mochi-Fisher, revoltele sunt mult mai intense în Muntenia, unde arendașii erau greci, bulgari sau români; prin urmare, “problema evreiască” are un caracter secundar, o diversiune menită să camufleze adevărata problemă – cea țărănească. Infiltrațiile externe, chiar dacă nu cu totul excluse (v. solicitarea intervenției armatei austro-

ungare și eventualele infiltrații destabilizatoare din Rusia), pălesc și ele în raport cu interesele politicianiste autohtone, unde partidele se schimbă la guvernare ca să-și paseze responsabilitatea unul altuia, apărându-și interesele comune. Răscoala se ridică din subteran pe căi misterioase, ajungând să irumpă ca personaj colectiv transcendent și ca simbol. Peste lumea caragialiană care-l adoptă pe ardeleanul Herdelea, ca și peste lumea boierească, idilic-patriarhală în aparență, din, să spunem, *Viața la țară* a lui Duiliu Zamfirescu, se propagă, vertiginos, demența dostoevskiană din drama *Năpasta*. Trei realități, până atunci paralele, ajung să se înfrunte la scenă deschisă: realitatea de cabinet a politicianilor și a presei asociate; realitatea economică a arendașilor și a moșierilor ce dețin controlul terenurilor și mijloacelor de producție; realitatea asupriților care se revoltă, sfidând autoritatea “paternă” sau bastardă a marilor proprietari. Adevărata ciocnire, mortală, are loc între ultimele două, ipostaziate prin Miron Iuga și Nadina, respectiv Petre Petre (altfel, personajele care se rețin sunt zeci, ceea ce reprezintă în sine o performanță). Intriga individuală a “elitelor” – relația maritală ratată a cuplului Grigore Iuga-Nadina, triada relațiilor afective și de proprietate dintre tată-fiu-noră etc. – se întâlnește cu ridicarea norodului. S-a vorbit mai puțin despre rolul armatei (alt personaj colectiv!) de unde se întoarce la vatră Petre Petre: o armată din țărani care-și trădează uneori ofițerii, care va fi folosită, după schimbarea strategică a guvernului, pentru înăbușirea în sânge a răscoalei și care, un deceniu mai târziu, va lupta pe front, printre altele, pentru pământ. Cu această armată se va confrunta Apostol Bologa și ea îl va răpune. Forța *Răscoalei* vine, în mare măsură, din acumularea în crescendo și eliberarea urii țărănilor, urmată de resorbirea exploziei după impactul, mai violent, al represiei. Dar și din tensiunea dintre Miron Iuga (reprezentant al unei lumi stabile, înrădăcinate în tradiții) și țărănimea destabilizată, care-i nescotește supremația; sau, mai acut, dintre Nadina și Petre Petre, violatorul răzvrătit, îndrăgostit în secret de ea. Una dintre scene-

le-cheie ale romanului este cea în care, după violarea tinerei femei și pasarea ei către "văduvul stătut" Toader Strâmbu (care, neputând-o satisface, o sugrumă, diabolizând-o: "putoarea dracului"), Petre distruge tabloul fotografic al Nadinei. Imaginea seminudă îl făcuse gelos și pe fostul ei soț, Grigore Iuga; pe tânărul țăran îl indignează însă prin disprețul atitudinii afișate. Nu putem să nu ne gândim, recitind acea pagină, la finalul *Domnișoarei Christina* de Mircea Eliade, unde tabloul Christinei era "exorcizat" de Egor odată cu strigoiul insașabilei boieroaice, neucise "cum trebuie" la 1907. Și într-un caz și în celălalt, viața ucide arta pentru artă, ultima fiind percepută ca

pericol generator de spectre demonice. Rezolvarea propusă de Eliade e fantastică, marcată prin evadarea într-o realitate psihică. A lui Rebreanu e realistă, dar nu mai puțin simbolică, și se traduce prin moarte. S-a vorbit, nu fără temei, de existența unor elemente expresioniste în romanul său: contrastele violente, în tonuri de roșu și negru, irumperea forțelor elementare, stihiale, caracterul apocaliptic. Ele există, cu siguranță, dar nu trebuie absolutizate. Un echilibru clasic, suveran, le stăpânește și le integrează pe toate, dincolo de bine și de rău.

Indiscutabil unul dintre marile romane ale modernității românești, *Răscoala* merită o mai dreaptă cinstire.

Ștefana-Oana CIORTEA NEAMȚIU,
Lucian-Vasile SZABO

Grigore H. Granda: Politics, Journalism and War

Abstract

Grigore H. Granda a fost unul dintre cei mai importanți și influenți jurnaliști și editori români. În biografia sa va nota că este nepotul lordului Byron, însă acest lucru nu este adevărat. Granda a lucrat pentru câteva publicații importante, printre care "Dâmbovița", "Albina Pindului", "Timpul" și "Războiul". A fost apreciat de Mihai Eminescu și ironizat de Titu Maiorescu. La "Timpul", Granda a lucrat împreună cu Ioan Slavici, un alt jurnalist și editor de marcă, iar acest lucru s-a întâmplat chiar înainte ca Eminescu să ajungă în redacție. Cea mai mare realizare a lui Granda a fost cotidianul "Războiul", cel mai puternic ziar al epocii. "Războiul" avea într-o perioadă un tiraj de la 15.000 la 18.000 de exemplare, în comparație cu "Timpul", care se plasa între 3.000 și 6.000 de copii zilnice. Granda a avut polemici ascutite cu reprezentanții Partidului Liberal, aflat la putere, și în special cu C.A. Rosetti, lider politic și editor al cotidianului "Românul".

Cuvinte-cheie: Granda, "Războiul", "Eminescu", "Timpul", publicații

Grigore H. Granda was one of the most important and influential Romanian journalists and publishers. He outlined in his biography that he was Lord Byron's grandson, but this is false. Granda worked for several important publications such as "Dâmbovița", "Albina Pindului", "Timpul" and "Războiul". He was appreciated by Mihai Eminescu and mocked by Titu Maiorescu. At "Timpul", Granda worked with Ioan Slavici, another prominent journalist and publisher, and this happened just before Eminescu joined the editorial staff. Granda's most important realisation was the daily gazette "Războiul", the most powerful newspaper of its days. "Războiul" had at a certain point a circulation of 15,000 to 18,000 copies per day, compared to "Timpul", which had a circulation between 3,000 and 6,000 copies per day. Granda polemized with the representatives of the Liberal Party, at the time being in power, and especially with C. A. Rosetti, political leader and publisher at the daily newspaper "Românul".

Keywords: Granda, "Războiul", "Eminescu", "Timpul", newspapers

"Grandfather" Lord Byron

According to his memoirs, Grigore H. Granda was born on the 26th of October 1843, in Țândărei, Ialomița, and died on the

8th of October 1897, in Bacău, where he lived at that time. The publisher and journalist lived a rough, bitter and very adventurous life. His biography included fictional chapters that show an exuberant and sur-

prising phantasy. His genealogy is fantastic, Granda claiming firmly that he was Lord Byron's grandson, the wellknown English poet! His talent to narrate shows from crayoning this contrafactual story, in which Lord Byron has met Granda's grandmother on a trip to Greece. He fell in love with her. The amorous adventure with Ianta, the wife of a merchant, is followed by the birth of Haralambie Georgiu, the father of the publicist.¹ The father died in Grigore's early childhood. Grigore remained with his stepmother with whom he didn't get well along, as he had a suspicious and stubborn character. Later he possessed a consistent part of his father's fortune, but most of it will be spent on his journalistic adventures. Grigore Haralambie Granda attended approximative schools, including the one for health care agents, founded by Carol Davila. It was a soldierly regime, not easy to endure. In 1859 the young man come accross Dimitrie Bolintineanu who offers him support. In the same year Bolintineanu will publish Granda's lyrics in "Dâmbovița".

Trying to figure out his political affiliations, we observe a small variation, allowing us to believe that Granda was – like Eminescu – mostly a convinced antiliberal. He also crossed a small period when he attacked the conservators, because Titu Maiorescu provoked him to leave the office of "Timpul"², calling him, as Călinescu mentions, "H. Granda, this total cipher"³, a subjective and inaccurate assessment, of course. For a long period the journalist manifests himself as a republican, taking part in the campaign against King Carol I. As an admirer of Cuza, he militates in 1866 in favour of a ruler from inside the United Principalities, signing with I. C. Lerescu the

paper *Dorințele a doi români și mediile de a le vedea realitate* [*The Wishes of two Romanians and the Means to See Them Come True*].⁴ He also signs articles at "Strechea", a gazzette edited by the above mentioned I.C. Lerescu, his targets being C.A. Rosetti⁵ and I.C. Brătianu⁶.

Accused in the Assassination Attempt against Brătianu

Later, in 1880, he will be arrested and imprisoned, because he was considered to have been part of the group that attempted to assassinate I.C. Brătianu, an involvement which has not been proved, the accusation being somehow delirious. The attack was organised by the "Secret Romanian

1 Pavel Țugui, *Prefață*, in Grigore H. Granda, *Scrieri*, Editura Minerva, București, 1974, p. VI.

2 Lucian-Vasile Szabo, *Un alt Slavici. O geografie publicistică după gratii*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2012, p. 158-164.

3 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, București, 1986, p. 367.

4 The leaflet appeared in March 1866 exactly in Belgium, where Granda was a student.

5 Liberal politician, editor of the daily newspaper "Românul".

6 Future liberal prime minister of Romania, from 1876 to 1888.

Committee of 50", which had only three active people. They "sentenced" prime-minister Brătianu to death, the sentence was going to be executed by Ion G. Pietraru. On the 2nd (14th) of December 1880, he attacked Brătianu with a knife at the entrance to the Lower Chamber. He didn't have the strength to stab the prime-minister, who defended himself and suffered small injuries. A member of the Parliament intervened and knocked down Pietraru with his cane⁷. The attacker and his companions were arrested, judged and condemned after a few months. Grigore H. Granda himself was arrested and spent four weeks in the Văcărești prison, being released on the 30th of December 1880 (the 11th of January 1881). Granda was accused to be part of the conspiracy, who he supported by publishing propaganda material of the "Secret Romanian Committee of 50" in "Războiul". Afterwards it was proved to have been an abuse of the government and judicial servility; no proof of his guilt was found. Related to this subject, in a polemical article in 1883⁸, Mihai Eminescu will discuss important elements in order to understand the events. The journalist from "Timpul" will advance the opinion that the assassination attempt was orchestrated by prime-minister I.C. Brătianu personally, in an effort to victimize himself and to reobtain his lost popularity after a 12 year non-stop governance. Eminescu will refer to the pardon given by King Carol I on the 10th of May (the national day of the Kingdom of Romania, the coronation day of King Carol I) and will suggest that it was an orchestrated event: "This is the reason why his police agent Cârlova, his school inspector from Ilfov, Pătescu, his public official Pietraru, appointed at the Ministry of Finances have done him this pleasure with a kitchen knife rasped in advanced at a point where it was

prepared to break in two."⁹ Eminescu's claims seem exaggerated, so it is no wonder that they will be vehemently disputed by the liberal newspaper "Telegraful", where we can identify the pen of his powerful journalistic and political opponent Nicu Xenopol¹⁰. Nevertheless, we see Eminescu preoccupied by the techniques of manipulation of the public opinion, recognizing them at governmental level but also capable of using them in his writing.

Should we make a comparison between Eminescu and Granda, it is evident that the style of the author of the *Luceafărul* was far better. But, as a universal journalist, Granda has a direct style and a nose for news, especially on miscellaneous events and less for politics. Eminescu will treat them on a serious tone, with arguments and amplifications, whereas his predecessor at the direction of "Timpul" will have shorter articles, without going into depth, but with an opening to a sensationalist approach. He will prefer diversity, sometimes the facile notes, but will surpass Eminescu in newspaper management, *Războiul* being more dynamic than "Timpul". The two won't be in conflict, moreover Eminescu will write in an appreciative tone about Granda, which doesn't happen too often. Remembering the police backlashes started after the attempt of assassination of prime minister I.C. Brătianu, Eminescu will opine that the moral authors, the conspiracy can be found in the middle of the governing party: "Instead, the police is using the pretext of the assassination attempt in order to arrest the people who it dislikes: Mr. Granda for the rigorousness of his writing, Mr. Gălășescu for being a police inspector in the conservatory government."¹¹

It would be wrong to see Granda as apolitical or above the precise political questions, neither a liberal nor a conservative; because he attacked the first ones and

7 Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată (1878-1884)*, Editura Eminescu, București, 1993, p. 77.

8 Simply entitled *București, 14 mai 1883* and attributed to Eminescu by N. Georgescu ('Eminescu despre dreptul de grație', *Pro Saeculum*, XIII, No. 3-4 (95-96), April, 15th – June, 1st, 2014).

9 *Timpul*, VIII, No. 108, 15 (27) May 1883.

10 N. Georgescu, 'Eminescu, ultima zi la Timpul (9)', *Cultura*, XII, No. 249, November, 10th 2011.

11 *Timpul*, VI, No. 4, January, 6th (18th) 1881.

he spared the others. His tone was one of the most balanced at the time, which made him a great journalist. He was passionate about his writing, but didn't make much money out of journalism, not even when his gazettes had sold a lot, had a large circulation. The daily life expenses he will cover with his income as a teacher, same thing that happened to Ioan Slavici. He will cope with Maiorescu, even with some of the liberals, but C.A. Rosetti, the famous republican and eminent publisher of the daily newspaper "Românul" will stay his permanent enemy. Grandea's anger dated from 1860, when C.A. Rosetti, who became minister of education and cult cut off his 300 lei scholarship, offered by the former minister Ion Ghica, also liberal, for support in school.¹²

He will make a mock of Rosetti in his novel *Vlăsia sau ciocoi noi* [*Vlăsia or Old and New Parvenues*], where he lends him the name of Băboi (one of the chapters is entitled "Băboi's Clique"), his companion in adventures being Scipici, alias I.C. Brătianu. The novel *Vlăsia sau ciocoi noi* appeared in its first version, as a feuilleton in his newspaper "Războiul", in 1880. The title used in the newspaper was *Berlicoco*, C.A. Rosetti's nickname. The literary historians, except Călinescu, don't persevere upon Grandea's writings, he is just mentioned sporadically. E. g. Alexandru Piru will underline his propensity to phantastic and mistery, on a popular aisle or with up to date themes like transmigration.¹³

Grigore H. Grandea also tried his hand on translations, mainly from classical

German literature (Goethe). His translations were published e.g. in "Albina Pindului"¹⁴ and show the preoccupation for accuracy, but Grandea fails in the poetic part – one more sign of his quite "journalistic" nature. Grandea's admiration for Goethe's writings went so far that he created a "local version of *Werther*, the novel *Fulga sau Ideal și Real* [*Fulga or Ideal and Real*] in 1887".¹⁵

Surgeon's assistant, journalist and defendant

After incredible adventures as a surgeon's assistant in a region or a regiment, the young poet (who published the volume *Miosostis* in 1860) became in 1862 a battalion doctor, viceprincipal of the medicine and pharmacy school, as well as a substitute professor of compared anatomy and zoology. The young man, not even 20 by that time, didn't resist for a year in these functions and in spring 1863 he is dismissed. Then we note Grandea's first outing as a controverter, because in the publication "Reforma" he will address a very harsh letter to general Davila, who protected him until then, but who, because of the indiscipline of the young man was forced to dismiss him from the functions, but also from the army. As Pavel Țugui remarks: "The polemics in the press and the scandal irritates the authorities who ordered Grandea's arrest, his trial by a military commission, demotion in rank to a soldier and, by a high order (in June 1863), signed by Al.I. Cuza, wiping him off the army lists"¹⁶. He then entered the arena of journalism and

12 Pavel Țugui, *op. cit.*, p. XIII.

13 Alexandru Piru, *Istoria literaturii române de la început până azi*, Editura Univers, București, 1981, p. 100-101.

14 Rudolf Windisch, 'Ein Beitrag zur Geschichte der Faust-Übersetzungen: Dan Mănuță', *Philologica Jassyensia*, IV (1), 2008.

15 As Alexandru Guțu remarked in an opening speech of a Goethe-symposium on April, 15th 1998 in Romania, when the Goethe-Gesellschaft was founded. See <http://www.ggr.ro/goeanspr.htm> (accessed on 13.07.2015).

16 Pavel Țugui, *op. cit.*, p. XV. Grandea will maintain a contradictory attitude towards general Davila, who, as it was quite normal, during the war 1877-1878, had the responsibility to medically assist the soldiers on the field. The generalul will sometimes be criticized for some deficiencies, some information also appeared in "Războiul". In the issue No. 18, from August, 9th (21st), the publisher will defend Davila against an attack coming from the *Allgemeine Augsburger Zeitung*, inspired, as Grandea believed, by he editors of *Românul*, and therefore persons from prime minister I.C. Brătianu's entourage. In the

became the assiduous contributor of the "Reforma" gazette, afterwards, being encouraged by Bolintineanu, he became a publisher of the periodical "Dâmbovița". His medical adventure started in 1855 will continue in 1865 with a period at the Colțea hospital where the young guy will be a surgeon's assistant, will assist in surgeries and work night shifts.

Between 1868 and 1870, Grindea will be involved, under Bolintineanu's supervision, in editing the first cycle of "Albina Pindului", a very important cultural publication. He will succeed in catalysing the effervescent spirits of the literary life in Bucharest, as he did with "Convorbiri literare" in Iași (later on also in Bucharest) with which he tried to rivale. Pavel Țugui will consider that "it was the most important publication edited by Grindea"¹⁷. This is largely correct, but also "Războiul", his later gazette will benefit from the same consideration. "Albina Pindului" continued to appear in the following years, but the new series or issues won't come near the value or glory of the initial ones. The first issues appeared between June, 15th 1868 and April, 1st, 1870, the second one, this time in Craiova, between 1875 and 1876¹⁸. 1875 marks an important year in Grindea's career, because, after a long time of collaboration at the conservatory daily *Presa*, the leader of the party, Lascăr Catargiu, gives him the task to edit "Curierul Bucureștilor". It is the forerunner of the newspaper "Timpul", which appeared on March, 15th 1876 under Grigore H. Grindea's coordination. One of the main editors of the daily "Timpul" in this period will be Ioan Slavici, responsible for the literary part and the external column.

Grindea left "Timpul" in summer 1877, in July, because he considered the publication had no future.¹⁹ The daily started to slide. In a letter, addressed to Iacob Negruzzi, Slavici mentioned: "For 14 days nobody came to "Timpul", so that only two persons, Pompilian and me are filling the columns".²⁰ Nevertheless, in a note in "Războiul" we found out that by the end of August 1877, Grindea appeared before the jury exactly because of his articles from "Timpul": "A new trial for a journalist: Mr. Grindea, editor of the daily "Timpul", was sued again. As they didn't manage to convict him at the court of jury, now the Court in Ilfov will judge him on October, 15th. Just to make sure! Why shouldn't be justice in Bucharest?"²¹ He won't be condemned here either. The tactics of the authorities should be remarked, after being discharged by the jury, Grindea will appear in front of a criminal court, by this it moved from press misdemeanour to another more serious level. There were even more harassments from the authorities. From the issue 11 (23) noiembrie 1877 of the daily "Războiul" we find out that "two police agents" searched for Grindea at the print office bringing him a citation. Because they didn't find the editor, who stayed at home, being sick, and because they didn't want to come again, the agents threw the citation at the feet of the institution's concierge.

From "Timpul" to "Războiul"

The dismissal from "Timpul" will be announced in "Războiul", where also the date is pointed out: October, 1st. One of the

issue No. 29 of "Războiul" there was reproduced "below, with pleasure" a telegram from General Davila being thankful "for defending him".

¹⁷ *Ibidem*, p. XVII.

¹⁸ George Munteanu, '«Familia», «Tribuna» and other Transilvanian publications from that time', in Șerban Cioculescu (coord.), *Istoria literaturii române*, III, "Epoca marilor clasici", Editura Academiei, București, 1973, p. 545.

¹⁹ Lucian-Vasile Szabo, *Un alt Slavici. O geografie publicistică după gratii* [Another Slavici. A Geography of Journalism behind Bars], Editura Universității de Vest, Timișoara, 2012, p. 161.

²⁰ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare* [Studies and Literary Documents], II, Institutul de Arte Grafice Bucovina, București, 1932, p. 280.

²¹ "Războiul", I, No. 37, August, 28th (September 9th) 1877.

reasons is that he believed that he will be spared the “thoughts necessarily imposed by a political party”²². Under these circumstances, Dimitrie Vatamaniuc’s consideration isn’t valid, that Grindea would have left “Timpul” during summer: “In July 1877 even G.H. Grindea will leave the editorial department, in order to edit “Războiul”, an illustrated daily newspaper, which gained large popularity in the beginning”²³. Regarding “Timpul”, after a month, Maiorescu, because of Slavici’s insistencies, will bring Mihai Eminescu at the newspaper. Slavici was left almost alone at the paper and was preparing it with two or three collaborators, all of them being underpaid.

One of the reasons of this disastrous state of facts, besides the disinterest of the grand conservatories, is, doubtless, the vivid competition by Grindea’s “Războiul”, although he continued his good relations with Slavici and Eminescu and it is possible that he even helped them for a while. Despite Eminescu’s amazing articles, “Timpul” won’t recover; moreover it will continue to pass moments of downfall. The edition will drop, while the edition of “Războiul” will rise at an amazing rate. In his correspondence, Slavici will note: “During Maiorescu’s directorship at “Timpul”, the newspaper was printed in 6 000 copies. Now it turned down to 2,000. Hopefully it will soon rise again, because the real reason was the war and “Războiul”²⁴ that prints 12/18,000 copies, an extraordinary thing in Romania”²⁵. On another occasion I showed that Slavici underestimated war as a topic in journalism, especially because during the War of

Independence the United Principalities of Romania didn’t implement measures of censoring the press²⁶. Grindea will once publish a *Note*, where we can read that: “Until today over 1,715,440 papers were printed out of the issues of this newspaper. We have the right to be proud of that and meanwhile the duty to thank the public for supporting us in accomplishing this difficult and delicate mission we imposed on us under these serious circumstances”²⁷. These numbers show an average of 11,600 copies per issues, which is quite impressive, the newspaper being on the market only for five month.

The glory days of the daily *Războiul* were between July 1877 and June 1879, when between the newspaper and the printers Thiel and Weiss existed a good communication. The sponsoring printers will start to believe that they can make profit without sharing it anymore with Grindea. It will be a mistake, of course, because the journalist was the soul of the gazette, meaning a skilled journalist, energetic, full of passion. Thiel and Weiss won’t care for and will chase him away, forcing him to edit another paper. It will enter the market on March 25th (Aprilie, 6th) 1880 and it will be named... “Războiul”²⁸! It will be another piece in the process with the printers. Grindea will fight on two fronts, at two publications, in this period, as he did in 1877, until Eminescu’s arrival at “Timpul”.

The journalistic impetus fades out

Constantin Bacalbașa remembers in his memoirs that Prince Grigore Sturdza (also

22 “Războiul”, I, No. 72, October, 2nd (14th) 1877.

23 Eminescu at “Timpul” (1877-1883), *România liberă* (1888) and *Fântâna Blanduziei* (1888-1889), an introduction to M. Eminescu, *Opere, X, Publicistică, 1 noiembrie 1877-15 februarie 1880* [Works, X, Journalism, November, 1st 1877, February 15th 1880], Editura Academiei, București, 1989, p. V-XXI.

24 It’s a pun: “războiul” means “the war”.

25 Letter addressed to Iacob Negruzzi, in I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare* [Studies and Literary Documents], II, Institutul de Arte Grafice Bucovina, București, 1932, p. 267.

26 Lucian-Vasile Szabo, ‘Obiectivare, reguli și polemici’ [Objectification, Rules and Polemics], in Ilie Rad (ed.), *Obiectivitatea în jurnalism* [Objectivity in Journalism], Editura Tritonic, București, București, 2012, p. 199-217.

27 *Războiul*, I, No. 146, December, 15th (27th) 1877.

28 Pavel Țugui, *op. cit.*, p. XXI.

known as beizadea Mitică or beizadea Vitello, because he trained himself by lifting a calf!) financed the printing of a big format daily named "Democrația națională"²⁹. The newspaper survived until September 1880. G.. Grindea will be placed as the editor of this publication with Russian friendly accents, surprisingly because his position of denouncing the abuses of the Tzarist Empire was well known. Moreover, his journalistic qualities will be questioned: "The newspaper, low-pitched and flat, will have as an editor-in-chief the poet and publicist G.H. Grindea."³⁰ Tiberiu Avramescu considers even "Războiul" as a shallow newspaper, stating that "the publication coordinated by G.H. Grindea occupies a modest place in our press history"³¹, an allegation we cannot subscribe to.

The period after the War for Independence will be one of intense journalistic activity for Grindea, during the long liberal governance, with which Grindea's "Războiul" was at permanent... war. In 1886, the newspaper had great problems and appeared with intermitencies having on its frontispiece the denomination "Războiul roman". This happened until 1889, when Grigore H. Grindea's daily journalistic activity comes to an end. It will appear ephemerously, until 1892, sometimes under the name "Războiul vechi". I. Hangiu states precisely that for a short period, between May, 6th and October, 24th, the publication appeared as "Steaua Dunării", apparently at M. Kogălniceanu's recommendation, who had edited a gazette with

this name before³². Around 1887, Grindea published for a short time (July, 2nd-August, 3rd), the daily "Sentinela".

Slowly his polemics with his old enemy C.A. Rosetti and the team around "Românul" will rise. Rules of journalistic behaviour are established and published in these cases: "We receive articles on contestations on a daily basis, which we refuse because they contain polemics. The newspaper "Resboiul" imposed on itself not to start any polmic with anyone, only in important cases and upon things of interest to the public"³³. In the issue no. 5 we register a first reply to the accusations of the liberal newspaper: "By announcing the publishing of our gazette, "Românul" accuses us of fighting a hard war with the liberal party, although we promise to be without passion or interest for one of the parties. We admit that we didn't expect such an unjust accusation"³⁴. Later he wants to make another clarification, starting from a probably intentional confusion made by Rosetti, because swearing at any time doesn't mean the liberty of the press³⁵. Constantin Bacalbașa, a journalist and memorialist with evident liberal affinities, notes, while making a panorama of the press in that period: "«Războiul», the most widely spread newspaper at the time, a paper of fearsome opposition, published by the typographer Weiss, but edited by the poet Haralambie Grindea"³⁶. The information about a "fear-some opposition" isn't exactly right...

He made up with Maiorescu, who, at the beginning of 1889, appointed him as substitute teacher at a school in Bacău³⁷. Here he

29 Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată (1878-1884)* [Former Bucharest (1878-1884)], op. cit., 1993, p. 71.

30 Tiberiu Avramescu, notes in Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată, (1871-1877)* [Former Bucharest (1871-1877)], Editura Eminescu, București, 1987, p. 79.

31 *Ibidem*, p. 147.

32 I. Hangiu, *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)* [Dictionary of the Romanian Literary Press (1790-1981)], Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 259.

33 "Războiul", I, No. 129, November, 28th (December, 10th) 1877.

34 *Idem*, I, No. 5, July, 27th (August, 8th) 1877.

35 *Idem*, I, No. 11, August, 2nd (14th) 1877.

36 Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată, (1871-1877)* [Former Bucharest (1871-1877)], Editura Eminescu, București, 1987, pp. 264-265.

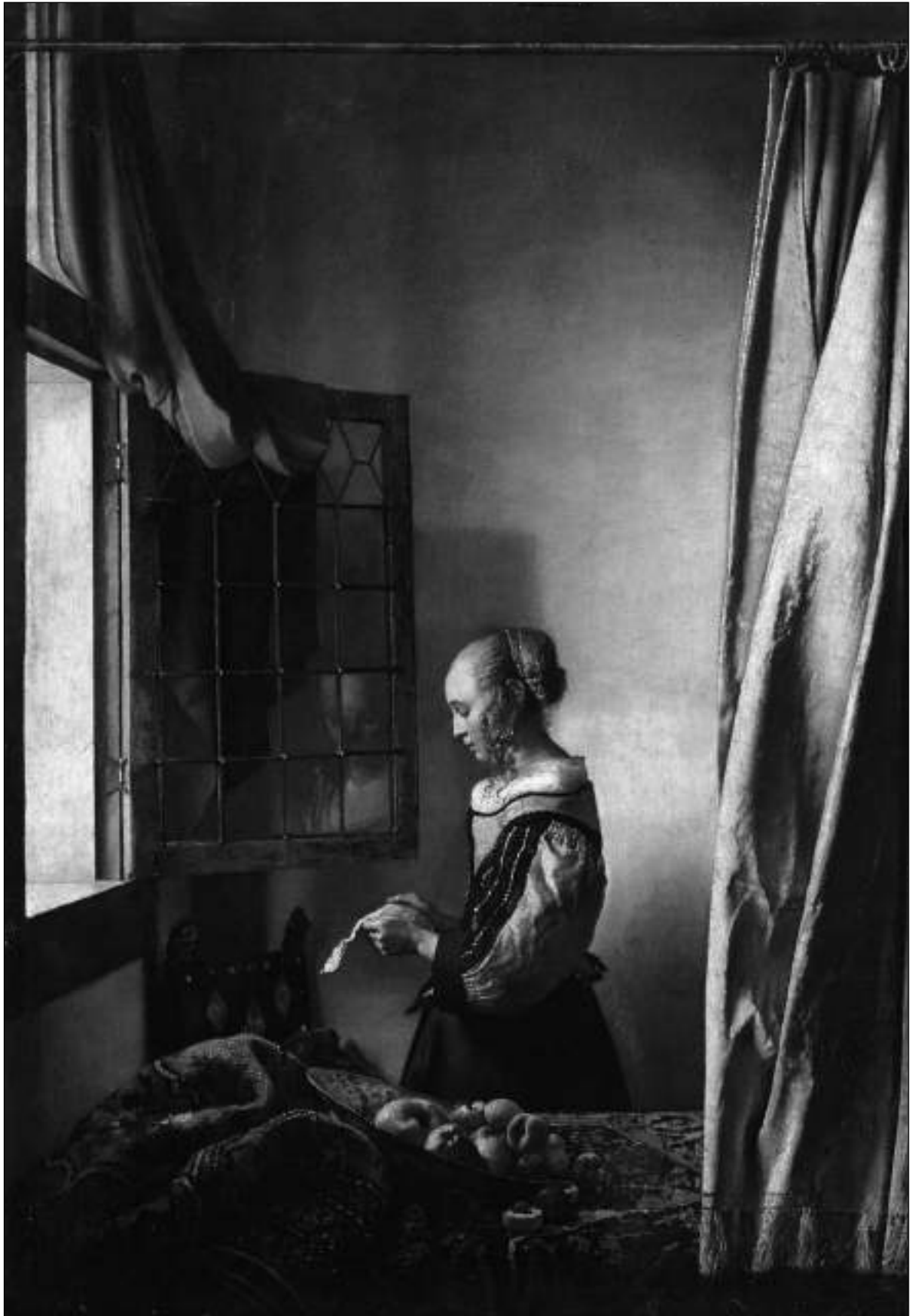
37 Titu Maiorescu became minister of education and cults again in the conservatory government that followed the long liberal domination from 1876 to 1888.

meets the widow Fotinia Bâcu, who will become his third wife. He starts hiking, and life seems calmer, but he's constantly threatened with his withdrawal, because he cannot get a permanent teaching job. Grigore H. Granda accomplished University studies at the Faculty of Philology and Philosophy in Bucharest (despite he didn't finish college), and in 1866 he came to Liège. He had good results here again and came close to a Ph.D. He got sick and didn't come to the last exams. This put him into a somehow awkward situation, because he was always at the mercy of the government for

the position of a substitute teacher, because his journalistic activity as well as the one as a writer brought him just a small income. At the age of 54, G.H. Granda prepared for degree examination at the University in Bucharest, planned for autumn 1897. He didn't come to give it. In summer he fell severely sick, being partially paralysed following a stroke. He suffered dreadfully, so that death was a relief when it occurred on November, 8th. This is how one of the greatest Romanian journalists ended almost completely forgotten.

Bibliography

- Bacalbașa, Constantin (1987), *Bucureștii de altădată (1871-1877)* [Former Bucharest (1871-1877)], Editura Eminescu, București.
- Bacalbașa, Constantin (1993), *Bucureștii de altădată (1878-1884)* [Former Bucharest (1878-1884)], Editura Eminescu, București.
- Călinescu, George (1986), *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* [The History of Romanian Literature from the Beginnings until Present Times], Editura Minerva, București.
- Eminescu, Mihai (1989), *Opere, X, Publicistică, 1 noiembrie 1877-15 februarie 1880* [Works, X, Journalism, November, 1st 1877, February, 15th 1880], Editura Academiei, București, 1989.
- Georgescu, Nicolae (2011), 'Eminescu, ultima zi la «Timpul» (9)' [Eminescu's Last Day at «Timpul»], *Cultura*, XII, No. 249.
- Georgescu, Nicolae (2014), 'Eminescu despre dreptul de grație' [Eminescu about the Right to Receive Grace], *Pro Saeculum*, XIII, No. 3-4 (95-96).
- Granda, Grigore H. (1974), *Scrieri* [Writings], Editura Minerva, București.
- Hangiu, Ioan (1987), *Dicționar al presei literare românești (1790 – 1982)* [Dictionary of the Romanian Literary Press (1790-1981)], Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Munteanu, George (1973), 'Familia, Tribuna și alte publicații din acea perioadă' [Familia, Tribuna and Other Publications from that Period], în Șerban Cioculescu (coord.), *Istoria literaturii române* [The History of Romanian Literature], III, Epoca marilor clasici, Editura Academiei, București.
- Piru, Alexandru (1981), *Istoria literaturii române de la început până azi* [The History of Romanian Literature from Its Beginnings until Today], Editura Univers București.
- Szabo, Lucian-Vasile (2012), *Un alt Slavici. O geografie publicistică după gratii* [Another Slavici: A Geography of Journalism behind Bars], Editura Universității de Vest, Timișoara.
- Szabo, Lucian-Vasile (2013), 'Obiectivare, reguli și polemici' [Objectification, Rules and Polemics], în Ilie Rad (ed.), *Obiectivitatea în journalism* [Objectivity in Journalism], Editura Tritonic, București.
- Torouțiu, I.E. (1932), *Studii și documente literare* [Studies and Literary Documents], II, Institutul de Arte Grafice Bucovina, București.
- Windisch, Rudolf (2008), 'Ein Beitrag zur Geschichte der Faust-Übersetzungen: Dan Mănuță' [A Contribution to the History of the Translations of Faust: Dan Mănuță], *Philologica Jassyensia*, IV, No. 1.

Caius Traian
DRAGOMIR

În fața conspirației

Abstract

Conspirațiile marchează întreaga istorie, însă în epoci diferite ele au caracteristici variate. La începutul afirmării statelor organizate predomină conspirațiile politice, având aspectul complotului. Ele visează lovitura dată asupra vârfului autorității. Relativ recent conspirațiile încearcă să producă destructurarea societăților asupra cărora își orientează atacul. În ultima modalitate de manifestare, conspirațiile subminează, sau încearcă să submineze, baza culturală, civilizația, credința și religiile, tradițiile și aspirațiile umaniste ale națiunilor. Sunt aceste acțiuni spontane, aparținând unor grupuri mici sau rezultă dintr-o voință organizată de compromitere a valorilor umane?

Cuvinte-cheie: cultură, civilizație, conspirație, stat, evoluție istorică, agresiune anti-umană, valori compromise

Conspiracy may be found in all the history of the humankind, but in different periods this it took various aspects and essences. Initially it was a political plot. Later it constitutes a project to split the coherence of the societies and finally it tried to alter the culture, civilization, religions, traditions and the humanistic will of the nations. Is conspiracy a spontaneous result of the aggressiveness of individual men, or it is a highly organized program to compromise the existence of a moral human evolution?

Keywords: culture, civilization, conspiracy, state, historical evolution, anti-human aggression, compromised values

Civilizațiile tipice ale istoriei antice, medievale, renescentiste au fost ori au tins a fi unele cultural omogene, unitare, structurate în jurul unui set de principii și legi, necrise sau scrise, admise printr-o solid recunoscută tradiție, centrate, de asemenea, pe o religie, mai exact fixată dogmatic sau mai fluctuantă și, de bună seamă, pe o structurare ierarhică a societății și a unor autorități, demnități și instituții statale continuu reproduse identic și, astfel, prea puțin evolutive. Caracterul democratic sau dictatorial, autocratic, al statului putea să se pre-

schimbe istoric – de la o formă de regim ajungându-se nu rareori la o alta contrară – fără ca acest proces, aparent esențial, apt, prin natura specifică, să inducă variații ample ale adeziunii populare în raport cu voința care se afirmă în conducerea statului, să modifice prea puțin natura, forma și nivelul civilizației și culturii ce rămâneau în dimensiunile esențiale și solide, stabile ale existenței umane colective și individuale în respectiva comunitate. Atunci când, drept urmare a contactului dintre două civilizații, rezulta o transformare a ambelor, precum și

a culturilor reprezentând principiile pe seama cărora erau edificate formele de existență civilizată a unor grupuri etnice, unitate lingvistic, ceea ce rezulta nu era neapărat o cultură unică, dar, oricum, civilizațiile constituiau o unitate; suprapunerile evoluțiilor culturale care continuau a se produce se realizau prin numeroase și ample interferențe și mixări ireversibile. Exemplul antic tipic este acela al constituirii civilizației greco-romane ca urmare a procesului care era descris încă în epocă printr-o fază care, aproximativ, spunea că "mica Grece a învins pe marele cuceritor". Conspirații au existat întotdeauna, dar rareori au vizat altceva decât schimbarea unei conduceri politice, sub raportul persoanelor aflate la guvernare sau chiar în privința regimului politic instituit. Conjurația lui Catilina, eșuată, este un model urmat uneori voluntar sau, în necunoașterea cazului, cu mai mult succes sau fără vreun rezultat oarecare. Când o conducere statală caută să introducă o nouă formă de existență culturală și altă structură civilizatorie, chiar după un act împlinit, schimbarea nu are o durată semnificativă, nefiind continuată dincolo de exercițiul de putere al autorului acțiunii. Faraonul Akhenaton încearcă să introducă în Egiptul secolului al XIV-lea î.Hr. o formă de monoteism. Durata experimentului nu a fost pe măsura probabilei sale speranțe.

Ulterior, spre sfârșitul de Ev Mediu, lucrurile au luat un caracter mult diferit – schimbările apăruseră încă din fazele târzii ale involuției Imperiului Roman, în particular ale Imperiului Roman de Apus. Odată cu apariția statelor invadatorilor franci, germani, goți, vandali – după crearea Sfântului Imperiu Germanic, dar mai ales a Regatului Franței și, cu deosebire, după chemarea Papei Urban al II-lea la Conciliul de la Clermont din 1095, la cucerirea Ierusalimului și a Țării Sfinte a lui Iisus, deci după inițierea Primei Cruciade, urmată apoi de altele – apar ordinele călugărilor cavaleri. Acestea nu se rezumă la a încerca să joace roluri importante în istoria politică a Orientului Apropiat și Mijlociu, a Țărilor Mediteranei și, în cele din urmă, a Regatului Franței, al Angliei și în Imperiului Romano-

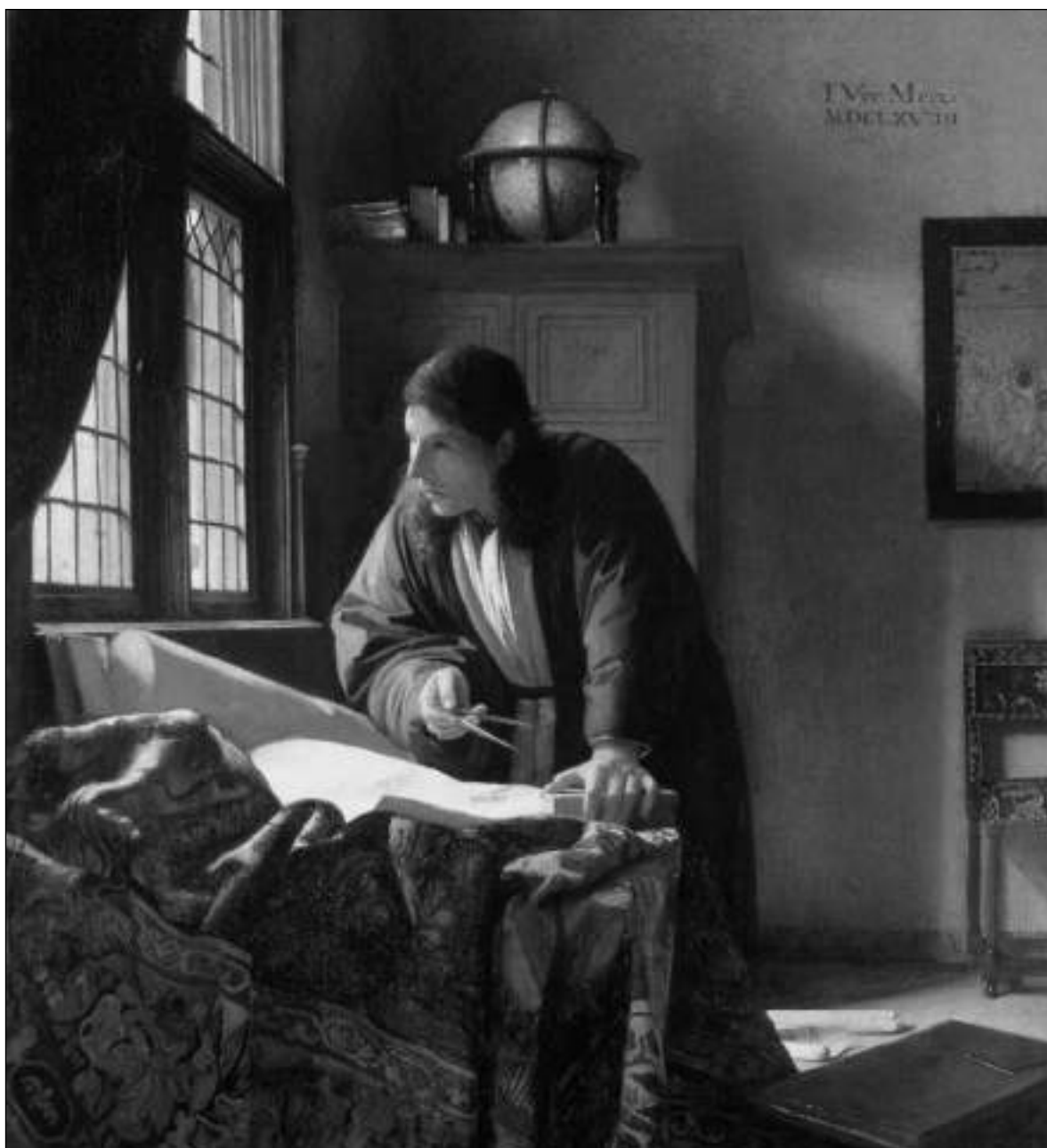
Germanic, dar modifică structura de influență și autoritate a acestui enorm spațiu geopolitic și geocultural. Cavalerii Templieri au conspirat sau nu împotriva conducerii Regatului Franței, dar la începutul secolului al XIV-lea puterea lor militară, politică și economică devenise impunătoare. Regele Filip al IV-lea cel Frumos a hotărât să nu permită o concurență la adresa autorității sale, care se dorea a fi unică pe teritoriul socotit de el ca fiind al său și chiar dincolo de hotarele acestuia, impunându-se cu o îndârjită voință și deplin succes, chiar și puterii papale – un papă francez, Clement al V-lea, fiind obligat de rege să se stabilească în calitate de suveran pontif la Avignon, în 1309, dispunând în realitate de o foarte redusă suveranitate, aflându-se sub tutela regelui Franței Filip al IV-lea cel Frumos. Acesta nu avea cum să accepte afrontul puterii Templierilor. Le intențiază un proces care durează șapte ani, între 1307 și 1314, ordinul cavaleresc fiind suprimat încă din 1312, iar conducătorii acestuia sfârșind, din voința regelui, pe rug. Între autoritatea statală și conspirații, sau presupuse conspirații, ajung să se desfășoare, încă de la începuturi, relațiile de forță. Uneori, conspiratorii sunt însă cei care au succes.

În fapt, în epoca Renașterii, a Reformei protestante și a Iluminismului, spiritul conspiraționist se extinde, devine tot mai puternic și ia forme diverse. În perioada modernă – vom vedea ulterior dacă lucrurile merg sau nu și azi, așa cum se observă în epoca Revoluției Franceze, ori în secolul al XII-lea –, conspirațiile pot fi considerate ca aparținând a trei tipuri principale, foarte deosebite între ele. În prima categorie intră acele conspirații care pregătesc din umbră o lovitură de stat. Acestea au un obiectiv precis și limitat – ele trebuie să se desfășoare în cel mai strict secret. Pot să atenteze la continuitatea culturală și de civilizație a țării în care se produc sau să nu aibă o astfel de pretenție. Pentru conspiratori primejdia generată de actele lor, chiar și limitate ca intenții, este enormă. Exemplul tipic al unei asemenea conspirații este acela al militarilor care, spre a salva ceea ce se mai putea salva dintr-o Germanie care se îndrepta spre o înfrângere

inexorabilă, au încercat suprimarea lui Adolf Hitler. Atentatul, produsul conspirației, a dat greș, iar conspiratorii au plătit angajamentul lor fatal nu doar cu viețile lor, dar și prin expunerea la îngrozitoare cruzimi, venite din partea agenților șefului nazist.

Cel de al doilea tip de conspirație este un mod al destrucurării unei țări sau unor țări, alcătuind mai mult sau mai puțin un grup politic internațional, prin acte de terorism, subminare economică a transporturilor,

organizarea de gherile. În timp de război, se constituie astfel o acțiune de partizani ca formă de luptă armată sau de compromitere a proceselor economice vitale pentru o țară. În condiții de pace, mai exact de luptă asimetrică, se poate vorbi de acțiuni revoluționare sau, pur și simplu, de terorism. Este sigur că există posibilitatea întrunirii unor condiții istorice care să justifice existența unui drept la revoluție – în cadrul sau pe seama unui astfel de drept la revoluție, se poate deschide o discuție despre posibilita-

tea unui drept la terorism; terorism îndreptat însă împotriva cui și desfășurat între ce limite? Într-o cuvântare a lui Maximilien Robespierre, care a rămas celebră, acesta a afirmat explicit că în revoluția iacobină – în fapt, în Marea Revoluție Franceză – termenul “teroare nu înseamnă altceva decât dreptate”. Rămân multe aspecte spre a fi analizate în contextul acestei teme, dar faptul merită să se realizeze într-un spațiu mult mai larg.

Cel de al treilea tip de conspirație se referă la acțiuni desfășurate, de asemenea, din umbră, de către persoane, grupuri sau instituții nu doar necunoscute, ci foarte greu identificabile, nu sub raport nominal – ceea ce adesea este foarte ușor de făcut –, cât drept apartenență efectivă a persoanelor sau grupurilor la o acțiune organizată, care să poată purta atingere identității unor națiuni, unor forme de cult, identității unor culturi și civilizații. În cele din urmă, trebuie spus, orice modalitate de acțiune conspirativă are o componentă culturală obligatorie – fără destructurarea culturală a unui popor, a culturii structurilor statale funcționale într-o anumită epocă nimic nu poate fi făcut pentru câștigarea autorității asupra grupurilor umane, a economiei unor țări, a exercitării autorității de către forțele statului. În fața principiilor legalității romane, puterea conspiratorilor din grupul lui Catilina era neînsemnată; regele Filip cel Frumos reprezenta, pentru poporul Franței, principiul monarhiei de drept divin, în vremea aceea incontestabil, iar el însuși, Filip, nu doar simboliza, ci era realitatea vizibilă și vie a Franței; militarii care au conspirat împotriva lui Hitler depuseseră jurământul de fidelitate dedicată personal dictatorului.

Toate aceste lucruri spun, fără drept de contestație, că în lumea umană cultura și forma de civilizație în care o cultură se află precipitată, alcătuiesc împreună o forță inegalabilă. Împotriva acestor aspecte în specificul lor românesc, dar și în cele mai multe dintre țările lumii se atentează neconținut. Biserica Ortodoxă Română, tradițiile culturale române, Parlamentul Român, universitățile noastre, școala, medicina română, permanent apreciată în țări de mare tradiție ști-

ințifică și medicală, literatura clasică română, Mihai Eminescu, toate acestea și multe alte valori sau simboluri ale românilor și României sunt denigrate, batjocorite, contestate continuu din interiorul României sau din alte țări. Nu este normal ca atunci un mare număr de locuitori ai României să se arate, cu deosebire în particular, drept încredințați de adevărul teoriei sau teoriilor conspirației, care altminteri pot părea atât de ridicole? Se spunea însă cândva că păcăleala cea mai mare la care ne supune diavolul este aceea de a ne convinge că el nu există. Să fim cât mai fermi în modul nostru sincer, intim, dar și public de a valoriza calitățile ființării românilor ca români. Doar astfel putem continua să existăm ca popor, în condiții democratice. Adevărata, cea mai adevărată definiție a democrației aparține lui Montesquieu, care afirmă că democrația se află acolo unde suveranitatea aparține poporului – atenție aici! – în calitate de corp împlinit (constituit, ar fi preferabil să traducem). Lutwak, autorul american al unei lucrări îndrăznețe publicată acum aproximativ douăzeci de ani – *Lovitura de stat. Ghid practic* – spunea: oricând ar putea fi înlocuit, printr-un puci abil pus în act, guvernul britanic legal cu un guvern de conspiratori; în Anglia însă, nimeni nu se va supune dispozițiilor unui guvern ilegal constituit. Iată în ce constă adevărata suveranitate națională, a poporului. Ea înseamnă, între altele, să aflăm dacă într-adevăr împotriva noastră, a românilor, este îndreptată o conspirație, fapt care, în sine, pare complet derizoriu. Probe nu vor exista nicicând, să ne întrebăm însă împotriva cui, a cărui popor, a cărui stat, a căror structuri culturale, a cărei civilizații nu este azi îndreptată o conspirație, fie ea reală sau fantezistă, onirică, o conspirație în acțiune, în dorințele unor vorbitori fără măsură, în visuri, oricum una din categoria a treia menționată mai sus? Libertatea umană revine și la libertatea de a dori și căuta răul altora, cu simpla condiție de a nu fi clar dacă acest lucru este adevărat, luând în plus și o formă concretă, precis constatabilă. Consecința nenorocită a exercitării acestei libertăți este că ea împiedică lumea să devină una simplă normală.

Texte ale culturii române vechi accesibile on-line

Abstract

Câteva dintre cele mai importante texte ale culturii române vechi sunt disponibile on-line pe site-ul www.medievalia.com.ro, realizat în cadrul proiectului "Medievalia – Texte fundamentale ale culturii române medievale", inițiat și coordonat de Asociația "Exelența prin Cultură" în parteneriat cu Biblioteca Academiei Române. Printre cele 60 de manuscrise (românești, slave și grecești) se numără cele mai vechi manuscrise în limba română (textele rotacizante), primele traduceri ale unor cărți populare, scrieri ale lui Dosoftei, Antim Ivireanul sau ale cronicarilor moldoveni și munteni, primele traduceri ale unor texte juridice, prima psaltichie în limba română.

Cuvinte-cheie: manuscrise, texte rotacizante, literatură română veche, monumente ale limbii române, prime traduceri

Some of the most important texts of the old Romanian culture are available on-line on the site www.medievalia.com.ro, elaborated within the Project "Medievalia – Fundamental texts of the Mediaeval Romanian Culture", initiated and coordinated by the Association "Excellency through Culture", having as partner the Romanian Academy Library. Among the 60 manuscripts (Romanian, Slavic and Greek) are the oldest manuscripts in the Romanian language (rhotacising texts), the first translations of folk books, the writings of Dosoftei, Antim Ivireanul or of the Moldavian and Wallachian chroniclers, the first translations of law texts, the first psalter books in the Romanian language..

Keywords: manuscripts, rhotacising texts, old Romanian literature, monuments of the Romanian language, first translations

Realizat în cadrul proiectului "Medievalia – Texte fundamentale ale culturii române medievale", inițiat și coordonat de Asociația "Exelența prin Cultură" în parteneriat cu Biblioteca Academiei Române, site-ul www.medievalia.com.ro pune la dispoziția cercetătorilor un corpus de 60 de manuscrise, din care 39 românești, 14 slave și 7 grecești, piese ale patrimoniului național dintre cele mai valoroase. Volumele prezintă un interes științific aparte prin vechimea textelor conținute, prin versiunile, răspândirea și influența lor în cultura română

veche, dar nu poate fi ignorată nici valoarea artistică a unor manuscrise, impresionante prin arta caligrafică și miniatură.

Un grup distinct îl reprezintă manuscrisele conținând cele mai vechi texte românești cunoscute, în volum scris, monumente ale limbii române, majoritatea în variantă rotacizantă, datând din secolul al XVI-lea, precum: *Psaltirea Hurmuzachi* (ms. rom. 3077), *Psaltirea Scheiană* (ms. rom. 449), *Psaltirea Voronețeană* (ms. rom. 693), *Codicele Voronețean* (ms. rom. 448), *Psaltirea Ciobanu* (ms. rom. 3465). Lor li se adaugă alte vechi

codice care includ copii sau prime traduceri cunoscute ale unor texte apocrife și cărți populare: *Manuscrisul de la Ieud* (ms. rom. 5032), cuprinzând o versiune românească a *Legendei Duminicii* din prima jumătate a secolului al XVII-lea; *Codex Sturdzanus* (ms. rom. 447), care păstrează cea mai veche culegere de cărți populare (secolele al XVI-lea al XVII-lea); *Codicele Todorescu* (ms. rom. 5484) și *Codicele Marțian* (ms. rom. 5485), manuscrise transilvănene din prima jumătate a secolului al XVII-lea, reunind, printre altele, versiuni ale *Apocalipsului Maicii Domnului* și ale *Apocalipsului Sf. Pavel*; miscelaneul din anul 1620 numit *Codex Neagoeanus* (ms. rom. 3821), având în cuprinsul său cele mai vechi versiuni românești ale *Alexandriei* și *Rujdeniței*; manuscrisul 4620, în care se regăsește cea mai veche traducere a *Florii darurilor*, copiată în Moldova în secolul al XVI-lea.

Au fost reținute în ansamblul manuscriselor din "Medievalia" și câteva lucrări de morală creștină, scrieri laice considerate în mod curent "cărți populare" sau lucrări ale marilor monahi și înțelepți asceți, conținând norme, principii și pilde pentru formarea bunului creștin sau pentru viața ascetică și desăvârșirea spirituală, texte cu largă circulație în cultura română veche: romanul *Varlaam și Ioasaf*, în prima traducere aparținând lui Udriște Năsturel, reluată în ms. rom. 588 (c. 1670), într-o copie mai târzie cu câteva decenii față de anul traducerii; *Dioptra* lui Vitalie de la Dubna, tradusă pentru prima dată de Staico, grămaticul la sfârșitul secolului al XVII-lea (ms. rom. 2341); *Scara dumnezeiescului urcuș* a Sf. Ioan Sinaitul, în prima sa traducere de la începutul aceluiași secol al XVII-lea (ms. rom. 5419) și într-o altă versiune din epoca brâncovenească (1693), păstrată în manuscrisul 2512; *Filocalia*, în prima variantă românească datând din 1769 (ms. rom. 2597).

Corpusul reunește și câteva scrieri-reper ale literaturii române vechi, opere care marchează etape noi în abordarea unor teme și stiluri sau în formarea limbii literare: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, prima operă parenetică din cultura română, scrisă în slavonă după modelele

Dosoftei, Psaltirea în versuri, sec. XVII (sfârșit)
227 f.; 190 x 145 mm; 21-24 R(130 x 85 mm)

B.A.R., Ms. rom. 446

bizantine binecunoscute, în versiunea românească din manuscrisul 3488 de la începutul secolului al XVIII-lea; *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei, prima operă versificată de mare întindere a literaturii române, din manuscrisul autograf al mitropolitului de la sfârșitul secolului al XVII-lea (ms. rom. 446); *Didahiile* lui Antim Ivireanul, prima culegere de predici originale, exemple de artă oratorică bisericească, transcrise de Efrem grămaticul la mai puțin de un deceniu de la moartea lui Antim (ms. rom. 3460).

Importantă este și seria volumelor conținând cronici ale Moldovei și Țării Românești, dintre care se disting manuscrisele 53 și 252, copiate de nepotul lui Neculce, Ioasaf Luca, și conținând letopisețele lui Miron Costin, Nicolae Costin și Ion Neculce, manuscrisul românesc 36 cu o altă copie de secol al XVIII-lea a letopisețului lui Miron Costin, două miscelane de cronici munteștii, din secolele al XVII-lea (ms. rom. 121) și al XVIII-lea (ms. rom. 58) și o copie a

Psaltichie, Țara Românească, 1713
259 f.: il.; 210 x 150 mm; 30 R(160 x 100 mm)
B.A.R., Ms. slav 61

Miscelaneu de cronici ale Țării Românești,
secolul al XVIII-lea (sfârșit)
198 f.: il.; 315 x 210 mm; (240 x 155 mm)
B.A.R., Ms. rom. 121

Letopiseșului cantacuzinesc de la 1747, cu însemnările de lucru ale lui Nicolae Bălcescu (ms. rom. 5675).

Au fost alese, de asemenea, texte care constituie cele dintâi realizări în limba română, în domenii precum literatura juridică (*Pravila ritorului Lucaci* din manuscrisul slav 692, copiat în Moldova, în 1581, cu secvențe de traducere interliniară în limba română, *Nomocanonul* în traducerea lui Mihail Moxa, din manuscrisul 2471 de la 1658) sau muzica psaltică (prima psaltichie în limba română cuprinsă în manuscrisul 61, cu traduceri și adaptări realizate la îndemnul lui Antim Ivireanul de Filothei sin Agăi Jipei, lucrare dedicată domnitorului Constantin Brâncoveanu).

Ca o reflectare a celor mai puternice influențe exercitate asupra culturii românești medievale de aria slav-bizantină, acestor manuscrise li s-au alăturat câteva volu-

me în greacă și slavonă, incluzând texte sacre novotestamentare, lucrări ale primilor mari teologi, scrieri fundamentale din literatura patristică și din cea de învățătură duhovnicească: *Cuvântările Sf. Vasile cel Mare* (ms. gr. 165, secolul al XV-lea), *Canioane de rugăciune și laudă către Sf. Născătoare de Dumnezeu*, opera lui Ioan Damaschin (ms. gr. 261, secolele al XII-lea-al XIII-lea), *Mărgăritarele* lui Ioan Chrisostomul (ms. sl. 136, copiat de Gavril Uric în 1443), *Scara (Leastvița)* lui Ioan Sinaitul, lucrare emblematică a literaturii ascetice (în versiunea slavonă de secol al XV-lea din ms. sl. 68 și în versiunea greacă de secol al XVI-lea din ms. gr. 186), *Scoliile* lui Nicetas din Serres la discursurile lui Grigorie Teologul (ms. gr. 392, secolul al XIV-lea), *Cuvântările* lui Iosif Bryennios (ms. sl. 147, secolele al XV-lea-al XVI-lea). Remarcabile sunt manuscrisele copiate și miniate de Gavril Uric (ms. sl. 122,

136) și Teodor Mărășescu (ms. sl. 10, 93), artiști caligrafi reprezentativi pentru Școala de la Neamț din epoca lui Ștefan cel Mare. Un exemplu de artă caligrafică muntenească îl constituie manuscrisul slav 202 (*Apostol*), copiat în 1519, de Dragomir, diac din Craiova, din porunca lui Preda Craiovescu.

Valoarea acestor codice este dată și de vechimea lor, majoritatea manuscriselor slave fiind din secolul al XV-lea, în timp ce manuscrisele grecești datează din secolele al XII-lea-al XVI-lea. Copiate în scriptoriile românești, dar și în cele athonite sau constantinopolitane, aceste volume sunt autentice expresii ale culturii bizantine, atât prin textele pe care le transmit, cât și prin realizarea lor artistică, prin miniatură, prin tehnica și ornamentul legăturii.

Corpusul de manuscrise propus de proiectul "Medievalia" este însoțit de o descriere codicologică pentru fiecare volum, oferind informații esențiale referitoare la autori, copiiști, conținut, organizarea caietelor și tipuri de hârtie, însemnări de proprietate și circulație, cu unele detalii suplimentare față de prezentarea din cataloagele consacrate ale fondului de manuscrise din Biblioteca Academiei Române.

Această colecție digitală constituie astfel un instrument de lucru foarte util pentru specialiștii și cunoscătorii de cultură veche românească, permițând studierea on-line a volumelor în integralitatea lor și reîntoarcerea la manuscrisele originale, demers întotdeauna necesar pentru o cercetare filologică autentică, în ciuda existenței unor excepționale ediții sau studii dedicate acestor scrieri întemeietoare ale culturii române.

*Apostol, Țara Românească, 1519
Dragomir, diac de la Craiova [copist]
176 f.: il.; 308 x 210 mm; 28 R (215 x 143 mm)
B.A.R., Ms. slav 202*

*Minei pe luna Februarie. Sec. XIV/XV.
219 f.: il.; 20x15 cm; 21 R (4,5x8 cm)
B.A.R., Ms. grec 257*

